

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Bc. Martin Podlucky

Společenský život a lokální identita v Děčíně a v Podmoklech 1870-1920

Social Life and Local Identity in Děčín (Tetschen) and Podmokly (Bodenbach)
1870-1920

Praha 2013

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Poděkování:

Chtěl bych poděkovat všem, kteří mi s napsáním diplomové práce pomáhali. Přátelům za pomoc a poznámky, pracovníkům okresního a oblastního archivu v Děčíně za cenné služby. Mým rodičům za milou podporu. Hlavní dík však patří vedoucímu práce – profesorovi Jiřímu Štaifovi za nekonečnou trpělivost a stále zásobování novými podněty.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů. Dále prohlašuji, že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 30. července 2013

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky)

Děčín, Podmokly, lokální identita, kolektivní paměť, modernizace

Klíčová slova (anglicky):

Děčín, Podmokly, local identity, collective memory, process of modernization

Abstrakt (česky)

V teoretické části diplomové práce je rozebírán proces modernizace v dlouhém devatenáctém století a pojmy, které s ním souvisí. Zvláště pak nacionalismus, národ, identita a paměť. Část případová je věnována městům Děčín a Podmokly a zabývá se vznikem a proměnami identity místních obyvatel ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Podává přehled dostupných pramenů a literatury, které se na formování místní identity nejvíce podílely. Přibližuje společenský život a vývoj obou měst. Díky rozboru slovníkových hesel nachází základní složky lokální identity. Vybrané složky práce dále analyzuje za pomoci místopisů, průvodců a primárních pramenů. Zároveň práce sleduje, jak lokální identitu ovlivňovalo národnostní složení a nacionální soupeření Čechů a Němců.

Abstract (in English):

The theoretical part of the dissertation analyzes the process of modernization in the long-lasting nineteenth century and related terms. In particular nationalism, nation, identity, and memory. The case part follows up the towns Děčín and Podmokly and the beginnings and changes in identity of the local inhabitants in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. It lists the available sources and bibliography that are related to local identity. It describes the social life and the development of both towns. The dissertation finds through the analysis of the dictionary entry the basic components of the local identity. The selected components are being analyzed by means of toponymy books, guide books, and primary sources. The work also follows the ways of influencing the local identity by the national proportionality and the national rivalry between the Czechs and the Germans.

Předmluva

V mém rodném městě Děčín se na okraji městské části jménem Podmokly klene přes Jílovský potok starý kamenný most – Ovčí můstek. Má zvláštní tvar, potok překonává jediným mohutným obloukem, který výrazně převyšuje oba břehy. Proč ho lidé v dávných dobách takto vystavěli? Snad každé dítě v děčínských základních školách slyšelo (a později zapomnělo) pověst o tomto mostu. Pověst jsem si zapamatoval a poměrně dlouho s ní pracoval přibližně takto:

Byl jeden ovčák, který chtěl překonávat se svým stádem potok, šel tedy za sedláky, zda by mu nepomohli se stavbou. Ti ho odmítli s tím, že most nepotřebují. Ovčák tedy postavil most s takovým profilem, že ovce bez problémů potok přešly suchou nohou, ale vozy sedláků jej nedokázaly přejet. Sedláci tak byli odsouzeni k využívání nejistých brodů.

Ve skutečnosti ovce choval Günter z Büнау, majitel zdejšího panství, a dle zapsané pověsti (tedy oficiální pověsti na rozdíl od mé dětské interpretace) se spor týkal sedláků, jež odmítali robotovat na stavbě mostu. A pán z Büнау po jistých peripetiích přišel na to, jak se jim pomstít. Ve „skutečné skutečnosti“ byl most pravděpodobně postaven s jediným vysokým obloukem proto, aby pod ním šlo plavit dříví. Strávil jsem nějaký čas hledáním důkazu, že most nejde přejet vozem, ovšem neúspěšně.

Když jsem zmíněnou pověst slýchal a později i sám četl v některé knize o historii Děčína, představoval jsem si nejen jednotlivé aktéry, ale domýšlel jsem si i další nevyřčené souvislosti. Kde bydlel ovčák? Kde sedlák? Jak tehdy vypadala cesta z Podmokel do Bynova (městská čtvrť, kde jsem žil). Když jsem pak stál před samotným mostem, zkoušel jsem se přenést do oněch „dávných“ časů a vidět na místě dnešní silnice blátivou cestu mezi loukami, sady a poli a místo novodobých budov jakési (v mých představách sem přesně zapadající) chaloupky a kůlny.

Ovčí můstek je pevný kamenný most, zároveň však díky pověsti o svém vzniku existuje (alespoň nakrátko, než se zasune kamsi do hlubin) v jiné podobě v myslích a představách lidí. V podobě, ne příliš odlišné od té méj dětské, neskutečné, nereálné, díky níž si ale mohou lidé k Ovčímu můstku vytvořit vztah. Lidé tak v paměti uchovávají myšlenku o Ovčím můstku v nesčetném množství obrazů, pocitů, souvislostí. Ovčí můstek existuje už nejen jako „divný most přes Jílovák“, ale také

jako uzlový bod myšlenek lidí, kteří patří k určité skupině. Představy jednotlivců tvoří identitu skupiny. Nikdy si všichni děčínští občané nepopíší mezi sebou své představy o Ovčím můstku, přesto všichni, s jistou nadsázkou řečeno, tuší, že většina z nich tyto představy má (nebo dříve měla). A má v nich obsažené základní body – most, ovčáka, sedláka, potok.

Proč zde zmiňuji pověst o Ovčím můstku? I pro většinu obyvatel Děčína je již dávno neaktuální, hodí se jen na chvíli při výkladu historie města pro malé děti. Dokonce bychom mohli říci, že celá pověst už nikdy nebude k ničemu dobrá. Snad jen pro pár blouznivců, kteří se rádi šťourají v polozapomenutých historkách. My si ale myslíme, že na tomto příkladu můžeme ukázat některé pojmy a jejich vztahy.

Za několika předpokladů se totiž může stát Ovčí můstek uzlovým bodem lokální identity. Má výhodu vzpomínky existující někde v podvědomí, obsahuje jednoduchý příběh a postavy, s kterými se můžeme snadno ztotožnit (samozřejmě s tou „kladnou“, ať už to je ovčák, nebo sedlák). Existuje i fyzicky, dají se tedy k němu dělat průvody, můžeme před ním řečnit, pietně vzpomínat, přehrávat události „přesně jak se odehrály“ apod. Tvrdíme tedy, že za jisté konstelace paměti(í), nálad, pnutí a ohrožení společnosti a nakonec i činů různých osob mohou do sebe osamocené jedinečnosti zapadnout a začít pracovat jako bod lokální identity.

Ovčí můstek se tak stane uzlem myšlenek a činů. Lidé k němu budou pořádat poutě, připomínat jeho odkaz a vysvětlovat jeho potřebu pro současnost. Skrze něj budou lidé hledat a nacházet vlastní identitu a bude důležitým bodem v kolektivní paměti. Lidé jej přijmou za svůj a v případě, že o něj projeví zájem někdo jiný, nebudou váhat se pro něj bít a krváčet. Může nastat i to, že jeho význam budou vykládat různými způsoby a v průběhu času se nové generace budou opravovat staré, neboť ony, jen ony, uvidí správný pohled. Soukolí se tak za několik let třeba může úplně změnit a Ovčí můstek se stane pojmem, pod kterým si různí lidé představí různé věci. A možná časem jeho energie vyprchá a Ovčí můstek bude opět jen most se zajímavým profilem.

OBSAH

I TEORETICKÁ ČÁST

1	Úvod	11
2	Vymezení pojmů v procesu modernizace	12
2.1	Teorie modernizace	13
2.2	Liberalizace, scholarizace a urbanizace	18
2.3	Národ a nacionalismus	19
2.3.1	Národ	20
2.3.2	Nacionalismus	24
2.4	Identita	26
2.5	Paměť, místa paměti	29
2.5.1	Paměť	30
2.5.2	Paměť míst	31
3	Výzkumné otázky a cíle práce	35
4	Metodologie	36
5	Literatura a prameny	38
5.1	Literatura k problematice měst	38
5.2	Literatura k identitě a paměti	40
5.3	Slovníky, místopisy a průvodce	41
5.4	Primární prameny	43
5.5	Prameny hmotné	43

II ANALYTICKÁ ČÁST

6	Vývoj Děčína a Podmokel v druhé polovině 19. století	45
6.1	Počet a složení obyvatel – náboženství a národnost	45
6.2	Stavební rozvoj měst – prostor	51
6.3	Společenský život ve městech	57
7	Složky lokální identity v obecných encyklopediích	60
7.1	Riegrův slovník naučný a Ottův slovník naučný – pojmy Děčín, Podmokly	60
7.2	Masarykův slovník naučný a Brockhaus	62
7.3	Shrnutí popisu pojmů Děčín a Podmokly ve slovnících	63
7.4	Klíčová slova – body lokální identity	64

9	Železnice	66
9.1	Historie železnice	66
9.1.1	Severní státní dráha a Sasko-česká dráha Praha – Drážďany	66
9.1.2	Česká severní dráha	69
9.1.3	Duchcovsko-podmokelská dráha	70
9.1.4	Polabská dráha společnosti Rakouské severozápadní dráhy	71
9.2	Železnice v místopisech, průvodcích a pramenech	73
9.2.1	Železnice v místopisech a průvodcích	73
9.2.2	Železnice v pramenech – návštěvníci	75
9.2.3	Železnice v pramenech – místní obyvatelé	76
9.3	Železnice v lokální identitě a paměti	78
9.4	Železnice v dobových vyobrazeních	81
10	Labe a život na řece	84
10.1	Labe – historie staveb, obchodu a řemesla	84
10.1.1	Plavba po Labi, liberalizace obchodu, Labský spolek	84
10.1.2	Stavby na Labi v Děčínské kotlině – přístavy a překladiště, vlečky	88
10.1.3	Obchod na Labi – loďaři a jejich lodě	91
10.2	Labe v místopisech, průvodcích a pramenech	92
10.2.1	Labe v místopisech a průvodcích	92
10.2.2	Labe v pramenech – návštěvníci	95
10.2.3	Labe v pramenech – místní obyvatelé	96
10.4	Labe – řeka v lokální identitě a paměti	101
10.5	Labe a život na řece ve vyobrazení	105
11	Příroda v okolí Děčína a Podmokel	109
11.1	Historie zpřístupňování a odhalování přírody	109
11.1.1	Oblasti v širším okolí měst	110
11.1.2	Úprava přírody ve městech	111
11.2	Příroda v místopisech, průvodcích a pramenech	117
11.2.1	Příroda v místopisech a průvodcích	117
11.2.2	Příroda v pramenech	120

11.3	Příroda v lokální identitě	123
12.4	Příroda ve vyobrazeních	124
12	Thun-Hohensteinové	129
12.1	Činnost Thun-Hohensteinů na Děčínsku	129
12.1.1	Do roku 1873 – budování vlastního světa	129
12.1.2	Ústup z veřejného působení v letech 1873-1932	133
12.2.	Thun-Hohensteinové v místopisech, průvodcích a pramenech	135
12.2.1	Thun-Hohensteinové v identitě – místopisy a průvodce	135
12.2.2	Thun-Hohensteinové v pamětech a novinách	137
12.3	Thun-Hohensteinové v lokální identitě a paměti	131
12.4	Thun-Hohensteinové a jejich činnost ve vyobrazeních	141
13	Lokální identita, národní identita a nacionalismus	143
13.1	Česká menšina v místopisech a průvodcích	143
13.1.1	Česká menšina v německých místopisech a průvodcích	143
13.1.2	Česká menšina v českých průvodcích	145
13.1.3	Zobrazení českého v místopisech a průvodcích	147
13.2.1	Česká menšina v Podmoklech – vztahy s německou většinou	147
13.2.2	Lokální identita v českých pramenech	152
13.2.3	Proměna identity etnické v národní v zápisech českých spolků	154
13.3	Vstup národní identity do veřejného prostoru	155
13.3.1	Pomník Josefa II. v Děčíně	155
13.3.2	Jubilejní pomník Františka Josefa	158
13.4	Vyobrazení k identitě a nacionalismu	160
14	Závěr	163
15	Seznam použité literatury	166
16	Seznam pramenů	173
17	Seznam vyobrazení v textu, tabulek a grafů	174

I TEORETICKÁ ČÁST

1 Úvod

Tématem naší práce je společenský život v Děčíně a Podmoklech se zaměřením na analýzu vzniku lokálních identit a jejich obrazů a představ (pamětí) v různých sociálních skupinách. Zaměříme se na období třetí třetiny 19. a počátku 20. století. Budeme zkoumat, jak vznikaly lokální identity, kterými vlivy byly formovány a jak se vzájemně prolínaly. Vycházet budeme z prostředí na severní hranici habsburské monarchie. Zajímá nás, jak byla obecně zdejší identita chápána, jak obyvatelé měst přistupovali k těmto obecným konstrukcím, jak využívali zdejší prostředí k vlastnímu sebepojetí a které činy v tomto ohledu konali. Do těchto měst, v devatenáctém století prudce se rozvíjejících, přicházeli lidé nejen z blízkého okolí, ale i z českého vnitrozemí a z přilehlého Saska. Většina obyvatelstva kraje používala po dlouhý čas jako svůj mateřský jazyk němčinu, ale ve sledovaném období se začala rozmáhat, v předchozích desetiletích probuzená, čeština.

Lokální identitu chceme sledovat jako sociokulturní fenomén, který pramení z mnohých různě působících faktorů. Zaměříme se na základní složky lokální identity a budeme hledat její charakteristické rysy. Zkusíme prozkoumat, jak lokální identita mohla formovat „místa paměti“ zdejších společností. Místa paměti chápeme jako místa, osoby, obrazy a vzpomínky nadané novými významy, které jim jednotlivá společenství přisuzují. Identitu obyvatelstva popíšeme i ve vztahu k silnému nadlokálnímu prvku nacionalismu. Předpokládáme, že nacionalismus v námi sledovaném období výrazně ovlivňuje a využívá lokální identitu a ve výsledku ji pak přetváří ve svůj prospěch. V tomto procesu vidíme dokončení modernizace společnosti, vznik společnosti moderní, kde lokální identita se svými „místy paměti“ je podřízena nacionálnímu diskurzu a jejich lokální příslušnost tvoří již jen jakoby navíc přiloženou atraktivitu.

Proces modernizace, který proběhl na evropském kontinentu v 18. a 19. století (a na začátku století dvacátého), se ukázal být obrovskou změnou v lidských dějinách. V jeho průběhu vznikl svět, který nás dosud obklopuje, a myšlení, jež svým způsobem stále používáme. I přes rychlé a razantní změny v posledních letech pro nás zůstává proces modernizace důležitým mezníkem ve vývoji lidské společnosti a zároveň nám může poskytnout řadu odpovědí na aktuální otázky. Jestliže se dnes potýkáme ve společnosti s problémy a změnami, které považujeme za naprosto nové,¹ pak po hlubším zamyšlení můžeme nalézt jisté paralely v historii. Ne v řešeních, ale v otázkách a problémech. A již pouhé vědomí jejich dřívější existence nám může pomoci v dnešním, zdánlivě stále rychlejším a přitom plošším, světě.

Předkládaná práce nemá za cíl popisovat podrobně modernizaci, na druhou stranu při naší analýze se nevyhneme práci s pojmy a skutečnostmi, které při modernizačním procesu vznikly nebo nabyly svého dnešního významu. Považujeme proto za vhodné je zde uvést, případně rozvést. Modernizaci považujeme za zastřešující pojem k časovému určení tématu a pro přiblížení kontextu zkoumaných jevů.

Protože jsou následující pojmy často říkány a psány bez rozmyslu, může být jejich význam nadměrně neurčitý, někdy až protichůdný. Rozhodli jsme se u nich krátce formulovat, jak jejich obsah chápeme a jak je budeme používat. V žádném případě si neklademe za cíl tyto své pracovní definice vnucovat čtenáři dlouhodobě, mohou mu však pomoci pochopit myšlenkový svět předkládaného textu a díky popisu použití pojmů u autorit také odhalit, odkud čerpáme inspiraci. Teritoriálně se v práci zaměřujeme na oblast severních Čech (v některých aspektech zobecnění, výroků a závěrů rozšiřujeme pokrytí na České země), a proto jsou naše pojmy ve výsledku konstruovány, přejímány od ostatních badatelů, a používány primárně pro výše zmíněné oblasti.

Modernizaci chápeme jako proces, kdy došlo k přechodu od společnosti tradiční ke společnosti moderní. Změny proběhly v oblasti sociální, ekonomické,

¹ Často v médiích čteme o různých krizích a pádu „odvěkých pořádků“ – např. o krizi moderních forem regulace práce, krizi nukleární rodiny, krizi státu (zvláště pak sociálního státu), o rozpadu jednotných velkých vyprávění, o celkovém zrychlení života a toku informací díky internetu apod.

politické a kulturní. Společnost agrární se díky nim stala společností industriální, moderní. Popis probíhajících jevů zahrnuli do svých teorií modernizace různí badatelé, některé jejich postulované závěry uvádíme níže.

Při podrobnějším pohledu pro nás proces modernizace obsahuje liberální revoluce, průmyslovou revoluci, rozšíření alfabetyzace a jiné vnímání času a prostoru, vstup moderního národa a nacionalismu do lidského vědomí a prožívání a vznik nových sociálních skupin a zároveň konstituování jejich identity a paměti novými, moderními způsoby. Tyto pojmy máme v úmyslu rozvést více.

2.1 Teorie modernizace

Přechod mezi společnostmi tradiční a moderní přinesl v oblasti sociální, ekonomické a politické několik krizí – zhroutila se poměrně rychle organizace světa práce, protože se rozpadlo cechovní zřízení a uvolnilo se množství lidí, kteří byli dosud vázáni v agrárním sektoru. Začal rozpad velké rodiny a postupně mizela tradiční forma domácnosti, která dlouho vytvářela hlavní osu sociálního zajištění. V rovině politické došlo ke krizi monarchie a ke drolení všech tradičních forem legitimizace moci.²

Období změn se stalo zároveň časem zrodu klasické sociologie, jejíž dějiny jsou tak *„dějinami úsilí o záchranu sociální potě, co se jeho tradiční formy zhroutily a přestaly společnost dostatečně spolehlivě integrovat. Byl to boj za udržení sociální jinými, moderními prostředky. Již Auguste Comte usiluje o to, nahradit jedno velké vyprávění (náboženství) jiným velkým vyprávěním (pozitivismem), jež by mělo pro společnost stejně konstitutivní význam.“*³

Klasičtí sociologové 19. století tedy byli současníky změn, které se pokoušeli analyzovat,⁴ ovšem další vědecké teorie modernizace vznikající po druhé světové válce v USA na ně nenavázaly.⁵ Teorie modernizace od Mariona J. Levyho a koncepce Talcotta Parsonse přinesly dichotomické chápání tradiční a moderní společnosti. Každý jedinec se podle těchto teorií rozhoduje, jaké mantinely si pro své jednání vytyčí. Zda upřednostní okamžitou odměnu před trpělivostí (a možností později větší odměny), zda bude sledovat vlastní zájmy, anebo dá přednost

² Srv. KELLER, Jan, Dějiny klasické sociologie, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, str. 14.

³ Cit. tamtéž.

⁴ Nejznámějšími byli Karel Marx, Max Weber a Émile Durkheim.

⁵ Srv. KELLER, Jan, Teorie modernizace, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007, str. 19.

kolektivním zájmům. Zda k ostatním přistupuje na základě osobních pocitů, nebo je považuje za libovolně zaměnitelné osoby.⁶ V naznačených rozdílech vidíme postulovanou polaritu tradiční a moderní společnosti, „*kteřá se stala závazným východiskem pro teoretiky první vlny modernizace. Její relativní jednoduchost byla zaplácena silným zjednodušením. Moderní společnosti se v navržené dichotomii vyznačují racionálními, univerzalistickými a funkčně specifickými hodnotovými orientacemi a rolemi. Pro tradiční společnosti jsou naopak příznačné neracionální, partikulární a funkčně difúzní role a orientace.*“⁷

S tímto konceptem pracoval i badatel Daniel Lerner, který se domníval, že klíčem k modernizaci je šíření racionálního a pozitivního myšlení a hlavním nositelem těchto kulturních změn je, kromě alfabetizace a urbanizace, působení masových médií. Díky nim se rodí nová osobnost, která je schopna se pohybovat v rychle se měnícím světě dostatečně pružně a úspěšně. Skrze psychickou mobilitu jsou tak lidé schopni překračovat bariéry a omezení z tradiční společnosti, kde je rozhled každého omezen jen na nejbližší okruh rodiny.⁸

Modernita byla vymezována v porovnání s předmoderní společností. Vznikaly tak dva ideální typy, které se navzájem konfrontovaly – „*moderní společnost se liší od tradiční především nárůstem racionálních rolí na úkor citových rolí, univerzálních oproti partikulárním, funkčně specifických oproti nespecifickým.*“⁹ Z takto popsané dichotomie tradiční a moderní společnosti vyšel i historik Hans-Ulrich Wehler. Definici zveřejněnou v díle *Modernisierungstheorie und Geschichte* (1975) označuje Milan Hlavačka pro historiky za kanonickou a lze i shrnout do následujícího modelu:

⁶ Srv. tamtéž, str. 20.

⁷ Cit. tamtéž, str. 20–21.

⁸ Srv. tamtéž, str. 22.

⁹ Cit. HLAVAČKA, Milan, Co je modernizace? In: KLADIWA, Pavel ed. a ZÁŘICKÝ, Aleš ed. *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, 2009. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, str. 13: Výstup z vědeckého semináře „Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918“, pořádaného katedrou historie a Centrem pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky v Praze ve dnech 6. a 7. listopadu 2008 v prostorách auly Ostravské univerzity. Hlavačka dále odkazuje nejen na námi zmiňovaného Parsonse, ale i na další badatele.

Tabulka č. 1 - Whelerova deskriptivní dichotomie tradiční a moderní společnosti¹⁰

	Tradiční společnost	Moderní společnost
Alfabetismus	nepatrný	vysoký
Povolání	jednoduchá, stabilní	diferenciovaná, měnící se
Sociální hnutí	stabilní	mobilitní
Diferenciace příjmů	nízká, velké rozdíly	vysoká, tendence vyrovnávání
Empatie	nízká	vysoká
Rodina	dominance velkých primárních skupin	malá rodina, konkurující vliv skupin
Funkce	nejasné	specifické
Vláda	lokální, personální	centralistická, anonymní
Komunikace	osobní	média
Konflikty	otevřené	institucionalizované, anonymní
Sociální kontrola	přímá, personální	nepřímá, byrokratická
Délka života	nízká	vysoká
Mobilita	nízká	vysoká
Normy	konzistentní	nestálé
Organizační stupeň	nízký, neformální	vysoký, formální
Politická participace	nízká	vysoká
Rekrutace pozic	uzavřená, připsaná	otevřená, nabytá
Produktivita	nízká	vysoká
Právo	náboženské, osobní	abstraktní, formální smlouvy
Náboženství	dogmatické, podpora státu	sekularizované, odluka církve a státu
Role	všeobecné	specializované
Osídlení	venkovské	městské
Sociální struktura	homogenní, stabilní skupiny	městská, heterogenní, vysoká mobilita
Stratifikace	stavy	egalitářské rozvrstvení spočívající na profesní pozici
Technika	zaostalá	rozvinutá
Jednání	vnitřní řízení	vnější regulace
Hodnoty	partikulární	univerzální
Hospodářství	agrární	agrární či průmyslově agrární

Modernizace je pojímána jako progresivní, nevyhnutelný, nevratný, globální, komplexní, systémový, zdoluhavý, nedělitelný a lineární proces, který podle teorie sestává ze šesti vzájemně propojených procesů:

1. hospodářský růst, generalizace trhu a nová organizace výroby
2. strukturální diferenciacie a sociální prostupnost

¹⁰ Cit. tamtéž, str. 14.

3. přechod od partikulárních k univerzálním zájmům
4. prostorová a sociální mobilizace
5. participace na moci
6. institucionalizace konfliktů

Společným jmenovatelem těchto procesů je permanentní navyšování racionalizačního potenciálu a zcela jiné chápání času a prostoru než v minulosti.¹¹

Dichotomické rozdělení bylo však ihned vystaveno kritice. Výše popsané chápání modernizace totiž vycházelo z poválečné americké sociologie, která sice silně ovlivnila sociologii v západní Evropě, ale byla sebestředná a vycházela ze své omezené historické zkušenosti. Později přišli badatelé s jinými teoriemi, které vznikaly v reakci na technologické, ekologické, sociologické i politické problémy, jež se projevovaly s rostoucí intenzitou v samotné moderní společnosti. Zároveň byly výrazem nespokojenosti s jednorozměrnými teoriemi modernizace, které mají tendenci všechny tyto problémy bagatelizovat.¹² Pokud bychom celou problematiku zúžili, tak základní nesrovnalostí bylo, že „*východiskem teorie změny byl statický popis dvou stavů společnosti, přičemž chybělo uspokojivé vysvětlení, jak vlastně dochází k přechodu od prvního ke druhému z nich.*“¹³ Celý systém strukturního funkcionalismu kladl mnohem větší důraz na popis struktur, než na studium změny.

Kritiky přicházely zejména z těchto okruhů:

- 1) „*Tradiční společnost nebyla až tak výlučně statická, jak ji autor popisuje.*
- 2) „*Evoluce není lineárním vzestupem, nýbrž zná také propad, přerušení, okliku či regres. Navíc má různý průběh v různých sférách života.*
- 3) „*Struktury jsou v modernizačních teoriích příliš nadřazovány procesům.*
- 4) „*Modernější hodnotový systém nemusí nutně likvidovat ten starší, mnohdy se vytvoří syntéza obou.*
- 5) „*Modernizace se snaží překonat krizi tradiční společnosti, přitom však vyvolává krize nové. Tyto krize jsou závažnější než minulé.*“¹⁴

¹¹ Srv. tamtéž, str. 15.

¹² Srv. KELLER, Jan, *Teorie modernizace*, Praha 2007, str. 34.

¹³ Cit. tamtéž, str. 31.

¹⁴ Cit. HLAVAČKA, Milan, *Co je modernizace?* In: KLADIWA, Pavel ed. a ZÁŘICKÝ, Aleš ed. *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, 2009. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, str. 15.

Jsme si vědomi výše popsaných problémů jednoduchého rozdělení mezi tradiční a moderní společnosti, ovšem pro naši práci považujeme nástin základní orientace v problematice za dostatečný – ani v sociologii se dodnes nedospělo k tomu, co pojem „modernizace“ přesně znamená.¹⁵ Výhodou pro nás je časové zařazení našeho tématu; pro sociology sice modernizace stále pokračuje, my se však budeme pohybovat v období, jak jej vytyčil Keller – „omezené liberální modernity“ a „první krize modernity“. V tomto období stál nový liberální řád na rétorice práv a svobod a jeho sociálním nositelem byly především měšťanské vrstvy.¹⁶ Keller dále toto období popisuje jako projekt liberalismu, který se *„snažil učinit ze soukromého vlastnictví a svobodného podnikání záruku všech občanských a politických svobod. I po pádu stavovských bariér, který uspokojil nové, majetné třídy, zůstávaly však nižší, nemajetné vrstvy výrazně znevýhodněny a nemohly plně participovat na univerzálně proklamovaných svobodách právě z důvodu své majetkové nedostatečnosti. Faktické vyloučení těchto nižších vrstev (a spolu s nimi také žen, etnických menšin a nebělošského obyvatelstva) z liberálního řádu bylo hlavním tématem veřejných diskusí a politických bojů prakticky po celé 19. století.“*¹⁷

Hlavačka pak proces modernizace shrnuje do čtyř vzájemně provázaných a ovlivňujících se dimenzí: urbanizace, scholarizace – účast na intenzivním a systémovém vzdělávání, účast na intenzivní komunikaci či mobilitě a politické spolupůsobení. Vzájemné propojení těchto dimenzí ukazuje na systémovou koherenci a indikuje modernitu – umožňuje zařadit jednotlivé společnosti do typu tradičního, přechodného nebo moderního.¹⁸

Pro nás je proces modernizace přeměna tradiční společnosti ve společnost moderní, který zahrnuje liberalizaci (emancipace původně neprivilegovaných skupin společnosti), průmyslovou revoluci, rozšíření scholarizace, urbanizaci, vznik moderního národa a nacionalismu, rozvoj nových společenských skupin s konstituováním jejich identity a vytváření jejich paměti.

¹⁵ Srv. KELLER, Jan, Teorie modernizace, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, str. 28.

¹⁶ Srv. KELLER, Jan, Dějiny klasické sociologie, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, str. 28.

¹⁷ Cit. tamtéž, str. 28.

¹⁸ Srv. HLAVAČKA, Milan, Co je modernizace? In: KLADIWA, Pavel ed. a ZÁŘICKÝ, Aleš ed. Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918, 2009. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, str. 17: výstup z vědeckého semináře „Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918“, pořádaného katedrou historie a Centrem pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky v Praze ve dnech 6. a 7. listopadu 2008 v prostorách auly Ostravské univerzity.

2.2 Liberalizace, scholarizace a urbanizace

Tyto pojmy chápeme jako širší rámec pro naši práci. Jak podotýkáme výše, vnímáme je jako jedny ze základních jednotek procesu modernizace, ovšem v našem výzkumu na ně budeme narážet spíše útržkovitě, respektive neustále je budeme cítit v historickém pozadí popisovaných skutečností a jen sporadicky s nimi budeme výrazněji pracovat. Proto je níže popisujeme dosti zjednodušeně.

Proces liberalizace chápeme jako postupné umožňování prosakování aktivit nižších vrstev společnosti do komunikace ve veřejném prostoru, jejich sbližování s praxí institucionalizované moci a růst podílu jejich aktivit na činnostech v komunitě, obci. Vedle rostoucí politické participace chápeme liberalizaci i v oblasti změn v ekonomickém myšlení jednotlivých aktérů a ve výsledku i v oblasti výrazné proměny světa práce z tradičního na moderní. Liberalizace prostupuje celým námi sledovaným obdobím – hranice („pevné body“) nacházíme ve vydání Únorové neboli Schmerlingovy ústavy, která přinesla obnovení zemské samosprávy omezené bachovským absolutismem, a v konci první světové války a vzniku Československé republiky.

Scholarizaci chápeme jako vyšší účast na intenzivním a systémovém vzdělávání a valorizaci vzdělávání: lepší kvalifikace měla zajistit lépe placenou a prestižnější práci.¹⁹ A dále jako profesionalizaci, „(...) *respektive vytváření uceleného korpusu vědění (vázaného na konkrétní vzdělávací a profesní instituce, formování standardizovaného životopisu ‚profesionálů‘, monopolizace určitých forem vědění určitými institucemi kontrolovanými většinou státem), který umožňuje privilegovaný přístup k pracovním místům, prestiži, funkcím i finančním zdrojům (a současně zřetelně vylučuje ‚ne-odborníky‘) a který předpokládá existenci víceméně uzavřených společností ‚expertů‘.*“²⁰ Scholarizace, jako proces výuky a součást systému vzdělávání, je zároveň dle našeho názoru blízce propojená s pojmy identita a paměť, které rozvíjíme dále v textu a které jsou pro téma naší práce podstatnější.

¹⁹ HLAVAČKA, Milan, Co je modernizace? In: KLADIWA, Pavel ed. a ZÁŘICKÝ, Aleš ed. Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918, 2009. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, str. 18: výstup z vědeckého semináře „Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918“, pořádaného katedrou historie a Centrem pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky v Praze ve dnech 6. a 7. listopadu 2008 v prostorách auly Ostravské univerzity.

²⁰ Cit. tamtéž, str. 18.

Urbanizaci nevidíme jen jako proces koncentrace obyvatelstva z venkovských sídel do měst. Uvědomujeme si, že jde o komplexnější problematiku, která zahrnuje sociální a kulturní proměny. Urbanizace je systémovou změnou, která zasahuje do všech sfér života společnosti. Během ní dochází mimo jiné k růstu počtu sídel, jejichž základnou není zemědělství, zvětšuje se velikost sídel a roste heterogenita sídelní sítě.²¹

2.3 Národ a nacionalismus

V průběhu modernizace se vedle změny výrobních vztahů, práva a postupné emancipace různých sociálních skupin objevil nový faktor, který měl do budoucna silně určovat směr pohybu dějin. Existence moderních národů v průběhu dlouhého devatenáctého století²² změnila evropský svět jednou provždy. Posunula sféry žití do tak jiných kvalit, že postupně zasáhla do života všech obyvatel starého kontinentu.

Záměrně píšeme existence, neboť vznikem, vytvořením, vymyšlením a obrozením národů se zabýval v uplynulých desetiletích nespočet badatelů. Zájem mezi odborníky i laiky o širší vysvětlení problematiky kolem moderních národů se vzdouval v nepravidelných vlnách, v závislosti na momentálním rozpoložení společnosti a na aktuálnosti problémů a průvodních jevů, které s národem souvisí (obzvláště s nacionalismem).

Badatelé se automaticky pokoušeli současné otázky zodpovídat exkurzemi do minulosti. Při hledání vysvětlení ale často používali optiku, jež příliš snadno vedla k již předem stanoveným závěrům nebo k již předem vytvořené představě o obsahu pojmu národ. To by nakonec ani tolik nevadilo, neboť i práce, které splňují všechny požadavky vědeckosti, jsou v jednotlivých obdobích ovlivněny převažujícím diskurzem přemýšlení, jež všechny nehodící se a kacířské myšlenky vytěsňuje, ale větším problémem je, že badatelé často používali (a používají) pojmy různými způsoby a ve snaze o originalitu vytvářeli (a vytvářejí) nové a nové definice. Pokud bychom chtěli alespoň v jednoduchém souhrnu základní definice k tématu národu a nacionalismu, popsali bychom několik dalších desítek stran a ve výsledku bychom

²¹ Srv. HORSKÁ, Pavla, Jiří MUSIL a Eduard MAUR. Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa. Praha: Paseka, 2002, str. 10–17.

²² Pod pojmem „dlouhé devatenácté století“ máme na mysli období od Velké francouzské revoluce po první světovou válku. A záměrně zde neuvádíme konkrétní roky, neboť v různých oblastech (teritoriálních ale i ideových a kulturních) je toto období překračuje tam i zpět.

nebyli moudřejší. Nebudeme proto vymýšlet nové definice pojmů, ale vypůjčíme si již existující, které pro naše účely propojíme. Zároveň se vždy pokusíme o kritické zhodnocení tohoto postupu.

2.3.1 Národ

U ústředního pojmu národ musíme předně upozornit na jeden důležitý aspekt – v případě jeho ekvivalentů v různých evropských jazycích tkví základní potíže v tom, že se pracuje s termínem, který vznikl už ve středověku a byl bez přerušení užíván až do novověku. I když společným kořenem termínu bylo latinské „*natio*“, dostaly jeho překlady do různých evropských jazyků odlišné významy. V angličtině a francouzštině v 18. a 19. století označoval tento termín (*nation*, *la nation*) všechny obyvatele, kteří žijí pod stejnou vládou (panovníkem) a řídí se shodnými zákony. Blížil se tak pojmu stát. Ve francouzštině se dále změnilo chápání popisu obyvatel z pospolitosti poddaných na soubor občanů a navíc přibyl k pojmu důležitý faktor – společný jazyk. V německé (a ve výsledku i české) jazykové tradici se *Nation*, *národ* naopak spojoval především s kulturou, jazykem a později se společnou minulostí.²³

A protože klíčové postavení v národotvorných procesech, které probíhaly v 19. století ve střední Evropě, zaujímali Němci, není náhodou, že v německojazyčném prostředí vznikl největší počet příspěvků do diskuze o definici národa, jež používaly popsanou optiku kultura, jazyk a minulost.²⁴ A zároveň „(...) *společným rysem naprosté většiny prací, které vznikaly od poloviny 19. až téměř do poloviny 20. století, bylo primordialistické pojetí národa: axioma, které odpovídalo dobovému veřejnému mínění. V tomto mínění byl národ odvěkou kategorií, jejíž objektivní existenci je možno a nutno oživovat, poněvadž je specifickou hodnotou lidského rodu. Odtud snaha určit národ objektivními rysy a znaky v jejich kombinaci od politických státních vazeb až po ‚pouto krve‘. V tomto kontextu měli zejména anglosaští autoři již tehdy problémy se zařazením ‚nestátních‘ národů pod termín ‚nation‘, hledaly se nové termíny, jako ‚nacionality‘ či ‚national group‘*“²⁵

²³ Srv. HROCH, Miroslav, *Národy nejsou dílem náhody, Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, s. 16.

²⁴ Srv. HROCH, Miroslav (ed.), *Pohledy na národy a nacionalismus, Čítanka textů*, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, s. 14.

²⁵ Cit. tamtéž.

S výše popsanými primordialistickými pohledy nesouhlasíme, ovšem také si nemyslíme, že by se z ničeho náhle v průběhu devatenáctého století po jakémsi velkém třesku objevilo (nebo bylo vytvořeno) něco objektivního, čemu říkáme moderní národ. Skutečnost naštěstí nebývá tak jednoduchá a černobílá. Za vznikem moderních národů vidíme dlouhý historický proces. Tuto skutečnost dobře vystihl Miroslav Hroch: „ (...) *nepovažuji ‚národ‘ za věčnou kategorii, jak jej viděli vlastenci minulého století, nýbrž za výsledek dlouhého a komplikovaného historického procesu. Utvářel se jako velká sociální skupina, jejíž příslušníci byli spjati kombinací několika druhů vztahů a vědomím trvalé sounáležitosti (národním uvědoměním), při čemž některé vztahy se rodily po celá staletí a měly tedy jakýsi ‚primordiální‘ charakter. Jazykové, kulturní, politické, náboženské, hospodářské, teritoriální, právní a jiné vztahy mohly být u různých národů rozdílně kombinovány a byly vzájemně zástupné. Rozhodující bylo, že tyto vztahy byly uvnitř skupiny intenzivnější, silnější, než vztahy vnější.*“²⁶

Hroch dále přináší tři charakteristiky národa, které jsou nezbytné a nenahraditelné. Jsou to:

1. Vyšší stupeň intenzity komunikace směřující dovnitř skupiny než mimo její rámec (což bylo často podmíněno jazykovou homogenitou).
2. Jistá kolektivní paměť, tj. povědomí společné minulosti, základní skladební jednotka vědomí sounáležitosti s příslušníky stabilní (historicky zakotvené) skupiny „národ“.
3. Koncept rovnosti všech příslušníků národa jako členů občanské společnosti (pravděpodobně nejdůležitější, nikoliv jediné, kritérium pro rozlišení moderního národa od předmoderního).²⁷

Jinou definici národa přináší B. Anderson: „*politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní.*“²⁸ Hrochovu *sociální skupinu s vědomím sounáležitosti (národního vědomí)* zde chápeme více materiálně – skupina praktikuje reálné činy sounáležitosti právě jen z důvodu

²⁶ Cit. HROCH, Miroslav. V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999, str. 6.

²⁷ Srv. tamtéž, str. 6–7.

²⁸ Cit. ANDERSON, Benedict, Představy společenství, Úvahy o původu a šíření nacionalismu, 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008, str. 21

každodenní zkušenosti s příslušenstvím do skupiny. A proto je vhodné definici vytříbit Andersonovým doplňkem: *národ jako myšlené společenství*.²⁹ Jedná se o představu proto, že příslušníci ani toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu jeho ostatních příslušníků, ani o nich nikdy neuslyší. Přesto v představách všech přežívá obraz jejich sounáležitosti. Jde zároveň o ohraničené společenství (i v představách), neboť i ten největší národ má konečné, třebaže pružné hranice.³⁰ Vedle vědomí sounáležitosti a v představách existujícího společenství je podstatnou složkou také společná, kolektivní paměť. Vědomí historičnosti skupiny. Zde nutnost společné paměti navíc doplňuje Renan: „*Podstatou národa je to, že všichni jednotlivci musí mít hodně společného a je rovněž nutné, aby toho hodně spolu zapomněli*.“³¹

Moderní národ tedy definujeme jako sociální skupinu s praktikováním sounáležitosti, s představou existence ostatních příslušníků skupiny, s vyšší intenzitou komunikace dovnitř skupiny než ven (s jazykovou homogenitou), s jistou kolektivní pamětí a kolektivním zapomením a s rovností všech příslušníků skupiny jako členů občanské společnosti. Poslední hledisko jsme ještě nezdůraznili. Jedná se o důležitý fenomén v průběhu 19. století, kdy myšlenky o svobodě a politické rovnosti pronikaly do zavedeného systému a erodovaly jej. Postupné rozšíření práv a svobod, přesněji jejich redefinování z typicky měšťanských a partikulárních na lidové a univerzální, přispělo k úspěšnému zformování moderního národa.

Pokud se vrátíme k Hrochovi a použijeme jeho slavné rozdělení národního hnutí do fází, pak naše definice moderního národa a další používání tohoto pojmu vychází výhradně z fáze C, jež označuje „*masové hnutí, které se začalo prosazovat poté, co národní agitace dosáhla takového úspěchu, že signály z vlasteneckého centra nacházely odezvu ve všech regionech a byly schopny mobilizovat desetitisíce lidí. Během této fáze – pokud se to nestalo dříve – dosáhlo národní hnutí také úplné sociální skladby, takže zde již jednoznačně můžeme hovořit nikoli o etnické skupině, nýbrž o zformovaném národu*.“³²

²⁹ K tomuto bodu odkazuje samotný název Andersonovy práce v originále: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*.

³⁰ Srv. ANDERSON, Benedict, *Představy společenství, Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008, str. 21–23.

³¹ Cit. tamtéž, str. 22.

³² Cit. HROCH, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999, str. 10.

Už v definici o národu jsme se několikrát přiblížili další podstatné oblasti bádání – vzniku moderních národů. Objektivně (a subjektivně) existující moderní národ je v definicích často popisován právě za pomoci postulování jeho vzniku v několika postupných fázích. Pro naši práci většinou postačí operace s dlouhým historickým vývojem a do něho vstupující modernizací (jak chápeme modernizaci, vysvětlujeme výše v textu). Prolnutí těchto procesů si představujeme jako ozubená kola, která do sebe zapadnou ve správný okamžik a začnou společně pracovat. Důraz klademe na obraty „do sebe zapadají“ a „správný okamžik“, neboť různých kol (procesů) a okamžiků (momentů v historii) nalezneme v realitě nekonečné množství.

Pokud používáme dále v textu pojem národní hnutí, máme na mysli fázi B dle Hrochova dělení. Tato fáze „(...) byla obdobím národní agitace, kdy se skupina vlastenců (obvykle z řad vzdělavců) snažila přesvědčit příslušníky své nevládnoucí etnické skupiny, že jsou příslušníky národa, jenž má svoji hodnotu a právo na stejné atributy jako národy již existující.“³³ Hroch zde ještě rozlišuje dvě podfáze a sice první, kdy vlastenci sice agitovali, neprobudili však výrazný zájem, a druhou, v níž již bylo možno zaznamenat sílící ohlasy. Pro použití pojmů moderní národ a národní hnutí nemáme v naší práci ostré hranice, budeme se je však snažit najít analýzou vždy v konkrétním případě.

Dále v textu používáme pojem národ jako totožný s pojmem moderní národ, který jsme definovali výše. Když budeme mít na mysli národ v předmoderním významu, upozorníme na tuto skutečnost. Nakonec bychom se chtěli ještě krátce u pojmu národ pozastavit. Definovali jsme jej jako sociální skupinu s praktikováním sounáležitosti, s představou existence ostatních příslušníků, s výraznější vnitřní komunikací (stejným jazykem), s kolektivní pamětí a kolektivním zapomněním a s občanskou rovností všech příslušníků skupiny. Čtenáře jistě napadly další možné aspekty, které nezmiňujeme.

Pokud jde o náboženství, jež rozhodně hrálo velkou roli při formování evropských národů, pak si dovolíme v českém prostředí tuto položku zařadit do kolektivní paměti a do představ o ostatních členech skupiny. Odlišné náboženství se totiž v námi sledovaném období a místě jeví jako mnohem menší rozlišovací faktor než odlišný jazyk. Opačně tomu pak mohlo být v jiných částech Evropy.³⁴ Dalším

³³ Cit. tamtéž.

³⁴ Srv. tamtéž, str. 30.

nezmíněným faktorem je školní docházka (scholarizace) s výukou v národním jazyce a výukou národních dějin. Dle našeho názoru se v našem dělení tento faktor nachází pod pojmem modernizace a u definice národu pak u vnitřní komunikace a kolektivní paměti.

2.3.2 Nacionalismus

Jestliže pojem národ má dlouhou tradici a je používán už od středověku, pak pojem nacionalismus je poměrně nového data. Objevuje se až v průběhu 19. století a v kontextu politického diskurzu. Tedy ne jako součást terminologie teoretického bádání.³⁵ „*Tím byl nepochybně zatížen emocionálními konotacemi v pozitivním i negativním smyslu. Všeobecně užívaným nástrojem vědecké analýzy se stal – odhlédnuto od náběhů meziválečné doby – vlastně až od poloviny 20. století. Na rozdíl od termínu národ, který se vztahuje k sociální realitě, označuje nacionalismus politický, resp. myšlenkový postoj, názor a je obvykle vztahován k určitému systému hodnot. Dalším problémem je, že v rozdílném jazykovém kontextu je tento termín interpretován do značné míry v závislosti na tom, jak se v té které jazykové tradici chápe termín národ. Logicky je proto v angličtině nacionalismus spojen se státem, resp. se zápasem o státnost, zatímco v němčině je jeho chápání značně rozporné.*“³⁶

Různí badatelé tedy nacionalismus opět chápali rozdílným způsobem, přicházeli s tezemi o různých nacionalismech (demokratický a liberální západní x kulturní a jazykový nezápadní).³⁷ Někteří pak za pomoci nacionalismu vysvětlovali vznik (vybudování) moderních národů. Jeden z nejznámějších badatelů na tomto poli byl E. Gellner, který sice viděl v nacionalismu to, co vytvořilo moderní národy, ovšem zároveň jádrem jeho výzkumů byla snaha vysvětlit okolnosti zrodu onoho nacionalismu. Tyto okolnosti Gellner nacházel v sociálních, ekonomických a kulturních procesech, které označoval jako industrializaci.³⁸ Zároveň i Gellner uznával

³⁵ Srv. HROCH, Miroslav. V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999, str. 13.

³⁶ Cit. tamtéž, str. 13.

³⁷ Srv. KOHN, Hans. The idea of nationalism: a study in its origins and background, 1st ed. New York: Collier Books, 1967.

³⁸ Srv. GELLNER, Ernest André. Nacionalismus. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003.

jisté prvky, které existovaly už v počátcích procesu vzniku nacionalismu.³⁹ Užší propojení pojmu národ s pojmem nacionalismus pak přineslo další rozšíření studia nacionalismu, a to jako subjektivního předpokladu, projevu a dokonce podmínky pro existenci národa.

Základním problémem pojmu nacionalismus je jeho hodnotové zabarvení. Ač se několikrát badatelé pokusili učinit jej hodnotově neutrálním nástrojem vědecké analýzy, nikdy k posunu a udržení významu v této pozici nedošlo (velkou zásluhu na tom mají neblahé zkušenosti Evropy a celého světa s šílenstvím 2. světové války a dalších tragédií 20. století). Navíc, i když se někteří autoři snaží pojem nacionalismus používat neutrálně, ve výsledku se často vrátili opět k hodnotovým soudům. Například zmíněného Gellnera kritizuje Hroch za nejasné používání pojmu nacionalismus: „(...) *E. Gellner se v teoretickém kontextu přidržuje mravně neutrálního užívání termínu nacionalismus, ale užívá ho také všude tam, kde hovoří o negativních projevech národní agresivity a xenofobie.*“⁴⁰ Někteří autoři přímo s nestabilitou chápání pojmu nacionalismus pracují a poukázáním na jeho dichotomii (a morální dvojznačnost) založili své studie, neboť síly, které dokázal nacionalismus v jejich pojetí mobilizovat, přinesly jak skutečnosti pozitivní, tak negativní.

Jiní autoři jdou při rozlišení dvou tváří nacionalismu ještě dál a doporučují, aby se tento termín používal pouze pro vyjádření národního egoismu, nekritické povyšování vlastního národa nad ostatní, pro kladení práva společnosti nad práva jedince a pro pozitivní konotace se využívaly jiné pojmy.⁴¹ Tento postup je běžný také v českém jazykovém prostředí, kdy je mnohdy rozlišováno kladně se projevující vlastenectví a s neblahými důsledky spojovaný nacionalismus.

V naší práci termín nacionalismus chápeme a používáme v omezeném smyslu – jako národní egoismus. Tím nám ovšem vystává potřeba stanovit pojem s opačným významem. Jako nejvhodnější se nám jeví loajalita a identita.

³⁹ Srv. tamtéž, str. 114. Gellner zde ukazuje, že „(...) jak kultura, tak moc jsou věčné, v moderní době se ale proměňuje jejich vzájemný vztah a utváří se novým způsobem – takovým, který umožňuje vznik nacionalismu.“ (Cit. tamtéž).

⁴⁰ Cit. HROCH, Miroslav (ed.). Pohledy na národy a nacionalismus, čítanka textů, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, str. 19.

⁴¹ Například národní cítění, láska k vlasti a patriotismus. Srv. HROCH, Miroslav. Národy nejsou dílem náhody, Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, str. 33.

Loajalita obsahuje vztah k již existujícím skupinám, jevům či hodnotám. V tomto vztahu je obsažen prvek závazku, či povinnosti jedince vůči nadosobnímu celku či principu. Nejde tedy o postoj, který by byl výsledkem zvnitřnění, osvojení, či by byl založen na hledání kolektivního „MY“, na objevení toho „kdo jsme“ (srv. dále s identitou), ale na vztahu k dané entitě.⁴² Identitu chápeme jako termín neutrální, jenž není zatížen senzacechtivou žurnalistikou. Zároveň identitu národní jde kombinovat s identitami dalšími a pro naši práci je pojmem klíčovým, proto se u ní na chvíli zastavíme. Nakonec ještě přidejme dovětek, že dlouhý historický proces vzniku moderních národů rozhodně nechápeme jako vývoj s pevně daným směrem, který se dá odhalit a předvídat pomocí jakýchsi zákonů.

2.4 Identita

Termín identita má češtině význam totožnost – shoda předmětů a jevů ve všech vlastnostech. Pojem se využívá v terminologii různých vědních disciplín, zvláště pak v matematice, právu, filozofii, psychologii a sociologii. Psychologie u jedinců vidí identitu jako *„(...) prožívání a uvědomování si sebe samého; své jedinečnosti i odlišnosti od ostatních; soubor rysů, podle nichž je jedinec znám konkrétní skupině.“*⁴³ Termínu identita jsme se již dotkli v pojednání o nacionalismu. Výhodou identity je oproti němu emociální nezabarvení. Další předností pak je, že k pojmu identita můžeme přidávat různé přívlastky, a tak se nám otevírají nové možnosti pro přesnější vyjádření i jemnějších rozdílů v našich tvrzeních.

Identitu kulturní chápeme jako *„(...) ztotožnění jedince se sociálními a mravními normami určité etnické či sociální skupiny, s jejími tradicemi, obyčeji a celkovou kulturou; v psychologickém slova smyslu jde o sebereflexi ve vztahu k jedincům, nebo skupinám kulturně odlišným.“*⁴⁴ A zároveň jako *„(...) vědomí svébytné totožnosti, jednotnosti celku v prostoru a čase.“*⁴⁵ Skupinovou identitou budeme rozumět *„(...) ztotožnění se s určitou sociální skupinou nebo institucí, politickou stranou, hnutím, zájmovým sdružením, ale také národem či státem; projevuje se sounáležitostí s nimi, přesvědčením o jejich smysluplnosti, ochotou*

⁴² Srv. tamtéž, str. 36.

⁴³ Cit. HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. Velký psychologický slovník, Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010, str. 212.

⁴⁴ Cit. tamtéž.

⁴⁵ GEIST, Bohumil. Psychologický slovník. 2. vyd. Praha: Vodnář, 2000, str. 88.

*souhlasit s jejich programem a obhajovat je.*⁴⁶ Dalším znakem pak je shoda členů skupiny o podstatných rysech skupiny a o tom, kdo k ní patří a kdo ne. Co by skupina měla dělat a co nikoli.⁴⁷

Ještě se krátce zastavíme u identity narativní, kterou teoretici narace „(...) považují za kulturní konstrukt; materiál, z něhož je utvářen kulturní, citově poplatný, tvárný a vyvíjející se popis, nikoli nadčasová danost; identita člověka od narození do smrti vzniká sjednocujícím vyprávěním o vlastním já.“⁴⁸ Zde nás z hlediska naší práce zajímá termín „sjednocující vyprávění“, který cítíme blízko u naší představy bodů, jež budeme v konkrétních případech hledat a analyzovat. Z představených definic vyplývá, jak chápeme lokální, místní identitu. Jde o společnou představu skupiny osob o charakteristických rysech místa.⁴⁹

Pojem identita skýtá ještě další pozitivní vlastnost – jedinec může mít různé identity, které se navzájem překrývají, doplňují, někdy si mohou i vzájemně odporovat. Dokážeme identifikovat např. identitu náboženskou, regionální, třídní a až v jejich kombinaci nám vzniká kompletní obraz jedince.

Pro postup dále nám chybí ještě dva termíny – etnická a národní identita. Druhou jmenovanou v poslední době přinesl výrazně do bádání A. Smith, který ji popisuje tak, že je založena na etnických prvcích a má v sobě představu o společném prostoru, společných tradicích a hodnotách, paměti a mýtech a o společných zákonech.⁵⁰ Tento popis souzní s naší definicí moderního národa (viz výše). Hroch k tomu dodává: „*Při tom je třeba brát v úvahu, že národní identita není pouhou variantou skupinové identity: do jejího utváření vstupuje také osobní identita a identita sociální, které vyjadřují, jak se jedinec prezentuje v sociální interakci a jak jej v interakci přijímají ostatní. Nejdůležitější funkcí národní identity je, že poskytuje*

⁴⁶ Cit. HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. Velký psychologický slovník, Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010, str. 212.

⁴⁷ Srv. JANDOUREK, Jan. Sociologický slovník, Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, str. 104–105.

⁴⁸ Srv. HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. Velký psychologický slovník, Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010, str. 212

⁴⁹ Stejně k lokální identitě přistupuje i Bohumír Bernášek při výzkumu lokální identity v Písku. Srv. BERNÁŠEK, Bohumír. Písek - proměna lokální identity během procesu modernizace (1861-1914). Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2012. Vedoucí práce Jiří Štaif, str. 15.

⁵⁰ Cit. HROCH, Miroslav. V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999, str. 37.

ucelený návod k určení místa jedince ve světě tím, že definuje jeho příslušnost ke „kolektivní osobnosti“, respektive nabízí ztotožnění se s takovou osobností.“⁵¹

My národní identitu chápeme a používáme jako neutrální pojem, kde se jedinec ztotožňuje s národem, cítí s ostatními příslušníky sounáležitost (má tedy představu o existenci ostatních příslušníků národa), intenzivněji komunikuje uvnitř skupiny než mimo ni a má zde jistou kolektivní paměť. Národní identitu tedy pozorujeme (dle Hrochova rozdělení národního hnutí do fází) ve fázi C. Důležité ovšem je, že ne všechny jmenované body musí platit a že zároveň národní identita pro jedince (a ve výsledku pro členy skupiny) není jednou z variant dalších veřejných identit, ale je ve veřejném prostoru identitou hlavní. (A tak ve výsledku vidí dotyčného i okolí.) Národní identita zároveň podle nás v sobě skrývá pojem nacionalismus, který chápeme jako národní egoismus – identitu vybičovanou k nezdravému vnímání sebe a okolí.

Identitu etnickou můžeme opět popsat definicí: *„Vlastní kolektivní jméno, mýtus o společném původu, sdílená historická paměť, jeden či více odlišujících prvků společné kultury, spojení s určitou vlastí a pocit solidarity s významnými částmi populace.“⁵²* Pro nás je hlavní, že v případě etnické identity nenacházíme intenzivnější komunikaci uvnitř skupiny a že identita etnická je pro jedince jen jednou z více rovnocenných identit. Na začátku námi sledovaného období tak byla důležitější sounáležitost na bázi náboženské, socioprofesionální, ekonomické nebo kulturní.

Identitu etnickou nacházíme ve fázi národního hnutí B, tedy pojí se s pojmem národní hnutí. Zde se snaží dosud izolované skupiny vlastenců přesvědčit příslušníky své etnické skupiny, že jsou všichni příslušníky stejného národa, jenž má svoji hodnotu a tato hodnota převažuje ostatní. Ač se jim již daří probouzet sílící ohlasy, stále ještě nedošlo k přelomu cílení většiny příslušníků skupiny v takové míře, abychom mohli mluvit o výše popsané identitě národní.

Identitu pojímáme v konkrétním historickém, kulturním, hospodářském a společenském prostoru a zajímá nás, na základě čeho si politici a kulturní reprezentanti tvořili představu o identitě obyvatel Podmokel a Děčína. Tedy jak vznikala lokální identita. A zároveň jak byly jejich konstrukce chápány veřejností, zda a do jaké míry tyto prezentace vlastní identity přijímala. Z dějin mentalit totiž vyplývá,

⁵¹ Cit. tamtéž, str. 37–38.

⁵² Cit. SMITH, A. D. Etnický základ národní identity. In HROCH, M. Pohledy na národ a nacionalismus. Praha: SLON. 2003. str. 254.

že identita (v našem případě lokální), jež je společná širšímu sociálnímu spektru, se nemůže vytvořit za situace, kdy se intelektuální či mocenské elity svými konstrukcemi úplně vzdálí od mentálních map svých klientů. Lidé, kterým jsou konstrukce adresovány, je musí vnímat jako více či méně legitimní vyjádření svého vnímání reality.⁵³ Při práci s lokální identitou se můžeme inspirovat u dalších autorů, kteří používají různé pojmy – obraz⁵⁴, paměť⁵⁵, historické vědomí⁵⁶, symbolika⁵⁷.

2.5 Paměť, místa paměti

Pro naši analýzu společenských procesů v Děčíně a Podmoklech v průběhu postupující modernizace se budeme krom pojmu identita opírat o fenomény paměti a míst paměti. Paměť (a ve výsledku i místo paměti) je dle nás s identitou úzce spjata. V posledních letech jsou tyto termíny stále častěji v historických pracích vyhledávány a využívány, neboť nabízí nové pohledy na zkoumané skutečnosti a umožňují různé interpretační hry.

⁵³ Srv. Štaif, Jiří, Smetanova Plzeň? Poznámky k roli místních elit v konstrukci lokální, regionální a nadregionální identity během 19. století In: KLADIWA, Pavel ed. a ZÁŘICKÝ, Aleš ed. Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918, str. 56 a 57.

⁵⁴ PELC, Martin. Utváření obrazu města Opavy ve druhé polovině 19. a první polovině 20. století In: FERENCOVÁ, Michaela et al. Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. – 21. století. Vyd. 1. Brno. Etnologický ústav akademie věd České republiky, pracoviště Brno, 2009, str. 43-65.

⁵⁵ WEGER, Tobia, Görlitz – Zgorzelec. Paměť dvou sousedních měst na německo-polské hranici. In: FERENCOVÁ, Michaela et al. Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. – 21. století. Vyd. 1. Brno. Etnologický ústav akademie věd České republiky, pracoviště Brno, 2009, str. 151-176.

⁵⁶ ŠUBRT, Jiří, ed. Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum. Vyd. 1. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. Historická sociologie.

⁵⁷ KOŘALKA, Jiří. Tábor: realita, mýtus, symbolika. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine, POKORNÁ, Magdaléna, Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace, Praha: Historický ústav, 2011. Práce historického ústavu AV ČR, v. v. i. Opera instituti Historici Pragae. Řada A, Svazek 38, str. 463-478.

2.5.1 Paměť

Fenoménem paměti se zabývá především psychologie,⁵⁸ filozofie a sociologie. Ovšem v poslední době pojem přitahuje také politiky, žurnalisty a zvláště historiky. Jejich přičiněním jsme pak svědky analyzování paměti kolektivní.⁵⁹ Vidíme, jak píše Hlavačka, že *„fenomén paměti přestal být badatelskou ‚libůstkou‘ a stal se navýsost politickou záležitostí, která může výbušným způsobem určovat vztah k minulosti, a dokonce ovlivňovat politicko-mentální chování celých skupin a ba dokonce i státních institucí.“*⁶⁰ Jsme si vědomi potřebné opatrnosti při práci s představovanými pojmy.

V naší práci se zaměříme na paměť kolektivní, která představuje znalosti, dovednosti, zážitky, zvyky a tradice určité historicky spojené skupiny lidí, kde dochází k intenzivní komunikaci. Kolektivní paměť je nepřerušovaný a následujícím generacím spontánně předávaný způsob výchovy, morálky, vzorců chování, pověstí a bájí.⁶¹ Nevyhneme se ale okamžikům, kdy budeme s pamětí kolektivní pracovat ve vztahu k paměti individuální. Protože individuální procesy osvojení, uchování a vybavení probíhají v sociálním kontextu a sociálních interakcích.⁶²

Vztahem individuální a kolektivní paměti se zabýval již před druhou světovou válkou Maurice Halbwachs, jež jejich interakci přibližuje takto: *„Vezměme si nyní osobní paměť. Není zcela oddělená a uzavřená. Aby si člověk mohl vybavit vlastní minulost, musí si často vypomoci vzpomínkami jiných. Odvolává se na záchytné body, které existují mimo něj a které jsou určeny společností. Osobní paměť se navíc neobejde bez nástrojů, jako jsou slova a myšlenky, které nejsou individuálním*

⁵⁸ Neexistuje jednotná definice, obecně paměť označuje skutečnost, že minulé vjemy nezmizí beze stopy, ale působí i později. Celý proces má tři fáze – 1) osvojování (vštěpování), 2) uchování, zapamatování si vštípeného, 3. reprodukci, která je buď formou vybavování, nebo opětovného poznávání (znovupoznávání). Srv. GEIST, Bohumil. Psychologický slovník. 2. vyd. Praha: Vodnář, str. 176 a 177.

⁵⁹ Srv. HLAVAČKA, Milan. Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine, POKORNÁ, Magdaléna, Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace. Praha: Historický ústav, 2011. Práce historického ústavu AV ČR, v. v. i. Opera instituti Historici Pragae. Řada A, svazek 38, str. 11.

⁶⁰ Cit. tamtéž.

⁶¹ Srv. HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. Velký psychologický slovník, Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010, str. 558.

⁶² Srv. FERENCOVÁ, Michaela et al. Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. - 21. století. Vyd. 1. Brno, Etnologický ústav akademie věd České republiky, pracoviště Brno, 2009, str. 21.

vynálezem a které si jedinec půjčuje od svého okolí. Je také pravda, že si vzpomeneme jen na to, co jsme v určitý moment viděli, dělali, cítili, mysleli, což znamená, že naše paměť není zaměnitelná s pamětí druhých. Je celkem úzce vymezena v čase a prostoru. Kolektivní paměť také, ale její hranice jsou jiné. Za mého života se v národní skupině, k níž přináležím, odehrálo množství událostí, o kterých říkám, že je pamatuji, které jsem však poznal jen prostřednictvím novin a svědectví těch, kteří je zažili na vlastní kůži. Tyto události zaujímají určité místo v paměti národa. Ale já jsem se jich osobně neúčastnil. Když si je vybavuji, musím se beze zbytku spolehnout na paměť ostatních, a ta v tomto případě nepřichází doplnit ani posílit moji paměť, nýbrž je výhradním zdrojem toho, co můžu sdělit.“⁶³

Jednotlivci tak zasazují své vzpomínky do prostoru a času, na jejichž členění se shodnou s ostatními. Zařazují je mezi údaje, které dávají smysl pouze ve vztahu ke skupině, jejíž jsou součástí.⁶⁴

2.5.2 Místa paměti

K bádání v oblasti kolektivní paměti přispěl výrazně francouzský historik a nakladatel Pierre Nora se svým konceptem míst paměti. Nora pojednává o konci míst paměti kvůli zrychlení historie, kdy je třeba si uvědomit „(...) stále rychlejší přepadání do minulosti, která je s konečnou platností mrtvá, celkové vnímání každé věci jako zmizelé – porušení rovnováhy. Vytrhávání toho, co ještě zůstávalo živé v hřejivé tradici, v němotě zvyku, v opakování toho, co jsme zdělili po předcích, pod tlakem hlubokého citu pro dějiny.“⁶⁵

Nora stanovuje naprostou odlišnost paměti a historie. „Paměť je život, který vždy nesou skupiny živých, a právě proto je v neustálém vývoji, otevřena dialektice vzpomínky a zapomnění, nevědomá ohledně svých postupných deformací, vydána každému užití a zneužití, schopna dlouhých období skrytosti a náhlých znovuoživení. Historie je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není. Paměť je fenoménem vždy aktuálním, poutem prožívaným ve věčné přítomnosti; historie je

⁶³ Srv. HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard, ed. a JAISSON, Marie, ed. Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, Klas: Klasická sociologická tradice; sv. 5, str. 94.

⁶⁴ Srv. tamtéž, str. 98.

⁶⁵ Cit. NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií. In: BENZA, Alban, ed. Politika paměti: antologie francouzských společenských věd. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998. Cahiers du CEFRES; no. 13, str. 7.

*zobrazením minulosti. Protože je citová a kouzelná, paměť se snáší pouze s těmi detaily, které jí vyhovují; živí se vzpomínkami, které jsou nejasné, rozporné, obecné nebo nestálé, konkrétní nebo symbolické, je náchylná ke všem přenosům, zastíráním, škrtáním nebo projekcím. Historie jakožto úkon intelektuální a zesvětšující vyžaduje analýzu a kritickou rozpravu.*⁶⁶

Modernita skrze historii, demokratizaci a masový vliv médií přináší konec všem společenstvím paměti, která zajišťovala uchovávání hodnot.⁶⁷ Z této pozice Nora přichází s myšlenkou míst paměti: *„Kdybychom ještě obývali svou paměť, nepotřebovali bychom jí zasvětit určitá místa. Každé gesto, včetně toho nejobyčejnějšího, by bylo prožíváno jako nábožné opakování toho, co se dělá od věků v tělesné totožnosti úkonu a smyslu. Jakmile se objeví stopa, vzdálenost, zprostředkování, nejsme již v pravé paměti, ale v historii.*“⁶⁸

Nora tak říká, že místa paměti existují proto, že už neexistují prostředí paměti. Projekt míst paměti se zrodil ve chvíli, kdy došlo k nahrazování spontánní osobní, rodinné a národní paměti, která byla primárně neplánovaným přenosem mezi generacemi, učebnicovou konstrukcí dějin. A v tento moment se zároveň rozešla historie a paměť, které byly do té doby jedno a totéž.⁶⁹

Nora dále dodává: *„Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, že je třeba vytvářet archívy, že je třeba slavit výročí, organizovat oslavy, pronášet smuteční projevy, provádět notářské záznamy, protože tyto úkony nejsou přirozené. To proto menšinami prováděná obrana paměti, která se utekla do privilegovaných a žárlivě střežených ohnisek, pouze nanejvýš rozžhavuje pravdu všech míst paměti. Bez ostrážitého bdění nad vzpomínkami by historie tato místa rychle vymetla. Jsou baštami, o něž se opíráme. Kdyby však to, co brání, nebylo ohroženo, nebylo by vůbec nutné je stavět. Kdybychom vzpomínky v nich uzavřené skutečně prožívali, byly by nepotřebné. A kdyby se jich naopak historie nezmocňovala proto, aby je překrucovala, proměňovala, hnětla a petrifikovala, nestala by se z nich místa*

⁶⁶ Cit. tamtéž, str. 9.

⁶⁷ Srv. tamtéž, str. 8.

⁶⁸ Cit. tamtéž, str. 8–9.

⁶⁹ Srv. HLAVAČKA, Milan. Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine, POKORNÁ, Magdaléna, Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace. Praha: Historický ústav, 2011. Práce historického ústavu AV ČR, v. v. i. Opera instituti Historici Pragae. Řada A, svazek 38, str. 10.

pro paměť. Právě tento pohyb sem a tam je ustavuje: okamžiky historie vyrvané pohybu historie, a přece tomuto pohybu vrácené. Ne už zcela život, ne zcela smrt, jako mušle na břehu, když nastane odliv moře živoucí paměti.“⁷⁰

Pro upřesnění přístupu Pierra Nory si dovolíme příklad, kde popisuje francouzský revoluční kalendář: „(...) *tím, co z něj v našich očích činí místo paměti (větší měrou než jeho vznik a nároky), je jeho neúspěch, skutečnost, že se nestal tím, čím jej chtěli mít ti, kdo jej zaváděli. Kdybychom totiž ještě dnes opravdu žili jeho rytmem, stal by se nám něčím důvěrně známým, tak jako kalendář gregoriánský, a tím by ztratil vlastnost, jež jej činí místem paměti.*“⁷¹

Nakonec Nora shrnuje vymezení míst paměti – „*jeden rys odlišuje místa paměti od všech typů historie, na něž jsme zvyklí. Všechny historické a vědecké přístupy k paměti, ať už se zabývají pamětí národa nebo společenských mentalit, zkoumaly ‚realia‘, věci samotné, jejichž skutečnost se snažily zachytit co nejbezprostředněji. Na rozdíl od všech předmětů historie nemají místa paměti v oboru skutečnosti žádné referenty. Nebo jsou spíše svým vlastním referentem, jsou znaky, které odkazují samy k sobě, znaky v čistém stavu. To, co je činí místem paměti, je přesně to, čím se vymykají historii.*“⁷²

Koncept míst paměti byl následně využit při tvorbě sedmisvazkového díla *Les lieux de mémoire* (1984–1992), kde řada významných historiků rozpracovala tematiku francouzské národní paměti. Za místo paměti můžeme chápat jakoukoli významovou jednotku materiálního či nemateriálního rázu, z níž vůle lidí nebo působení času učinily symbolický prvek dědictví paměti určité komunity.⁷³ Koncept pronikl i do českého bádání a jeho výsledkem je námi používaný sborník příspěvků – *Paměť míst, událostí a osobností*.⁷⁴

⁷⁰ Cit. NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií*. In: BENSÁ, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998. Cahiers du CEFRES; no. 13, str. 9.

⁷¹ Cit. tamtéž, str. 25.

⁷² Cit. tamtéž, str. 30.

⁷³ Srv. FRANCOIS, Etienne. *Místa paměti, Lieux de mémoire. Erinnerungsorte*. In: Český časopis historický = The Czech Historical Review. Praha: Academia, 2009. Roč. 107, č. 3, str. 559.

⁷⁴ HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine, POKORNÁ, Magdaléna, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011. *Práce historického ústavu AV ČR*, v. i. Opera instituti Historici Pragae. Řada A, svazek 38.

Kde vidíme místa paměti? Události komunity a města, osobnosti, památky, pomníky, sochy, památníky, pamětní desky, oslavy, průvody, shromáždění, projevy, i jedinečné události jejich připomínání a ritualizace. Místa paměti pro nás existují ve třech smyslech (podobně jako u Nory).

Pro nás jsou místa paměti pevně spjata s lokální identitou. Tam, kde jsou místa obdařena nějakým symbolickým významem, který se opakuje a zhmotňuje při zdánlivě nesouvisejících příležitostech. Místo paměti existuje díky vztahu místní komunity k němu, díky kolektivním vazbám, které může zachytit i návštěvník.

3 Výzkumné otázky a cíle práce

Vývoj společenského života a lokální identity dvou měst na severní hranici habsburské monarchie evokují několik otázek. My se budeme věnovat následujícím:

- 1) Jaké pojmy formovaly povědomí široké veřejnosti o městech?
- 2) Jak k těmto pojmům přistupovali lokální autoři místopisů a jak s nimi pracovaly průvodce?
- 3) Jak se pojmy měnily v průběhu času?
- 4) Jak pojmy viděli samotní obyvatelé?
- 5) Jak do pojmů lokální identity vstupoval nacionalismus?

Vybrané otázky můžeme dále specifikovat a rozvést.

ad 1) Kde můžeme najít pojmy, které formulovaly charakteristické znaky měst a používala je široká veřejnost? Jak pojmy vznikají? Když pojmy najdeme, jak je roztrídíme? Budeme se zabývat všemi nalezenými charakteristickými znaky?

ad 2) Jak se prolínalo chápání široké veřejnosti s autory místopisů? Jsou pojmy, které používala široká veřejnost, brány za stejně důležité i v lokálních pracích?

ad 3) Mění se pojmy v místopisech a v průvodcích? Objevují se nové, mizí některé z nalezených pojmů? Nalezneme zde prostředí, která byla nadaná symbolickým smyslem? Nacházíme zde místa paměti?

ad 4) Zmiňují tyto pojmy samotní obyvatelé měst ve svých pamětech? Pracovali s pojmy v každodenním životě? Co pojmy, které široká veřejnost považovala za charakteristické pro města, znamenaly pro místní obyvatele?

ad 4) V Podmoklech vznikla velká česká menšina. Jak vstupuje do lokální identity nacionalismus? Jak se mění přístup Čechů a Němců k bodům lokální identity ve sledovaném období? Má česká menšina jiné body lokální identity? Vznikají místa identity německé většiny?

Cílem práce je najít charakteristické znaky Děčína a Podmokel. Krátce shrnout historii těchto znaků, analyzovat jejich výskyt v místopisech a průvodcích a sledovat, jak se podílely na lokální identitě. Chceme prozkoumat ve vybraných primárních pramenech zvolenou část znaků. Zároveň prozkoumáme blíže, jak do lokální identity vstupoval nacionalismus.

Náš postup při tvorbě analýzy společenského života v Děčíně a Podmoklech se zvláštním zřetelem na utváření a fungování identity jejich obyvatel a jejich míst paměti vyplývá z dochovaných pramenů a dostupných materiálů. Zároveň se budeme držet ve výše formulovaných rámcích pojmů. Nejdříve představíme krátce prostor, kde se budeme pohybovat. Ukážeme vývoj Děčína a Podmokel ve druhé polovině 19. století. Prozkoumáme v základním přehledu společenský život ve městech.

Následně se zaměříme na jedinečné znaky měst, formulované a přijímané v širším okruhu odbornou i laickou veřejností. Tyto znaky nalezneme v naučných slovnících pod obecnými hesly Děčín a Podmokly. Pro širší veřejnost byla podobná hesla jednou z mála možností, jak se seznámit s informacemi o městech. Můžeme zde předpokládat, že všeobecné encyklopedie a slovníky byly dobře dostupné a ve své době měly patřičnou dávku autority a relevance.

Ze slovníkových hesel získáme **uzlové body** – informace, které se často opakují, nebo jsou naprosto jedinečné, a proto je slovníky zmiňují. Předpokládáme, že když se **uzlové body** dostaly do všeobecných encyklopedií, tak fungovaly pro obyvatele Děčínska jako základ lokální identity. Jedná se o informace, které jsou charakteristické pro dané společenství, jsou prověřeny procesem ústní komunikace a ve výsledku sestaveny v písemné podobě, čímž jim je dán vyšší, další důraz. Spíše než z informací od jednotlivých aktérů postupujeme při hledání **uzlových bodů** daného místa shora, abychom se nedostali do slepých uliček, či se neutopili v neutříděných jednotlivostech. Jen částečně dochované prameny by nám při stanovení **uzlových bodů** mohly příliš zkreslit výsledný pohled. Měli bychom také stanovit, proč některé atributy lokální identity dále nebudeme sledovat a analyzovat, případně se zamyslet, co bychom v popisu čekali, a přitom nenacházíme.

Definované **body** lokální identity budeme dále analyzovat v cestopisných průvodcích a lokálních místopisech a dějinách. Cestopisy a obecné průvodce byly též určeny širší veřejnosti, ovšem byly zpracovány jiným způsobem a předpokládaly již jistý zájem o probíranou oblast. Práce o historii měst a jejich okolí podávaly nejpodrobnější popis, ovšem jejich studiem se zabýval užší okruh zájemců. Bude potřeba vybrat takové **body** identity, které budeme moci zpracovat uceleně a zároveň na ně půjde aplikovat naše konceptualizace pojmů. **Uzlové body** zpracované skrze

místopisy a lokální průvodce již budeme moci chápat jako představitele lokální identity obyvatel Děčínska. Neboť autoři těchto prací byli znalí místních poměrů, prožili zde část života nebo tvořili práce na zakázku místních elit a námi vybrané **body** tak popisovali v souladu s představami místních skupin. U vybraných **uzlových bodů** pak optiku ještě přiblížíme a přidáme další úhel pohledu na ně – za pomoci primárních pramenů.

Nakonec se vrátíme ke společenskému životu v Děčíně a Podmoklech. Na několika příkladech si ukážeme, jak se mohla činnost obyvatel zapsat do nalezených bodů. Jinými slovy, budeme na příkladech hledat vstup práce jednotlivců a skupin do konstrukce lokální identity. V neposlední řadě se zaměříme na to, jak do sledovaného prostředí vstupoval nacionalismus, který postupně začal přetvářet místní identitu v část identity národní a podřizoval si ji.

5 Literatura a prameny

5.1 Literatura k problematice měst

Výzkum měst a městské společnosti probíhá v české historiografii poměrně dlouho. Ovšem spolu se změnami v minulém století se cílily práce v různých dobách na různé aspekty. Autoři tak studovali tematiku v rovině politické a správní. Následně se do zorného úhlu badatelů dostala vývoj národních a dělnických hnutí. V poslední době pak probíhá podrobnější zkoumání obecní samosprávy a činnosti elit jednotlivých měst. Národnostní otázkou v Praze se zabýval Gary Cohen⁷⁵ a další inspiraci můžeme nalézt i v díle Václava Ledvinky a Jiřího Peška.⁷⁶ Obecní samosprávy zkoumal Jiří Klabouch⁷⁷, mechanismy fungování různých stupňů samosprávy a konflikty mezi nimi sledoval Milan Hlavačka.⁷⁸ Dělnické hnutí bylo dlouho v centru pozornosti. Rozsáhle a kvalitně bylo toto téma zpracováno Antonínem Robkem, Mirjam Moravcovou a Jarmilou Šťastnou.⁷⁹

Městskou společností a městskými samosprávami se zabývají podrobně badatelé na východě republiky. V Ostravě vzniklo několik prací pod vedením Pavla Kladiwy, z nichž nám dobře k tematice pomůže Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914⁸⁰ nebo Obecní výbor v Moravské Ostravě 1850-1914.⁸¹

⁷⁵ COHEN, Gary B. Němci v Praze 1861-1914. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2000.

⁷⁶ LEDVINKA, Václav a PEŠEK, Jiří. Praha. Dějiny českých měst. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2000.

⁷⁷ KLABOUC, Jiří. Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1968.

⁷⁸ HLAVAČKA, Milan. Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913. Praha: Libri, 2006.

⁷⁹ ŠŤASTNÁ, Jarmila, ed., ROBEK, Antonín, ed. a MORAVCOVÁ, Mirjam, ed. Stará dělnická Praha: život a kultura pražských dělníků 1848-1939. Vyd. 1. Praha: Academia, 1981.

⁸⁰ KLADIWA, Pavel. Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. I. díl, Vývoj legislativy. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2007.

KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek, Muži z radnice. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2008.

KLADIWA, Pavel, POKLUDOVÁ, Andrea a KAFKOVÁ, Renata. Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 2. svazek, Finance a infrastruktura. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2009.

Vhodné je též nahlédnout do výstupu ze semináře k městu a městské společnosti.⁸² V Brně pak vznikla podnětná práce Lukáše Fasory *Svobodný občan ve svobodné obci*.⁸³ K výzkumu městských elit vznikl sborník *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*.⁸⁴ V něm najdeme také článek Marie Mackové shrnující regionální bádání o obecní samosprávě.⁸⁵

Ze zahraničních okruhů musíme zmínit tři badatelské projekty, které nejsilněji inspirují domácí výzkumy. Frankfurtský „Stadt und Bürgertum“ autorů kolem Lothara Galla inspiruje zvláště badatele na Moravě, kteří se snaží používat kvantitativní přístup a držet se metod sociálních dějin. Dále bielefeldský projekt „Sozialgeschichte des neuzeitlichen Bürgertums: Deutschland im internationalen Vergleich“ kolem skupiny Jürgena Kocky. Nakonec je pro nás důležitý vídeňský projekt Hannese Stekla a Petera Urbanitsche „Bürgertum in der Habsburgermonarchie“. Rozdíl mezi frankfurtským s bielefeldským projektem leží v pohledu na modernizaci. Skupina kolem Kocky vidí zdroj hospodářského pokroku kromě státu a jeho byrokracie ve skupině, která vznikla mimo stavovské sociální zřízení a skládala se ze správních úředníků, teologů, profesorů, učitelů, právníků, inženýrů, důstojníků jakož i podnikatelů. Měšťanstvo hodnotí jako zpátečnický element. Naopak frankfurtský projekt vychází z premisy, že města a měšťanské obyvatelstvo hrála v procesu modernizace centrální úlohu. Tezi o statickosti měšťanstva hodnotí jako neudržitelnou.⁸⁶

⁸¹ KLADIWA, Pavel, *Obecní výbor v Moravské Ostravě 1850-1913: komunální samospráva průmyslového města a její představitelé*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2004, Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity; 152/2004.

⁸² KLADIWA, Pavel, ed. a ZÁŘICKÝ, Aleš, ed. *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918: výstup z vědeckého semináře ..., pořádaného katedrou historie a Centrem pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky v Praze ve dnech 6. a 7. listopadu 2008 v prostorách auly Ostravské univerzity*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009.

⁸³ FASORA, Lukáš. *Svobodný občan ve svobodné obci?: občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2007. 381 s. *Země a kultura ve střední Evropě*; sv. 6.

⁸⁴ FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006.

⁸⁵ MACKOVÁ, Marie, *Obecní samospráva v kontextu českého regionálního bádání*, In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006.

⁸⁶ Srv. FASORA, Lukáš, KLADIWA, Pavel, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850-1918, Dílčí výsledky výzkumu v České republice*, In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed.

Frankfurtský projekt se moravským badatelům zdá vhodnější pro využití v našich realitách. Jeho předností je univerzálnost a nadčasovost. Mapuje modernizaci a v rámci ní změny struktury městské společnosti a stojí na pomezí bádání o dějinách měst a dějinách občanské společnosti.⁸⁷ Pro české badatele jsou podstatné i výsledky vídeňských výzkumů,⁸⁸ které odhalily odlišnosti ve vývoji občanské společnosti v habsburské společnosti a v Německu. Jedním z výstupů projektu je i zpracování několika českých a moravských měst: Ústí nad Labem, Berouna, Šumperku a Uherského Hradiště.⁸⁹ V pracích se pokusili skloubit urbanizaci a vývoj občanské společnosti. Fasora a Kladiwa však upozorňují na značnou nesourodost a tematickou roztržitost výstupů v jednotlivých řadách projektu.⁹⁰

5.2 Literatura k identitě a paměti

Pamětí se okolní historikové začali opět věnovat po vzniku francouzského projektu *Les lieux de mémoire*. Díla zaměřená na střední Evropu se začala objevovat s asi desetiletým zpožděním. Německá *Erinnerungsorte* v roce 2001,⁹¹ rakouská roku 2004⁹² a český sborník k místům paměti pak v roce 2011.⁹³ Zde je řada příspěvků věnována i paměti měst.⁹⁴ Stejným tématem se zabývá sborník *Paměť města*⁹⁵ a

Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, str. 12

⁸⁷ Srv. tamtéž, str. 13.

⁸⁸ RUMPLER, Helmut a Peter URBANITSCH. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000.

⁸⁹ Hye, H. P.: *Aussig – eine Industriestadt am Rande des Reiches*. In: URBANITSCH, Peter a Hannes STEKL. *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862-1914*. Wien: Böhlau, 2000.

Čoupek, J.: *Ungarisch-Hradisch – Bürgerum und Stadtpolitik*. In: tamtéž.

Spurný, J.: *Mährisch-Schönberg – Eine Domäne der deutschen Industrie*. In: tamtéž.

Tošnerová, M.: *Beraun – Im Sog fortschreitender Industrialisierung*. In: tamtéž.

⁹⁰ Srv. . FASORA, Lukáš, KLADIWA, Pavel, *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850-1918, Dílčí výsledky výzkumu v České republice*, In: FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. *Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, str. 19.

⁹¹ FRANÇOIS, Etienne a Hagen SCHULZE. *Deutsche Erinnerungsorte*. München: Beck [BRD], 2001.

⁹² BRIX, Emil, Ernst BRUCKMÜLLER a Hannes STECKL. *Memoria Austriae*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 2004.

⁹³ HLAVAČKA, Milan, Antoine MARÈS a Magdaléna POKORNÁ. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011.

⁹⁴ ČORNEJ, Petr, Přibyslav – město Žižkovo? In: HLAVAČKA, Milan, Antoine MARÈS a Magdaléna POKORNÁ. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011.

neměli bychom opomenout ani již zmíněný sborník *Město a městská společnost v procesu modernizace*.⁹⁶ Pro oblast symboliky ve veřejném prostoru a pomníků máme práci Zdeňka Hojdy a Jiřího Pokorného.⁹⁷ Problematikou identity a paměti měst se pak zabývají i diplomové práce.⁹⁸

5.3 Slovníky, místopisy a průvodce

Pracovat budeme s Riegerovým slovníkem naučným,⁹⁹ Ottovým slovníkem naučným,¹⁰⁰ Masarykovým slovníkem naučným¹⁰¹ a všeobecnou encyklopedií Brockhaus.¹⁰² Jak jsme uvedli, předpokládáme, že v těchto publikacích můžeme najít pojmy, které byly pro města jedinečné.

Zde použijeme poměrně podrobnou publikaci *Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens* (tři části z let 1879–1889),¹⁰³ které napsal farář P. Franz Focke z Libouchce u Podmokel. Ve svých textech se Focke snaží popsat charakter

KOŘÁLKA, Jiří, Tábor: realita, mýtus, symbolika. In: tamtéž.

⁹⁵ FERENCOVÁ, Michaela et al. *Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. - 21. století*. Vyd. 1. Brno, Etnologický ústav akademie věd České republiky, pracoviště Brno, 2009.

⁹⁶ KLADIWA, Pavel ed. a ZÁŘICKÝ, Aleš ed. *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918*, 2009. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě: výstup z vědeckého semináře „Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918“, pořádaného katedrou historie a Centrem pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky v Praze ve dnech 6. a 7. listopadu 2008 v prostorách auly Ostravské univerzity.

⁹⁷ POKORNÝ, Jiří a Zdeněk HOJDA. *Pomníky a zapomínky*. 2. vyd. Praha: Paseka, 1997, ©1996.

⁹⁸ VOBOŘIL, Jan. *Komunální elity v Libni v letech 1880-1901*. Praha, 2006. Vedoucí práce Jiří Štaif. BERNÁŠEK, Bohumír. *Písek - proměna lokální identity během procesu modernizace (1861-1914)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2012. Vedoucí práce Jiří Štaif.

KUČEROVÁ, Hana. *Stavební vývoj Kolína jako prostředek realizace ambic městských elit v letech 1918-1939 na příkladu staveb spořitelny, divadla, obchodní akademie a sboru Církve československé*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. Vedoucí práce Jiří Štaif.

⁹⁹ RIEGER, František Ladislav a Jakub MALÝ. *Slovník naučný*. V Praze: Kober a Markgraf, 1860-1874, 12 sv.

¹⁰⁰ *Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, Praha : J. Otto, 1888-1909.

¹⁰¹ RÁDL, Emanuel a Zdeněk Václav TOBOLKA. *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*. Praha: Československý kompas, 1925-1933, 7 sv.

¹⁰² *Der große Brockhaus: Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden*. 15., völlig neubearb. Aufl. von Brockhaus' Konversations-Lexikon. Leipzig: Brockhaus, 1928-1935, 21 sv.

¹⁰³ FOCKE, Franz, *Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens. Eine geachichtliche Durchforachung des Elbe- und Eulau-Thales sammt Umgebung (an der sächsischen Gränze) von frühester Zeit bis in die Gegenwart*. Von P. Franz Focke. Pfarrer in Königswald bei Bodenbach, drei svazky vydané v letech 1879–1889, Druck von Ambr. Opitz in Warnsdorf. F. Focke žil v letech 1825 až 1896 a je pohřben v Libouchci.

území kolem Děčína, historii jednotlivých obcí a zajímavosti v charakteru krajiny. Také zachycuje pověsti, které se k území pojí, a přibližuje současný stav řemesla, obchodu a živností a obecně života v popisovaných oblastech. Dále pak budeme čerpat z *Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk* z roku 1875, jež napsal Robert Manser.¹⁰⁴ Jeho dílo se spíše zaměřuje na výčet událostí na Děčínsku a snaží se ukázat slávu a rozkvět německého města Děčína.

Další publikací, s poněkud jiným původním účelem – pro nás však bude zajímavá, je *Heimatskunde des bezirkes Tetschen* z roku 1898.¹⁰⁵ Zde uvidíme, jak byla lokální identita prezentována žákům a jaké části z ní byly u nich budovány. V knize jsou vždy k probírané látce i otázky, které mají vést k zamyšlení nad předestřenou problematikou. Dále se na některé pojmy můžeme podívat u knihy *Die Stadt Tetschen*, kterou napsal Ludwig Käs v roce 1882.¹⁰⁶ Tato publikace obsahuje množství sebraných statistických dat a může nám pomoci zpřesnit pohled na život v Děčíně ve studovaném období. A nakonec budeme využívat podrobnou kroniku města Podmokel, kterou sepsal Eduard Mauder na začátku třicátých let 20. století.¹⁰⁷ Kronika se zabývá historií Podmokel a okolních obcí a přibližuje jejich tehdejší stav.

Jiným zdrojem informací pro nás budou průvodce, jež byly určeny primárně návštěvníkům Děčína a Podmokel. My budeme pracovat s Řivnáčovým průvodcem po království Českém z roku 1882.¹⁰⁸ Řivnáčův průvodce popisuje cesty vlakem po Čechách a ze železničních stanic pak ukazuje možné výlety do okolí. Můžeme také využít průvodce po Českosaském Švýcarsku, který napsal Julius Schuldes.¹⁰⁹ Dalším zdrojem je Kafkův ilustrovaný průvodce po království českém – Česko-saské

¹⁰⁴ MANZER, Robert. *Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk*, Robert Manzer, Direktor der Bürgerschule zu Tetschen, Stopp & Bempel 1875. R Manzer žil v letech 1839 – 1913 a krom zmíněného vedení měšťanské školy se angažoval v Horském spolku pro České Švýcarsko, kde byl prvním předsedou.

¹⁰⁵ ROTSCH, Fr. *Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen. Für die Hand der Schüler bearbeitet von Fr. Rotsch. Herausgegeben vom Freien Lehrer-Vereine des politischen Bezirkes Tetschen. Preis 20 kr. Tetschen, 1898. Verlag von Otto Henckel.*

¹⁰⁶ KÄS, Ludwig. *Die Stadt Tetschen: eine gedrängte historische und statistische Skizze über die Entwicklung der Stadt Tetschen und deren Verwaltung. Tetschen a/Elbe: L. Käs, 1888.*

¹⁰⁷ MAUDER, Emil. *Chronik von Bodenbach. 1.-[9.] Lieferung / Verfasst vom Emil Mauder unter Mitarbeit einiger Heimatforscher, Bodenbach: Stadtgemeinde, 1930–1931.*

¹⁰⁸ ŘIVNÁČ, František. *Řivnáčův průvodce po království českém. Praha 1882, Nakladatelství Baset Praha 2001.*

¹⁰⁹ SCHULDES, Julius. *Die böhmische Schweiz: Ein Führer durch das Elbehochland bei Tetschen und Dittersbach. Druck und Verlag von Stopp & Hempel in Tetschen-Bodenbach, 1878.*

Švýcarsko z roku 1903.¹¹⁰ Z počátku 20. století nám poslouží Früher durch Tetschen an der Elbe z roku 1928.¹¹¹ Z česky psané provenience z tohoto období můžeme ještě použít průvodce z roku 1935.¹¹² Některé pojmy najdeme také v propagační brožůře Bodenbach an der Elbe.¹¹³

5.4 Primární prameny

V primárních pramenech se musíme spokojit s dochovaným materiálem. Z hlediska společenského života se můžeme opřít o dochované zápisy ze spolkových činností české menšiny v Podmoklech a v Děčíně.¹¹⁴ Tato problematika byla již předmětem našeho zkoumání v práci Společenský život Němců, Čechů a Židů v Podmoklech v letech 1848-1918.¹¹⁵ Další primární prameny budeme používat spíše zřídka a výběrově. Bohužel nemáme k dispozici žádné ucelené paměti místního obyvatelstva k námi sledovanému období. U některých událostí, bodů využijeme lokální tisk. Je však vždy potřeba k materiálům a informacím přistupovat obezřetně s patřičnou dávkou kritiky. Pasáže, kde budeme citovat z pramenů, slouží spíše k dokreslení sledované události, bodu, místa a čtenář musí mít na paměti všechna nebezpečí, která z používání primárních pramenů vyplývají.

5.5 Hmotné prameny

Pro výzkum tvorby a existence lokální identity mohou dobře posloužit i místní hmotné prameny. Jedná se hlavně o budovy a jejich výzdobu vnitřní i vnější a specifické znaky na nich. Nemusí se zde vždy jednat o stavby veřejné. Dále pak jde o

¹¹⁰ KAFKA, Josef. Česko-saské Švýcarsko. Praha: Grégr, 1903. 85, 3 s. Kafkův Illustrovaný průvodce po král. Českém; I.

¹¹¹ HENCKEL, Hermann. Führer durch Tetschen a. d. E. und Umgebung. Tetschen a. d. Elbe: Otto Henckel, 1929.

¹¹² Českosaským Švýcarskem, průvodce s mapkou značených cest a plánkem měst Děčín – Podmokel. Doporučeno a schváleno ústředním výborem KČST v Praze pod č. j. 6970/35 ze dne 17. dubna 1935. Vydal Odbor Klubu čsl. turistů Děčín-Podmokly, Tiskem Ant. Štrombacha v Lounech.

¹¹³ Bodenbach an der Elbe, fremdenverkehrs=Sektion der Stadt Bodenbach a. E. Druck von R. Bretschneider in Bodenchach a. E. Rok ani autor není uveden, dle fotografií jde o dvacátá až třicátá léta 20. století. Publikace byla vydána na popud města Podmokly.

¹¹⁴ Zdrojem pramenů pro nás je Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín a Státní okresní archiv Litoměřice, pobočka Děčín.

¹¹⁵ PODLUCKÝ, Martin, Společenský život Němců, Čechů a Židů v Podmoklech v letech 1848–1918, Bakalářská práce na FF UK 2008. Vedoucí práce: Jiří Štaif.

organizaci veřejného prostoru v podobě rozmístění staveb ve městech, pojmenování ulic. Mezi hmotné prameny pak můžeme zařadit též pomníky a drobné stavební památky, jež obyvatelé měst stavěli ve svém okolí. Jde o různé pamětní desky, nápisy, které mají upomínat na důležité události, osoby. Pokusíme se také rozklíčovat vyobrazení, která měla za úkol přiblížit cizincům důležité části měst a místním obyvatelům pomoci konstruovat identitu skrze vizualizaci známých i neznámých pohledů. Důležité informace můžeme vyčíst z dochovaných plánů měst¹¹⁶ a publikací, které se věnují zmizelým částem města¹¹⁷ a jeho okolí,¹¹⁸ ze sbírek starých obrázků,¹¹⁹ pohlednic¹²⁰ a obrazů.¹²¹ Ve vizualizacích, které zde získáme, najdeme množství symbolů, jež byly pro autory důležité. Zamyslíme se, co pro obyvatele představoval určitý výhled, úhel pohledu, proč byla kompozice obrazu vybrána tak, jak byla.

¹¹⁶ Zde nám poslouží hlavně VELÍMSKÝ, Tomáš, František CVRK, Hana SLAVÍČKOVÁ a František ŠMAHEL. Historický atlas měst České republiky. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998, 1 trojl., 12 dvojl., 16 l. Ale plány můžeme najít i v dalších místopisech a průvodcích.

¹¹⁷ SLAVÍČKOVÁ, Hana a JOZA, Petr. Děčín. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2005.

¹¹⁸ SCHEUFLER, Pavel a JOZA, Petr. České Švýcarsko: České Švýcarsko na nejstarších fotografiích. Vyd. 1. Praha: Baset, 2006.

¹¹⁹ JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín - Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

¹²⁰ Pohlednice historického Děčína – sada 1, Děčínská zastavení, vydala tiskárna BFHM Libouchec.

¹²¹ JOZA, Petr. Josef Stegl: osud děčínského malíře = Schicksal eines Tetschner Malers. 1. vyd. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2011.

II – ANALYTICKÁ ČÁST

6 Vývoj Děčína a Podmokel v druhé polovině 19. století

6.1 Počet a složení obyvatel – náboženství a národnost

Pro analýzu společenského života a pochopení lokální identity je potřeba si utvořit představu o vývoji obou měst. V druhé polovině 19. století v celé habsburské monarchii docházelo k rychlému růstu měst a městeček. Proces urbanizace je spojen s modernizací, zvláště pak s koncem poddanství. Zároveň rostla porodnost i úmrtnost a vytrvale rostl počet obyvatel. Od konce 18. století až do roku 1900 stoupl z pěti milionů na devět a půl milionu a do první světové války dále stoupal. Od roku 1900 pak strmě klesal počet porodů, následovaný poklesem úmrtí. Byl to výsledek vědomého omezování porodnosti u velké části populace a zlepšení jejího zdravotního stavu díky pokrokům v medicíně, zdravotnictví a zdravotnické osvětě. Zároveň zde působil hospodářský rozmach před první světovou válkou a s ním spojené zlepšení ekonomických poměrů v dolních vrstvách společnosti.¹²²

Pro Děčínsko byl charakteristický růst ve všech obcích, zvláště se však rozvíjely osady na levém labském břehu. Podmokly tak rostly rychleji a do první světové války si vytvořily větší zázemí než Děčín. Tento vývoj lze pozorovat v následujících tabulkách. Děčín v absolutním počtu obyvatel rostl pomaleji, neboť se k městu nepřipojovaly okolní obce, zatímco Podmokly poměrně rychle pohlcovaly své okolí. Vznikal rozdílný charakter měst: kde Podmokly byly průmyslové město s dělnickými předměstími a Děčín tradiční správní centrum, kde sídlily úřady a školy.

¹²² Srv. MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002, str. 110–111.

Tabulka č. 2 – Počet obyvatel na levém a pravém břehu Labe¹²³

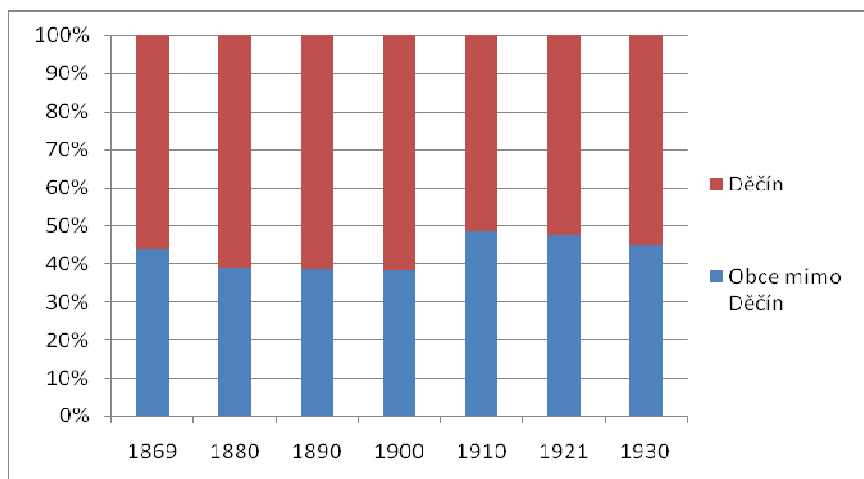
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
Pravý břeh Labe celkem	6363	8692	11103	14518	20132	21094	22724
Levý břeh Labe celkem	8481	11331	14185	19695	25329	26551	30344
Obce v prostoru celkem	14844	20023	25288	34213	45461	47645	53068

Tabulka č. 3 – Počet obyvatel ve městech¹²⁴

	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
Děčín	3580	5330	6849	8963	10376	11051	12535
Podmokly	3236	6049	7574	10782	13412	15104	22658

Zde vidíme, jak Podmokly dokázaly předstihnout Děčín. Abychom lépe viděli, jak Podmokly pohlcovaly své okolí, vytvořili jsme z popsanych čísel následující grafy:

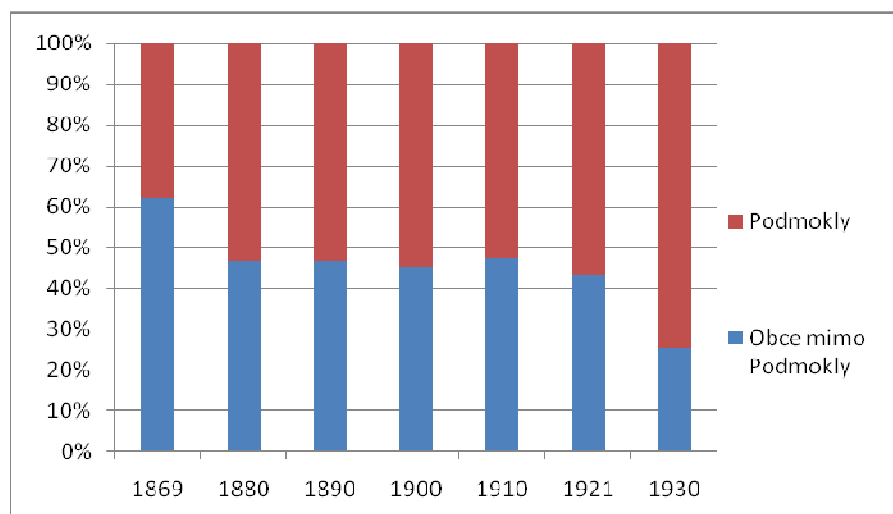
Graf č. 1 – Poměr obyvatelstva Děčína a okolních obcí

¹²³ Na pravém břehu počítáme obce Děčín, Loubí, Staré Město, Březiny, Folknáře, Velkou Veleň, Křešice, Boletice nad Labem, Jakuby, Marjánín a Nebočady. Na levém břehu pak Podmokly, Žlíbek, Jesenice, Popovice, Václavov, Chrochvice, Horní a Dolní Oldřichov, Bynov, Novou Ves, Bělou, Čechy, Maxičky, Horní Žleb, Jalůvčí, Prostřední Žleb, Přípeř, Chmelnici a Vilsnici. Srv. Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970: počet obyvatelů a domů podle obcí a částí obcí podle správního členění k 1. lednu 1972 a abecední přehled obcí a část obcí v letech 1850–1970. Praha: SEVT, 1978. 4 sv., str. 446–447.

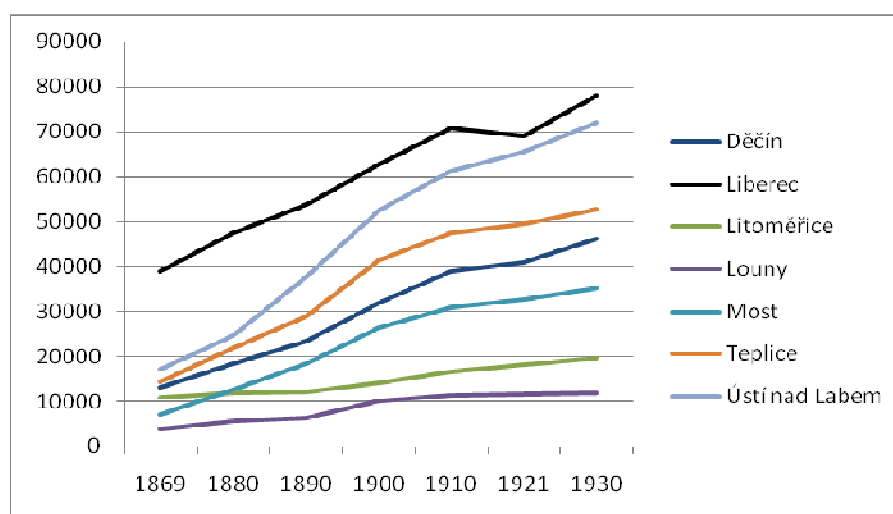
¹²⁴ Srv. tamtéž, str. 446–447.

Graf č. 2 – Poměr obyvatelstva Podmokel a okolních obcí

Růst počtu obyvatel bychom neměli ukazovat vytržený z kontextu. V následujícím grafu vidíme porovnání s některými městy v oblasti. Obě města zde spadají pod Děčín a hodnota byla ještě navýšena o obce, které se k Děčínu připojily v 70. letech 20. století.¹²⁵

Graf č. 3 – Počet obyvatel Děčína a vybraných měst

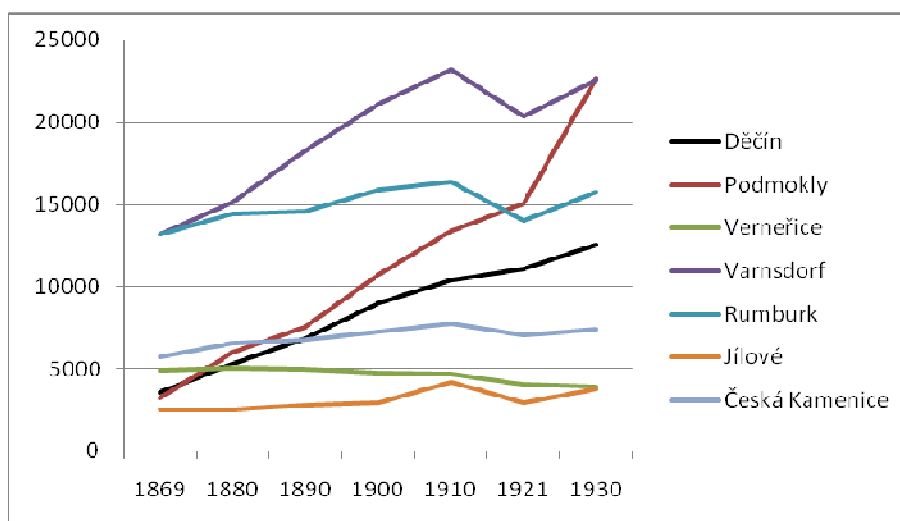

Vidíme téměř stagnující Litoměřice, pomalu rostoucí Louny. V Ústí nad Labem počet obyvatel rychle roste. Děčín má podobný vývoj jako Teplice. Jak se vyvíjely obce v těsném okolí Děčína a Podmokel nalezneme v dalším grafu.¹²⁶

¹²⁵ Stejně jsou upraveny i hodnoty u ostatních měst. Srv. tamtéž str. 446–525.

¹²⁶ Počet obyvatel je na rozdíl od předešlého grafu brán ze skutečných hranic měst. Srv. tamtéž, str. 446–453.

Graf č. 4 – Počet obyvatel v obcích v okolí Děčína a Podmokel

Vidíme stagnující Verneřice, jen málo se mění Jílové a pozvolna rostoucí Českou Kamenici a Rumburk a rychle se měnící Varnsdorf. Děčín a Podmokly vytrvale rostou.

Jak rychle postupoval stavební vývoj ve městech, zachycuje následující přehled.

Tabulka č. 4 – Počet Domů v Děčíně a v Podmöklech¹²⁷

	1857	1880	1910	1930
Děčín	336	482	759	1037
Podmokly	268	441	851	1930

K růstu počtu obyvatel podstatně přispěla migrace. Děčínsko bylo dostupné z přilehlého Saska a již v první polovině 19. století sem přicházeli saští podnikatelé a zakládali průmyslové podniky.¹²⁸ Po výstavbě železnice se v Podmöklech usadilo množství zaměstnanců dráhy ze Saska a z druhé strany z českého vnitrozemí. Města samozřejmě přitahovala také množství lidí z okolních vesnic. Práce na lodích, nebo v řemeslech často fungovala tak, že muži bydleli přes týden ve městě a na víkendy se vraceli do své obce. V případě plavení po Labi pak byli muži v sezóně pryč několik týdnů.¹²⁹

¹²⁷ Srv. VELÍMSKÝ, Tomáš, František CVRK, Hana SLAVÍČKOVÁ a František ŠMAHEL. Historický atlas měst České republiky. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998, 1 trojl., 12 dvojl., 16 l., část II.

¹²⁸ Této problematice se věnuje Jan Němec ve své bakalářské práci. Srv. NĚMEC, Jan. Keramická manufaktura Schiller & Gerbing v Podmöklech a pronikání saských podnikatelů do severních Čech do roku 1850, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústav humanitních studií, Bakalářská práce, Vedoucí práce: Doc. PhDr. Kristina Kaiserová, CSc., 2006.

¹²⁹ Srv. dále v kapitole o Labi a loďařství.

Většina obyvatel byla katolíky, ovšem s příchodem saských železničních zaměstnanců vznikla v Podmoklech početná skupina evangelíků. Počet evangelíků na Děčínsku zaznamenal kronikář Mauder následovně:

Tabulka č. 5 – Evangelická obec¹³⁰.

rok	narození	sňatků	úmrtí	celkem duší
1875	17	5	20	asi 1250
1880	23	4	20	asi 1300
1885	40	4	24	asi 1450
1890	34	10	29	asi 1600
1895	39	12	30	1752
1900	58	18	30	2000
1905	59	18	37	2300
1910	82	26	39	2780
1915	46	23	40	3450
1920	59	78	32	3650

V Podmoklech vznikla i židovská komunita, která se rychle rozrůstala. V roce 1887 byla oficiálně založena Židovská obec, jejichž počet členů činil 162.¹³¹ K roku 1921 měla obec 321 duší.¹³² Převážně v Děčíně pak působila starokatolická církev, která měla před první světovou válkou asi 625 členů.¹³³

Tyto náboženské skupiny se významně zapsaly do vzhledu měst. Na levém břehu v rostoucích Podmoklech byl vystavěn v letech 1856–1861 filiální kostel sv. Františka Serafínského.¹³⁴ V roce 1884 pak evangelíci vybudovali novogotický evangelický kostel¹³⁵ a židovská obec synagogu v roce 1907.¹³⁶ Na pravém břehu katolíci mohli využívat kostel Povýšení sv. Kříže a kostel sv. Václava a Blažeje, které

¹³⁰ Srv. MAUDER, Emil, Chronik von Bodenbach. 1. – [9.] Lieferung / Verfasst vom Emil Mauder unter Mitarbeit einiger Heimatforscher, Bodenbach: Stadtgemeinde, 1930–1931, str. 312.

¹³¹ Srv. tamtéž, str. 314.

¹³² Srv. JOZOVÁ, Ingrid, DOUSKOVÁ, Irena. Židovská obec v Děčíně – Podmoklech. DVZ. Ročník XII, číslo 3/2002, s. 42.

¹³³ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 256.

¹³⁴ Srv. PODLUCKÝ, Martin, Společenský život Němců, Čechů a Židů v Podmoklech v letech 1848-1918, Bakalářská práce na FF UK 2008. Vedoucí práce: Jiří Štaif, str. 25.

¹³⁵ Srv. tamtéž, str. 30.

¹³⁶ Srv. tamtéž, str. 56.

ve městě stály z předchozích dob. Starokatolíci si zde vybudovali vlastní modlitebnu po první světové válce v roce 1934.¹³⁷

Obě města obývali většinou lidé, kteří za svou obcovací řeč při sčítání uváděli němčinu. V Podmoklech, zvláště díky stavbě železnice a pozdějšímu provozu dráhy, byla výraznější česká menšina. Kolik měla členů, je však obtížné přesně říci. Na konci století a před první světovou válkou počet Čechů v Podmoklech dosahoval asi dvaceti procent.¹³⁸ V Děčíně byl počet Čechů výrazně nižší a jejich počet vzrostl až po první světové válce. K praktikám sčítání lidí podle obcovací řeči se pravidelně česká menšina vyjadřovala kriticky a prováděla svá vlastní sčítání. Tak třeba roku 1900 uvádějí zápisy, že jen 800 Čechů se zvládlo přihlásit ke své řeči, zbývajících 1200 pohltil „moloch germánský“.¹³⁹ Naopak třeba k roku 1910 uvádí E. Pfohl v Podmoklech 11 586 Němců a 608 Čechů.¹⁴⁰ K roku 1924 udává průvodce Českého Středohoří národnostní složení: Podmokly 15 103 obyvatel, z toho 1651 Čechů, cizinců 1260. Děčín pak 11051 obyvatel, Čechů 1152 a 749 cizinců.¹⁴¹

¹³⁷ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 259.

¹³⁸ Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana, Děčínská zastavení, Historický průvodce městem, 1. vyd. Děčín: Amici Decini, 1997, str. 131–133.

¹³⁹ Srv. Pamětní kniha pro zbudování spolkového domu, rok 1900, SOKA Děčín. Fond: Řemeslnická beseda Podmokly.

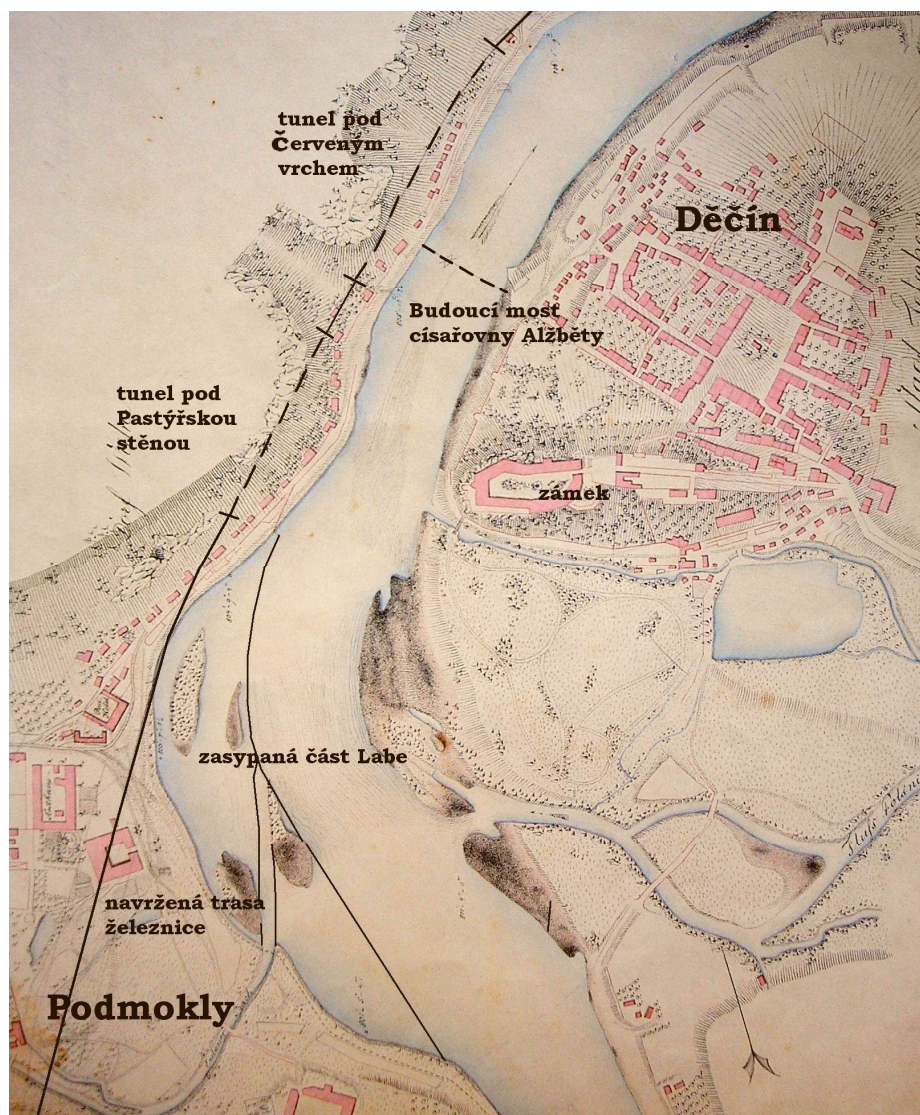
¹⁴⁰ Srv. Pfohl, Ernst. Orientierungs-Lexikon der Tschecho-slowakischen Republik: oro-, hydro- und topographisches statistisches und wirtschaftskundliches Nachschlagewerk, Auskunfts-buch über jeden Ort der Republik, die verschiedensprachigen Namen, Lage, Einwohner, Denkwürdigkeiten, Bedeutung, Post- und Eisenbahnstation, kommerziell-industrielle Tätigkeit nach verlässlichen amtlichen Daten. Reichenberg: Gebrüder Stiepel, 1922, str. 41.

¹⁴¹ Srv. HONS, Ladislav, ed. České Středohoří, dolní Polabí a Českosaské Švýcarsko: [Lovosicko, Litoměřicko, Ústecko, Teplicko, Podmokelsko, Děčínsko]. Praha: Uher, 1924. Uhrovy cestovní průvodce; 21, str. 97 a 114.

6.2 Stavební rozvoj měst – prostor

Pro lepší představu o proměnách měst se ještě krátce zastavíme u jejich vzhledu. Vzájemná komparace map a plánů a jejich okomentování nám pomůže lépe pochopit prostor.

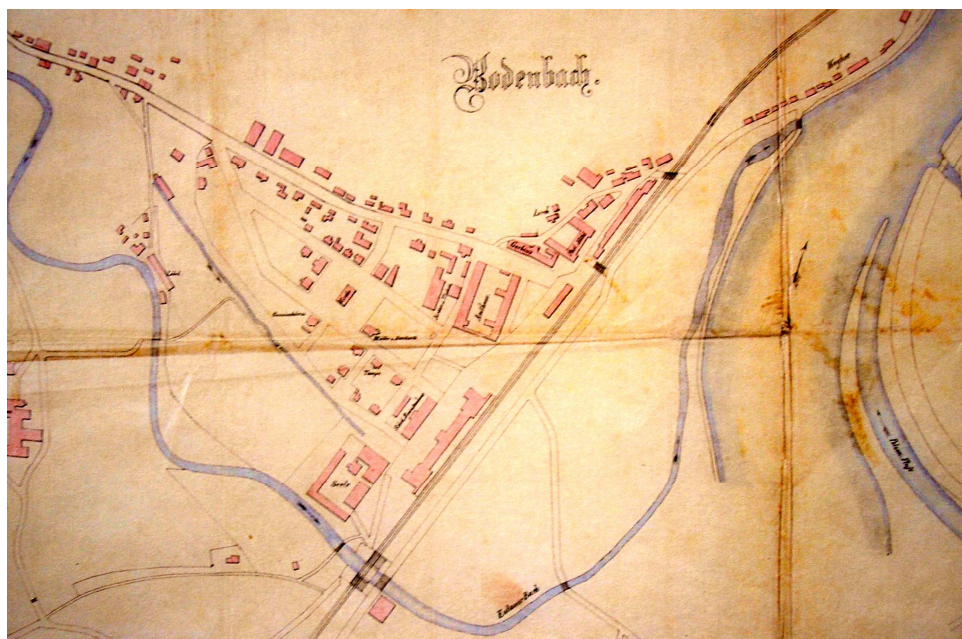
Mapa č. 1 – Děčín mezi léty 1842 a 1849 s vyznačenou trasou železnice¹⁴²

Děčín je malé provinční město, většina domů stojí kolem náměstí, kde je umístěna Loretánská kaple. U Labe je předměstí, kde sídlili plavci a rybáři. Mezi zámkem a městem leží park. V Podmoklech je několik větších staveb – nejvýznamnější je pivovar, který stojí v cestě navržené železnici. Zátoka Labe byla postupně zasypána.

¹⁴² Vysvětlivky do mapy zakreslil autor. Srv. VELÍMSKÝ, Tomáš, František CVRK, Hana SLAVÍČKOVÁ a František ŠMAHEL. Historický atlas měst České republiky. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998, 1 trojl., 12 dvojl., 16 l., mapový list č. 8.

Mapa č. 2 – Podmokly před rokem 1869¹⁴³

Vidíme novou budovu nádraží, zcela vlevo je nový pivovar. Cesta vlevo vede na západ do Teplic. Zátoka Labe je již zasypána. Na náměstí, které ale není ani zdaleka zaplněno domy, je nově postavený kostel sv. Františka Serafinského.

Mapa č. 3 – Podmokly v roce 1893¹⁴⁴

Přibyla železnice podél Jílovského potoka, kolem pivovaru. Dole na mapě vidíme odbočku železnice na most přes Labe. Vlevo dole, v Rozbělesích, vznikají první průmyslové podniky. Pastýřská stěna na severu vpravo je pokryta lesem.

¹⁴³ Zdroj: tamtéž, mapový list č. 11.

¹⁴⁴ Zdroj: tamtéž, mapový list č. 13.

Mapa č. 5 – Děčín před rokem 1869¹⁴⁶

Domů přibýlo nepatrně. Zvláště na nábřeží, kde vznikají sklady pro dopravu po Labi. Podél Ploučnice a poté podél Labe pod zámek je zakreslena budoucí železnice a vlečka. Oba břehy již spojuje řetězový most císařovny Alžběty.

¹⁴⁶ Zdroj: tamtéž, mapový list č. 11.

Mapa č. 6 – Děčín v roce 1893.¹⁴⁷

Dvě železnice sevřely město – ta na jihu vede do Podmokel a odděluje se od ní vlečka na nábreží. Druhá dráha směřuje na sever a prochází tunelem pod Kvádrberkem. Od této linie se odděluje vlečka do překladiště v Loubí. Město se pomalu rozrůstá, na mapě je vidět naplánované rozvržení ulic. Zatímco mezi Děčín a Labe se plánují obytné domy, pak v pravé horní části se začínají objevovat vily. Pod vrchem Kvádrberk je v plánu zanesen záměr výstavby městského parku.

¹⁴⁷ Zdroj: tamtéž, mapový list č. 12.

Mapa č. 7 – Děčín roku 1927¹⁴⁸

Město se rozrostlo směrem k nádraží. Železniční stavby zabírají velkou plochu, na sever od nich vzniklo několik nových činžovních domů. Na svazích kopce pod nemocnicí je vilová čtvrť.

¹⁴⁸ Zdroj, tamtéž, mapový list č. 17.

6.3 Společenský život ve městech

Společenský život ve městech Děčín a Podmokly vzkvétal spolu s nárůstem počtu obyvatel a s rozmachem nových způsobů zábavy. Samotný život ve městě umožňoval širší možnosti pobavení než na venkově. Lidé se mohli každodenně účastnit zábav v hostincích a restauracích, případně posedět v kavárnách. K dispozici byly navíc plesy, maškarní bály, průvody masek, společné výlety do okolí a samozřejmě slavnosti spojené s církevními svátky a oslavami císaře a císařské rodiny.

Ve sledovaném období vzniká volný čas, který se učili obyvatelé využívat. Volný čas v sobě obsahoval svobodnou volbu činností spojených s příjemnými prožitky. Člověk jím začal disponovat relativně samostatně, na rozdíl od předcházejících dob, kdy byl čas práce i oddechu kontrolován a řízen, obvykle okolním společenstvím a náboženskými regulemi.¹⁴⁹ Pro obveselení lidí, jak bohatých měšťanů, tak i chudých dělníků, přicházely do měst skupiny artistů, akrobatů, krotitelů, kteří předváděli své umění pod širým nebem nebo v sálech hostinců. K oblíbeným atrakcím patřily živé obrazy, znázorňující známé výjevy z minulosti, či různé fantastické kompozice. Stejně tak fungovala řada cirkusů, jež putovaly po Českých zemích. Své diváky se snažily také přilákat solidnější podniky – různá muzea a kabinety kuriozit.¹⁵⁰

Samostatnou kapitolou pak byl spolkový život, který umožňoval lidem naplnit touhu po pospolitosti a pomoci jim v oblastech, v kterých stát ani obec v druhé polovině 19. století nepůsobily. Spolek byl obecně seskupení lidí se stejnými názory, kteří se k nim tímto způsobem veřejně přihlásili. Šlo o vědomé a nenařízené setkávání se a o dobrovolné podvolení se institucionalizaci.¹⁵¹ První zákonná norma, která se spolků dotkla plošně, vznikla v roce 1852. Spolková agenda byla vyjmuta z rozhodování panovníka a přenesena na ministerstvo vnitra, respektive jeho orgány v regionech. Ovšem až prosincová ústava z roku 1867 přinesla rozkvět spolků. Přiznala občanům právo se shromažďovat a tvořit spolky. Kompetence byla přenesena až na úroveň jednotlivých okresních hejtmanství, ale co bylo nejdůležitější – do roku

¹⁴⁹ Srv. LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti: život v 19. století. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009, str. 274.

¹⁵⁰ Srv. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1996, str. 226.

¹⁵¹ Srv. LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti: život v 19. století. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009, str. 317–318.

1867 byl právoplatný takový spolek, jehož činnost byla kompetentním orgánem výslovně povolena, po vydání prosincové ústavy se stal právoplatným každý spolek, jehož činnost nebyla výslovně zakázána.¹⁵²

Spolky vznikaly transformací starších střeleckých společností nebo byly zakládány nově jako různé besedy a kasina. Plnily vedle funkce zábavné také roli vzdělávací. Důležitou sociální funkci pak měly svépomocné spolky, které pomáhaly členům a jejich rodinám v nesnázích, podporovaly děti a žáky, vdovy a sirotky apod. Další spolky se věnovaly zvelebování okolí, sdružování veteránů. Nesmíme zapomenout ani na spolky hasičské, které zvláště v Českých zemích zažily nebyvalý rozmach a působily skoro v každé větší obci. Různé spolky hospodářské, zemědělské a lesnické se naopak začaly rychle vytvářet i na okresní úrovni a dokázaly zastřešovat požadavky svých členů při jednání s úřady.

Mezi nejstarší spolky v Děčíně patřily: 1851/1852 Casino, 1860 děčínský pěvecký spolek, 1862 hospodářský okresní spolek a německý cvičební spolek, 1863 spolek dobrovolných hasičů a spolek veteránů, 1866 společnost Eiche – převážně pěvecká společnost pro podporu lidového umění, 1872 podpůrný spolek pro loďáře, 1873 vysazovací a zkrášlovací spolek, 1878 spolek pro Česko-saské Švýcarsko, 1881 německý školní spolek a 1898 spolek pro zachování starých zvyků.¹⁵³ V Podmoklech jako jedny z prvních vznikly spolky hudební a výpomocné. Chyběla zde obdoba německého Casina, kde by se scházeli bohatší měšťané a úředníci. Předpokládáme, že některé spolky fungovaly ve městech poměrně dlouho – česká řemeslnická beseda vydržela v Podmoklech přes 60 let¹⁵⁴ – můžeme si tak udělat obrázek o rozložení spolkové činnosti obyvatel. Opět vidíme rozdíl mezi oběma městy. V Podmoklech nacházíme více spolků spojených se zaměstnáním nižších vrstev.

Přehled spolků k roku 1934 uvádí Herr takto: v Děčíně 131 spolků, z nichž byly 4 české. Šlo přibližně o 22 výpomocných spolků, 15 vzdělávacích a uměleckých, 7 národních ochranných, 8 studentských, 7 pro podporu průmyslu a obchodu, 33 pro podporu a zastoupení řemesel a zaměstnanců, 4 náboženské, 16 cvičebních a 6 pro

¹⁵² Srv. tamtéž, str. 318–319.

¹⁵³ Vybíráme jen některé. Srv. HERR, Alfred, ed. Heimatkries Tetschen-Bodenbach, Städte und Gemeinden, Heimatverband Kries Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen, 1977, str. 61–62.

¹⁵⁴ Památní kniha, SOKA Litoměřice, pobočka SOKA Děčín. Fond: Řemeslnická beseda Podmokly.

chov zvířat.¹⁵⁵ V Podmoklech se nacházelo 192 spolků a zde uvádí Herr i počet členů – více než 50 000. Českých spolků se nacházelo v Podmoklech 20 a podle Herra většina vznikla až po první světové válce.¹⁵⁶ Podrobněji se jednalo o výpomocné spolky (20), hasičské (3), vzdělávací a umělecké (12), národní, politické a ochranné (20), pro podporu průmyslu a obchodu (5), podporu a zastoupení řemesel a zaměstnanců (62), hudební (16), cvičební (28), náboženské (4) a zaměřené na chov zvířat (4).¹⁵⁷

Při analýze společenského života a lokální identity bychom se mohli v takto velkém množství spolků ztratit. Budeme postupovat podle stanovené metody a nejdříve najdeme základní body identity obyvatel obou měst.

¹⁵⁵ Srv. HERR, Alfred, ed. Heimatkries Tetschen-Bodenbach, Städte und Gemeinden, Heimatverband Kries Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen, 1977, str. 61.

¹⁵⁶ Víme, že jich bylo před první světovou válkou více nebo minimálně jich kolem dvaceti existovalo. SOKA Litoměřice, pobočka SOK Děčín, Inventář č. 51 ke spolkům a naše práce PODLUCKÝ, Martin, Společenský život Němců, Čechů a Židů v Podmoklech v letech 1848–1918, Bakalářská práce na FF UK 2008. Vedoucí práce: Jiří Štaif.

¹⁵⁷ Srv. HERR, Alfred, ed. Heimatkries Tetschen-Bodenbach, Städte und Gemeinden, Heimatverband Kries Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen, 1977, str. 116–117.

Po úvodu, kdy jsme si představili Děčín a Podmokly se nyní zaměříme na tvorbu lokální identity. Pro vyhledání **uzlových bodů**, u kterých jsme přesvědčeni, že lokální identitu tvoří a s kterými budeme dále pracovat, využijeme slovníky a encyklopedie. Zdroje informací pro širokou veřejnost nám pomohou zaměřit se na pojmy, které byly pro města symptomatické.

7.1 Riegrův slovník naučný a Ottův slovník naučný – pojmy Děčín, Podmokly

Naučný slovník¹⁵⁸ – pojem Děčín z roku 1862 má přes 5600 znaků bez mezer. Popis města zabírá přes 600 znaků bez mezer, zbytek je shrnutí dějin města a hradu, zámku. Hlavními body v představení města jsou: umístění města, zámek, který „*stojí na skále nad Labem v krajině krásami proslavené*“¹⁵⁹, chrám sv. Kříže, Loretánská kaple, nová škola v gotickém slohu a hospodářská škola v Libverdě, most spojující Děčín a Podmokly. Z průmyslu je jmenován „*umělecký mlýn, fabriky na bavlněné a vlněné zboží, cikorii a čokoládu*“¹⁶⁰. A dále je zmíněn živý obchod na Labi a loďarství.

Heslo Podmokly můžeme odcitovat celé: „*P. (něm. Bodenbach), ves v kr. Litom. a okr. děčínském na levém břehu Labe proti Děčínu; velkolepé nádraží, továrna na nádobí kamenné*“¹⁶¹ Nové nádraží v Podmoklech bylo dokončeno jen několik let před napsáním hesla, proto je pravděpodobně uvedeno jako velkolepé a jako jediné stálo za zmínku.

Pojem Děčín je popsán necelými 5700 znaky bez mezer, z nichž přiblížení současného stavu (1893) je věnováno přibližně 1500 znaků bez mezer. Ovšem do tohoto prostoru spadá i krátký popis fidekomisního panství Thun-Hohensteinů. Heslo je vystaveno kolem bodů: umístění města, sídlo úřadů a státních institucí, kostely, školy, zámek a jeho zahrada, průmysl a obchod: „*Průmysl značný: pivovar, továrna na olej, veliká papírna zv. „Zámecký mlýn“, umělecký mlýn, plynárna, přádelna na*

¹⁵⁸ Srv. RIEGER, František Ladislav, ed. Slovník naučný. Díl druhý, C-Ezzelino. Oddělení druhé, D-Ezzelino. V Praze: I. L. Kober, 1862, str. 89–90.

¹⁵⁹ Cit. tamtéž, str. 89.

¹⁶⁰ Cit. tamtéž, str. 89.

¹⁶¹ Cit. RIEGER, František Ladislav, ed. a MALÝ, Jakub, ed. Slovník naučný. Díl šestý, P-Quousque tandem. [Část 1, P-Polsko]. V Praze: I. L. Kober, 1867. str. 497.

bavlnu a mnoho menších závodů na výrobu zboží vlněného a bavlněného, silný obchod s obilím, dřívím a ovocem (vývoz hlavně do Německa a Ameriky)¹⁶², nádraží a železnice, které městem prochází, most. Je uvedeno, že hlavní činností obyvatel je obchod a plavení po Labi.¹⁶³

V dodatcích ze třicátých let 20. století jsou hlavními body: růst města, počet obyvatel dle národnosti, analýza přírůstku obyvatel, rozmach průmyslu a popis děčínského překladiště.

Pro popsání Podmokel je v 19. dílu Ottova slovníku z roku 1902 využito asi 1200 znaků bez mezer. Můžeme zde najít všechny námi sledované body, a proto si dovolíme citovat celý záznam: „*Podmoklí (Bodenbach), průmyslové město v Čechách při ústí Jílovského potoka do Labe a konečných stanicích želez. tratí Praha – P., Varnsdorf-P., Čes. Lípa-P., Chomútov-P. a P.- Drážďany, v hejtm. a okr. Děčínském, ve farnosti rozběleské, má 188 d., 434 ob. č., 2226 n., (1890). Jest zde fil. kostel sv. Františka Seraf., r. 1860 nově vystavěný, evang. kostel a fara, veliké nádraží, 6tř. obec. šk. pro chl. a dív. a průmyslové pokrač., hlavní celní úřad, saský celní úřad, fin. stráž, stanice četnická, pošt., telegraf, a telef., spořitelna, spořit. a zálož. spolek, popl. dvůr, parostroj. pivovar, sladovna, továrna na droždí a pila Fr. hr. Thuna-Hohenšteina. Mimo to jsou zde továrny na pestrý papír, lepenku, laky, fermeže, voňavky, chemické produkty (zejména inkoust), lesklý škrob, sádro, zboží sideritové a z kameniny, kokosové knoflíky, nábytek, kartonáže, kávové náhražky, čokoládu a cukrovinky, raffinerie porcelánu, krahová cihelna, plynárna, přádelna na bavlnu, výroba zboží bavl., vln. a stávkového, mlýn na mletí barevných dřev pro barvírny, stavba lodí a jiné závody menší. Na Labi stanice česko-saské paroplavby a veliké překladiště. P. jsou spojeny s městem Děčínem 3 mosty (dvěma železničními a jedním řetězovým) a vedou silný obchod, zejména vyvážejí se odtud hnědé uhlí a zemské plodiny do Německa. Jsou zde četné villy, železité lázně a P. jsou oblíbené letní sídlo. Roku 1901 P. povýšeny na město.*“¹⁶⁴

¹⁶² Cit. Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. V Praze: J. Otto, 1888–1909. 28. sv., díl 7, str. 126.

¹⁶³ Srv. tamtéž.

¹⁶⁴ Cit. Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. V Praze: J. Otto, 1888–1909. 28. sv., díl 19, str. 1020.

Jako hlavní body vidíme: polohu města, železniční uzel, kostely, školy, sídlo úřadů rakouských i saských, podrobný popis průmyslu, doprava na Labi, mosty a Podmokly jako oblíbené letní sídlo.

V dodatcích z 30. let zabírá popis města téměř 3900 znaků. Objevuje se krátké shrnutí historie, počet obyvatel různé národnosti, větší důraz je kladen na popis školství, průmyslu a pěknou okolní krajinu.¹⁶⁵ Velice rozsáhlý je popis problematiky české menšiny – na 900 znacích bez mezer:

„Česká menšina r. 1896 následkem protičes. demonstrací značně utrpěla na majetku i početnosti. Spolky Beseda (zal. r. 1870), Řemeslnická beseda (1875), Odbor Národní jednoty severočeské (1890), Tělocvičná jednota Sokol (1891) a obecná a mateřská škola (1893) Ústřední matice školské udržovaly čes. obyv. ve vzájemné soudržnosti. R. 1904 založeno České stavební družstvo a postaven Národní dům. R. 1919 byla rozšířena čes. obec. škola na 4tř. a zřízena v Podmoklech III. (Chrochvice) druhá obecná škola 1tř., 1920 povolena smíš. čes. škola měšťanská, jež r. 1930 měla již 6 tříd se 177 žáky a obec. škola 6 tříd se 181 žáky, obě tyto školy obdržely r. 1924 novou školní budovu. Značné opory a posily dostalo se čes. obyvatelstvu v Podmoklech založením Čes. záložny r. 1921, jež po prvním roce měla již 690 tisíc Kč vkladů, r. 1936 již 4,450.000 Kč vkladů a 272.000 Kč rezerv. fondů, dále převzetím podniků kabelovny a měďárny firmou Křižík-Chaudoir, jež zavedla čes. úřadování a na svém rozsáhlém pozemku v městě zřizuje Peterkovy sady. Zlepšení poměrů nastalo též r. 1936 zestátněním policie.“¹⁶⁶

7.2 Masarykův slovník naučný a Brockhaus

Masarykův slovník věnuje Děčínu necelých 1200 znaků, z nichž se popisem města zabývá přibližně polovina. Hlavními body jsou: poloha města, národnostní složení obyvatelstva, zámek, křižovatka železnic a překladiště na Labe, východisko do Českosaského Švýcarska a zemědělská škola Libverda.¹⁶⁷ Podmokly jsou popisovány na přibližně 1400 znacích, kde nalezneme: polohu města v malebné krajině, mosty k Děčínu, národnostní složení obyvatelstva, dopravní uzel, vývoz uhlí, průmysl, kde

¹⁶⁵ Srv. NĚMEC, Bohumil. Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Praha: Novina, 1937, str. 1169–1170.

¹⁶⁶ Cit. tamtéž, str. 1170.

¹⁶⁷ Srv. DVOŘÁČEK, Jan. Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha: Československý kompas, 1926, str. 92.

se uplatňuje kapitál ze sousedního Německa a školy.¹⁶⁸ Německý slovník Der Große Brockhaus Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden rozebírá heslo Děčín z roku 1934 na pěti stech znacích bez mezer. Zmiňuje polohu města a počet obyvatel (převážně německých), lodní a železniční stanici, zámek Thunů (již přetvořený v kasárna), Libverdu, která je od roku 1920 součástí německého učení v Praze, gymnázium a veliké překladiště v Loubí.¹⁶⁹

Podmokly pak zabírají ve druhém dílu, vydaném roku 1929, přes 550 znaků. Krom polohy (blízko hranice) a počtu převážně německého obyvatelstva jsou vyzdvihnuty: železniční uzel, přístaviště parníků, rozsáhlý průmysl, dále pak vyhlídka z Pastýřské stěny a statut Podmokel jako letního sídla a výchozí bod pro návštěvu Labských pískovců.¹⁷⁰

7.3 Shrnutí popisu pojmů Děčín a Podmokly ve slovnících

Ve všech uvedených heslech nacházíme silný otisk modernizace. V průběhu druhé poloviny 19. a počátku 20. století tak autoři slovníkových hesel k Děčínsku sledují růst moderního průmyslu, který ztělesňuje hlavně železnice a doprava zboží po řece. Pod dynamicky rostoucím počtem obyvatel, zvláště v Podmoklech, pak vidíme změny v sociální oblasti, kdy se lidé hromadně stěhovali do měst za prací a ta byla přinucena řešit dosud nepoznané problémy. Města si musela poradit s potřebou plánovat nové čtvrti, s požadavky na zlepšení hygieny, s podporou míst k odpočinku, ale i se vzrůstající se sociální otázkou a v případě Podmokel pak s národnostními problémy.

Širší veřejnost mohla podle uvedených hesel od 60. let 19. století do 30. let 20. století chápat identitu Děčína a Podmokel jako protínající se množiny. Odlišnosti jsou zdánlivě pochopitelné – u Děčína je uvedena často dlouhá historie, zatímco Podmokly autoři popisují jako rychle rostoucí nové město (novost pak zdůrazňují). Důležitým spojujícím bodem identity měst je řeka Labe a její význam pro živobytí obyvatel (lodářství, obchod, překladiště), dále pak železnice a s ní související průmysl

¹⁶⁸ Srv. DVOŘÁČEK, Jan. Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha: Československý kompas, 1931, str. 786.

¹⁶⁹ Srv. Der Große Brockhaus Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden. Band 18, Spy - Tot., Leipzig: Brockhaus, 1934, str. 583.

¹⁷⁰ Srv. Der Große Brockhaus Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden. Band 3, Ble - Che., Aufl. Leipzig: Brockhaus, 1929, str. 81.

(výrazněji u Podmokel), několikrát nacházíme zmínku o blízkosti malebné krajiny v okolí měst. Autoři dále popisují školství v obcích a u Děčína vždy zmiňují zemědělskou školu v Libverdě. Pro Děčín jsou od počátku důležitým bodem Thun-Hohensteinové a jejich zámek (velikost, dominance celému okolí, knihovna a archiv) se zahradou, parkem. U Podmokel sledujeme poukázání na rozsáhlý průmysl a velikou vilovou čtvrť.

U počtu obyvatel je často uvedeno rozdělení dle národnosti (obcovací řeči) a u Ottova slovníku v dodatcích nalezneme poměrně podrobný popis vývoje české menšiny v Podmokech. Jedná se o jedinou zmínku ve slovnících k problematice nacionalismu.

7.4 Klíčová slova – body lokální identity

Na základě uvedených hesel jsme schopni konstruovat **uzlové body**, které měly předpoklad stát se součástí lokální identity v Děčíně a Podmokech. Budeme se zabývat železnicí a řekou Labe a loďařstvím (plavbou po Labi). Železnice je jasným příkladem obrovských změn v průběhu modernizace – coby zaměstnání, možnost pohybu, změn v krajině a v myšlení. Labe, loďařství a s nimi spjatý obchod je naopak dlouholetou činností, která se měnila po dlouhou dobu jen málo. Na konci 19. století se však postupně tradiční řemeslo vytrácelo, protože prohrávalo souboj s průmyslově vyráběnými loděmi. Stejně tak obchod, jak jej znali obyvatelé Děčína, se v průběhu námi sledovaného období změnil. Dále se zaměříme na přírodu Děčínska, která sice byla přítomna jakoby „od pradávna“, ovšem změny ve společnosti přinesly její jiné vnímání. Byla tak objevena pro široké masy obyvatelstva a novým způsobem chápána a ve výsledku i začleněna do lokální identity. Činnost místní vrchnosti Thun-Hohensteinů je pro nás čtvrtým bodem. Oproti předchozím jde o čistě lidský faktor. Rodina výrazně zasahovala do svého okolí, ovšem v důsledku změn ve společnosti její aktivita postupně ustávala, až se z Děčínska odstěhovala. A nakonec se hlouběji podíváme na českou menšinu. Na společenský život jedné ze skupin ve městech a následně na její konstrukci lokální identity. Složitost tvorby identity ve zdejším prostředí ukážeme na osudu záměrně budovaných míst identity – pomníků.

K prozkoumání se nabízí několik dalších bodů, které jsou ve slovnících zmiňovány, ovšem my je nebudeme rozvíjet. Jde o školství a zvláště pak o zemědělskou školu v Libverdě, která je často zmiňována u Děčína. Pro naši práci však

představuje celek, který je příliš uzavřený pro naše interpretační hry a zároveň by vyžadoval další podrobnou archivní práci. Rozhodně si však zaslouží pozornost dalších badatelů. Stejně tak se nebudeme podrobně věnovat úřadům zde sídlících, ať už jde o okresní úřad, radnice obou měst, nebo úřadů saských. Důležitým prvkem lokální identity je samotná historie města. Tohoto tématu se jen dotkneme v kapitole o společenském životě a české menšině.

Nesmíme zapomínat, že všechny **uzlové body** ve slovnících jsou spolu různě propojeny. Některá spojení vyplývají samovolně, jiná můžeme najít až při podrobnější analýze prostředí.¹⁷¹ Námi zkoumaný prostor je přece jen omezený a můžeme předpokládat, že se příslušníci různých sociálních skupin mezi sebou běžně znali. Tedy minimálně u elit víme o jejich časté vzájemné komunikaci z primárních pramenů a z jejich angažování v různých spolcích.

Nakonec si můžeme položit ještě v krátkosti otázku, co ve slovnících chybí. My bychom se znalostí prostředí očekávali delší zmínku o židovské obci, která měla na konci první světové války přes 300 členů. Zároveň chybí podrobnější zmínky o konfesním rozdělení obyvatelstva. U přírody bychom čekali poukázání na množství lesů, které se v okolí nacházejí a které představují významný zdroj příjmů vrchnosti.

¹⁷¹ Například víme díky detailnímu studiu záznamů České besedy v Podmoklech, že její členové byli zároveň studenty zemědělské školy v Libverdě.

Děčínská kotlina je přirozenou křižovatkou cest do všech směrů: kaňon Labe vede od severu k jihu, údolí Jílovského potoka ubíhá na západ a proti proudu řeky Ploučnice se cestovatelé z Děčína mohli vydat na východ. Ke třem variantám pohybu – pěšky, v dostavníku po cestách a stezkách nebo lodí po vodě – přibyla v polovině 19. století možnost čtvrtá – parostrojní železnice. Její rozmach v druhé polovině 19. století pocítila většina obyvatel habsburské monarchie. Železnice se stala i symbolem pokroku a rozvoje. Podmokly a Děčín pocítily sílu změn, které přinášela, jako jedny z prvních měst. Zároveň pro ně znamenala příležitost, kterou, jak uvidíme, plně využily. Železnice se zde ve výsledku tak výrazně zapsala do charakteru celé krajiny, že nenávratně změnila její ráz a přetvořila ji do dnešní podoby.

9.1 Historie železnice

9.1.1 Severní státní dráha a Sasko-česká dráha Praha – Drážďany

Jako první přišel s nápadem vést železnici Děčínskou kotlinou Friedrich List, který v roce 1833 uveřejnil studii o propojení států rozdrobeného Německa železnicí. Jediná zahraniční výjimka v jeho plánech byla Praha. Železnici plánoval z Lipska do Drážďan a následně po levém břehu Labe a Vltavy do Prahy.¹⁷²

V habsburské monarchii se o podobném počínu začalo uvažovat několik let poté. Z počátku se vedla debata mezi dvorní kanceláří, obecnou dvorní komorou a válečnou radou, jestli bude železnice stavěna státem, či soukromými společnostmi. Vídeňská vláda se v roce 1841 rozhodla, že si stát na jedné straně vyhradí právo budovat vlastními náklady dráhy, kde měl zájem z hlediska hospodářského a strategického, ovšem na straně druhé nebude bránit výstavbě soukromých železnic tam, kde by mohly být prospěšné. Na základě tohoto rozhodnutí byla vypracována síť hlavních drah, která se pak začala na náklady státu stavět.¹⁷³

Jako nejvhodnější byla zvolena trasa po levém břehu Labe. Trasovací práce vedl vrchní inženýr Jan Perner.¹⁷⁴ Jím navržená trasa byla schválena v listopadu 1842

¹⁷² Srv. KREJČÍŘÍK, Mojmír a kol. 150 let dráhy z Prahy do Drážďan: 1851-2001. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství dopravy a turistiky, 2001, str. 9.

¹⁷³ Srv. tamtéž, str. 9–10.

¹⁷⁴ Je zajímavé, že ještě v létě 1840 hrabě František Antonín Thun-Hohenstein ve svém dopise litoměřickému krajskému hejtmanovi Josefu Klezanskému navrhuje vést železnici z Drážďan po pravém

dekretem císaře Ferdinanda I.¹⁷⁵ Následně probíhaly přípravné práce pro stavbu a výkup pozemků – polí, sadů a domů, které stály železnici v cestě. Odškodňovací komise oceňovala domy od roku 1846. V Podmoklech byla následně zavedena železniční pozemková kniha, která výkupy nemovitostí evidovala a na děčínském panství bylo nakonec vykoupeno více než sto domů v hodnotě 300 000 zlatých.¹⁷⁶

V Podmoklech musel dráze ustoupit vrchnostenský pivovar a spolu s ním i několik hostinců, mimo jiné v Dolním Žlebu hostinec Zur böhmischen Sweitz¹⁷⁷ a dále v souvislosti s výstavbou železničního náspu, který vyrovnával terén před vjezdem do podmokelských tunelů, byla odkoupena plavírna hlíny továrny na keramiku podnikatelů Schillera a Gerbinga.¹⁷⁸ Trasa železnice vedla z Podmokel dále dvěma tunely, díky čemuž nebyla ves Weiher na labském břehu natolik postižena. O výstavbě tunelů, jako nejlepší variantě, se zmiňuje již hrabě František Antonín Thun-Hohenstein v dopise ze září 1842 synu Františkovi. Píše, že tunely by zabránily výstavbě dlouhé a vysoké zdi na břehu Labe, která by mohla při jarních povodních zvednout hladinu řeky a ohrožit tak město.¹⁷⁹

Nevíme, jakou roli myšlenka hraběte Thuna hrála při rozhodování inženýrů, kteří trať vyměřovali, každopádně bylo rozhodnuto, že oba tunely budou postaveny. Jejich stavba začala v říjnu roku 1847. *„Tunel dlouhý 276 metrů pod Pastýřskou stěnou byl vyhlouben ve velmi pevném pískovci a nebylo jej tedy nutno vyzdívát. Při ražení 143 metrů dlouhého tunelu pod Špičákem byl zdejší pískovec zařazen do kategorie pevný, což znamenalo kompletní vyzdívku. Hloubení obou tunelů bylo nesmírně náročné a nebezpečné. Dokončeny byly koncem roku 1850 a jejich portály dostaly podobu gotizujících bran s lomenými oblouky a cimbuřím a staly se*

břehu, neboť na levém by železnice způsobila škody lodníkům, kteří zde mají stezku pro tah lodí. Z Děčína pak hrabě navrhuje vést železnici po březích Ploučnice přes Benešov, Českou Lípou, Mimoň až do Mnichova Hradiště nebo Mladé Boleslavi a dále po březích Jizery. Jako důvod pro delší a dražší trasu uvádí, že trasa tak povede průmyslovými kraji, v jejichž zájmu je co nejrychlejší vzájemné dopravní spojení. Srv. tamtéž str. 26–27.

¹⁷⁵ Srv. tamtéž, str. 10.

¹⁷⁶ Srv. tamtéž, str. 33.

¹⁷⁷ MAUDER, Emil, Chronik von Bodenbach. 1. – [9.] Lieferung / Verfasst vom Emil Mauder unter Mitarbeit einiger Heimatforscher, Bodenbach: Stadtgemeinde, 1930–1931, str. 111–112.

¹⁷⁸ Srv. KREJČÍŘÍK, Mojmír a kol. 150 let dráhy z Prahy do Drážďan: 1851–2001. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství dopravy a turistiky, 2001, str. 33.

¹⁷⁹ Srv. tamtéž, str. 32.

*charakteristickým prvkem tehdejších Podmokel.*¹⁸⁰ O tom, jak zaujala výstavba tunelů místní lidi, píše historik Paudler: „*Lidé sledovali s úžasem budování tunelů pod Pastýřskou stěnou a Špičákem a se zatajeným dechem naslouchali temnému dunění uvnitř skal.*“¹⁸¹

Vedle umístění tělesa železnice bylo nutné také určit, kde bude v Podmoklech stát staniční budova, která byla od počátku plánována jako pohraniční přechodová stanice mezi Rakouskem a Saskem. Z počátku ji projektanti umístili do vsi Rozbělesy, kdy byly plánovány také výtopny a dílny. Děčínská vrchnost však chtěla nádraží přiblížit co nejblíže k městu Děčín a prosadila revizi projektu – od děčínské vrchnosti měly být odkoupeny budovy vrchnostenského úřadu a zbrojnice a využity pro potřeby dráhy. Ovšem po revolučních událostech roku 1848, kdy se Rakousko dostalo do finančních obtíží, byla nakonec vystavěna staniční budova naproti hotelu Pošta. Ležela tedy mnohem blíže k Děčínu, ovšem vybrané umístění nebylo ideální a samotná budova byla brána jako provizorní.

Podmokelské nádraží bylo osově souměrnou stavbou a sídlili zde zaměstnanci jak rakouské, tak saské železnice. Byla to dřevěná stavba, kde hrozilo neustále nebezpečí požáru a tísnily se zde celní, policejní a poštovní úřady obou zemí. Nacházela se zde i restaurace, bufet a ubytovna pro železniční zaměstnance. Na perón vedlo z ulice úzké dřevěné schodiště, které těsně přiléhalo na železniční násep. Po dostavbě nové nádražní budovy (současná staniční budova Děčín hl. n.) v polovině 60. let 19. století sloužilo provizorní nádraží ke skladovacím účelům a v průběhu prusko-rakouského konfliktu jako lazaret.¹⁸² Budova byla zbourána o několik let později.

Dráha byla dokončena těsně před koncem roku 1850, ovšem oficiální zahájení provozu mezi Prahou a Drážďany proběhlo s velkou pompou až 6. dubna 1851, „(...) *kdy proti sobě vyjely z Prahy a Drážďan dva slavnostně vyzdobené vlaky, aby se setkaly na ověnceném podmokelském nádraží. Nechyběly slavobrány ani uspořádání slavnostní bohoslužby a vysvěcení tratě.*“¹⁸³ Z Prahy vlakem přicestovalo mnoho vzácných hostů, mimo jiné také arcivévodové Albrecht a Josef, hrabata generálové

¹⁸⁰ PALAZZOLO, Lex, Historische Brücken- und Tunnelbauten in den Elbstädten Tetschen und Bodenbach, Hernsbach 1995, s. 36.

¹⁸¹ Cit. PAUDLER, Amand. Ein deutsches Buch aus Böhmen, III. Band. Leipa 1895, str. 71.

¹⁸² Srv. KREJČÍŘÍK, Mojmir a kol. 150 let dráhy z Prahy do Drážďan: 1851–2001, Praha: Nakladatelství dopravy a turistiky, 2001, str. 36.

¹⁸³ Cit. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Děčínská zastavení, Historický průvodce městem, Děčín 1997, str. 130.

Khevenhüller a Šlik, ministr obchodu a další. Ze Saska naopak přijeli princové Albert a Georg.¹⁸⁴ Přítomni byli také ostrostřelci z Podmokel, České Kamenice, Verneřic a národní garda. U vjezdu do tunelu byl nastoupen oddíl terezínského pluku Dom Miguel s vojenskou hudbou.¹⁸⁵

Od roku 1855 převzalo Severní státní dráhu konsorcium francouzských bankéřů a průmyslníků, již vedli železnici až do roku 1908 pod názvem c. k. privilegovaná Společnost státní dráhy. Noví majitelé nechali v Podmoklech vystavět důstojnou nádražní budovu. Byla vybudována v letech 1864–1865 v pozdně klasicistním slohu s prvky italské renesance jako osově symetrická stavba, kde levý trakt sloužil rakouským a pravý saským úřadům.¹⁸⁶ Zároveň si rostoucí provoz na pražsko-dráždánské trati vynutil v roce 1871 položení druhé koleje mezi Ústím nad Labem a saskou metropolí.

9.1.2 Česká severní dráha

Po otevření spojení Prahy a Drážďan začali podnikatelé z průmyslového Šluknovska plánovat připojení svého kraje. Hlavním důvodem byla potřeba dopravy uhlí do Varnsdorfu, kde po něm prahly mnohé rozvinuté závody. Zároveň se uvažovalo o napojení této železnice ve Varnsdorfu na saskou trať Zittau–Löbau. V listopadu 1865 pronikly mezi děčínskou veřejnost první podrobnější informace o chystaném projektu. Měla být vystavěna trať z Bakova nad Jizerou přes Českou Lípu do Rumburka a zároveň avizované spojení Podmokel a Varnsdorfu. Plánovala se tedy výstavba mostu přes Labe a počítalo se s vybudováním labského překladiště na pravém břehu řeky pod děčínským zámekem, které mělo být s dráhou spojeno vlečkou. Výstavba překladiště a mostu byla zahájena v roce 1867. Realizace stavby neprovázely významnější těžkosti – děčínská městská rada i hrabě František Antonín Thun-Hohenstein totiž v nové železnici spatřovali příslib rozvoje města a vycházeli tak stavitelům všemožně vstříc. V letech 1868-1869 na stavbě České severní dráhy

¹⁸⁴ Srv. NĚMEC, Jan. Děčín: železniční křižovatka českého severu. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2007. str. 24-25.

¹⁸⁵ Srv. KREJČÍŘÍK, Mojmir a kol., 150 let dráhy z Prahy do Drážďan: 1851-2001, Praha: Nakladatelství dopravy a turistiky, 2001, str. 42.

¹⁸⁶ Budovu nádraží v Podmoklech navrhl architekt Karl Schumann a naprosto identická stavba byla i v Kralupech nad Vltavou. Slavnostní otevření nádraží proběhlo 25. října 1865 ve vkusně vymalovaných čekárnách I. a II. třídy. srv. NĚMEC, Jan. Děčín: železniční křižovatka českého severu, Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2007. str. 27.

pracovalo asi 8000 dělníků, pro které bylo nejobtížnější vybudování středního pilíře železničního mostu. Stavitelé zde museli Labe přehradit a odbagrovat velké množství naplavenin. V říjnu 1868 byly dokončeny práce na železné konstrukci mostu, a tak v lednu 1869 mohla zdárně proběhnout technická zkouška celé trati České severní dráhy.¹⁸⁷

Děčínský železniční most byl poslední stavbou, kde se použila Schifkornova příhradová mostní konstrukce z litiny a kujného železa – v březnu 1868 se totiž zřítil konstrukčně podobný most v Bukovině a v mostním stavitelství nastalo období nýtovaných železných mostů. Mostovka děčínského železničního mostu byla v letech 1892–1895 také nahrazena nýťovanou příhradovou.¹⁸⁸

Děčínská nádražní budova byla poměrně střízlivá a stála poněkud stranou od centra města. Mezi ní a náměstím byla zavedena doprava omnibusem. V Podmoklech Česká severní dráha vystavěla vlastní staniční budovu, kde před vznikem Duchcovsko-podmokelské dráhy probíhala nakládka uhlí, které se vozilo následně přes Labe do Šluknovska. Důležitou součástí dráhy byla vlečka vedoucí k labskému překladišti pod zámek. Jednalo se totiž o první děčínský přístav s možností překládky na železnici (od 1869), z čehož Česká severní dráha výrazně profitovala. Vlečka a překladiště pak byly v roce 1871 rozšířeny a byla zde vybudována i celnice.¹⁸⁹

9.1.3 Duchcovsko-podmokelská dráha

Hlavní motivací pro stavbu dráhy z Podmokel na západ údolím Jílovského potoka byla doprava uhlí z Duchcovska do Německa a na pravý břeh Labe, do rychle se rozvíjejícího Šluknovského výběžku a dále do Liberecka. Plán na spojení podkrušnohorských uhelných dolů a Podmokel začala v roce 1869 prosazovat a rozvíjet Společnost Duchcovsko-podmokelské dráhy. Společnost plánovala, že bude konkurovat dopravě uhlí, kterou provozovala dráha Teplicko-ústecká. Kalkulace říkaly, že zkrácení vzdálenosti a přímé napojení dráhy na podmokelský železniční uzel (a překladiště na Labi) přinese konkurenční výhodu.

¹⁸⁷ Srv. tamtéž, str. 29–34.

¹⁸⁸ Srv. tamtéž str. 37–38.

¹⁸⁹ Srv. tamtéž str. 39.

Koncesi se společnosti podařilo sehnat již v létě 1869 a stavba tak mohla být slavnostně zahájena. Ovšem postup nebyl takový, jak by si společnost přála. Majitelé pozemků žádali neúměrně vysoké náhrady, a tak se stavělo jen na parcelách získaných levně od Thun-Hohensteinů. Nakonec se v průběhu roku 1870 stavba plně rozeběhla a účastnilo se jí kolem 3500 dělníků. V březnu 1871 pak již byly koleje položeny skoro po celé trase, dokončovala se nádražní budova v Podmoklech a začínalo se s budováním vlečky k Zimnímu přístavu v Rozbělesích.¹⁹⁰

Dráha byla otevřena v září 1871, ovšem rozpočet stavby byl překročen a společnosti se ve výsledku moc nedařilo. Značné sklony na trati vyžadovaly nasazování příprěžných lokomotiv, i přesto byly vlaky na dráze nepříjemně pomalé. Údržbu dráhy převzaly již roku 1875 Rakouské státní dráhy a k definitivnímu zestátnění došlo v roce 1892.¹⁹¹

9.1.4 Polabská dráha společnosti Rakouské severozápadní dráhy

Do děčínské kotliny byla v 70. letech devatenáctého století přivedena ještě jedna důležitá trať. Vystavěla ji Rakouská severozápadní dráha¹⁹², která v letech velkého hospodářského růstu (1867–1873) vybudovala v Čechách na 800 km tratí. Hlavním účelem tratě měla být přeprava různého zboží mezi Rakousko-Uherskem, respektive Čechami a Německem po pravém břehu Labe. Dále šlo o dopravu uhlí mezi Ústím nad Labem a Nymburkem a další propojení severních a východních Čech s Vídní (s dosahem dále na jih až k Terstu).

První informace o záměrech vystavět další trať se obyvatelé Děčínska dozvěděli v lednu 1870 z místního tisku. Důležitým úkolem při trasování železnice bylo vyhledání vhodného místa pro nádraží. Akcionáři společnosti by jej nejraději viděli v Podmoklech, ovšem zde již nebylo možné najít místo pro čtvrté nádraží. V souvislosti se záměrem Rakouské severozápadní dráhy vystavět do Drážďan pravobřežní železnici bylo rozhodnuto vystavět nádraží nakonec v Děčíně, a to hned naproti stávající staniční budově České severní dráhy. Budovy od sebe dělila jen ulice, přes kterou vedla krytá lávka. Železnice měla pak z nádraží pokračovat podél města a následně tunelem skrze jihozápadní úbočí Kvádrberku, za nímž by se rozdvíjila –

¹⁹⁰ Srv. tamtéž, str. 43-47.

¹⁹¹ Srv. tamtéž, str. 51.

¹⁹² K. k. priv. Österreichische Nordwestbahn.

jedna kolej by překonala Labe po železničním mostu a napojila by se ve stanici Prostřední Žleb na levobřežní Sasko-českou dráhu, druhá by pokračovala přes Hřensko po pravém břehu do Drážďan.

V létě roku 1872 se rozeběhla stavba dráhy naplno a na podzim 1874 pracovalo na úseku Nebočady – Prostřední Žleb 2883 námezdných dělníků, 642 řemeslníků a nasazeno bylo 138 koní, 9 parních strojů a 522 kár.¹⁹³ V samotném Děčíně musela být zbourána tělocvična děčínského tělocvičného spolku a chvíli se uvažovalo i o obětování novostavby měšťanky (pozdější gymnázium), dráha ale nakonec vede v jejím těsném sousedství. Výstavba ovšem přinesla i další změny: „*V prostoru za kostelem sv. Václava a Blažeje, na louce zvané Plümpe, zřídili stavitelé dráhy sklad zeminy a nadobro změnili charakter těchto míst, kde měli děčíňští měšťané své zahrady a sady. V roce 1874 byla rovněž zakryta městská stoka (Plümpebach), která vedla za zrušeným městským hřbitovem při jmenovaném kostele a ústila do Labe v místech za dnešní Střední průmyslovou školou stavební. Tím se vytvořily předpoklady pro další rozšiřování města, a to již dle územního plánu vypracovaného v téže roce. Na jeho základě vyrostly nejprve nové ulice mezi městem a nádražími a odtud pak zástavba postupovala jednak severním směrem k Labi podél trati do Prostředního žlebu, jednak do prostoru spodní části Kamenické ulice a jejího okolí.*“¹⁹⁴

Tunel pod vrchem Kvádrberk je 400 metrů dlouhý a při jeho ražbě byl využit tzv. anglický tunelovací systém a práce se prováděla již za pomoci pneumatických vrtných souprav. Na tunel navazuje druhý železniční most v Děčínské kotlině. Je dlouhý 252 metrů a dokončen byl v létě 1874. Trať tak byla napojena na levobřežní Sasko-českou dráhu.

Vybudování děčínského „dolního nádraží“ si vyžádalo velké terénní úpravy. Nakonec zde kromě honosné výpravní budovy vyrostly celnice, sklady, remízy a opravny. Nádraží tak zabralo v Děčíně jedno z mála míst, které bylo vhodné pro velké průmyslové stavby. Novorenesanční staniční budova navržená architektem R. Freyem je symetrickou stavbou s centrálně umístěnou velkoprostorovou odbavovací halou. Ve

¹⁹³ Srv. NĚMEC, Jan. Děčín: železniční křižovatka českého severu, Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2007. str. 55.

¹⁹⁴ Cit. tamtéž, str. 62–63.

své době udivovalo litinové zastřešení nástupišť, štuková výzdoba s alegoriemi řek Labe a Dunaje a čekárna 1. třídy.¹⁹⁵

Celá dráha Ústí nad Labem (Střekov) – Děčín – Prostřední Žleb byla slavnostně otevřena 4. října 1874 za účasti vážených hostů – ministra obchodu Banhanse, poslance říšské rady Dr. Kliera, generálního ředitele saských drah Dr. Tschirchkyho a dalších. Proslov pronesl ředitel uchráněné měšťanky Robert Manzer.¹⁹⁶ Změny v tarifech na pruských a saských železnicích po roce 1880 však zasadily hlubokou ránu dosavadní prosperitě železnice. Jedním z řešení bylo převedení dopravy mezi Čechami a německými přístavy z dráhy na labskou vodní cestu. Společnost Rakouské severozápadní dráhy proto následně investovala velké částky do výstavby překladiště v Loubí,¹⁹⁷ kam stačilo z vybudované železnice vystavět odbočku.

9. 2 Železnice v místopisech, průvodcích a pramenech

9.2.1 Železnice v místopisech a průvodcích

V místopisech je železnice pojímána jako symbol moderní doby a pokroku. Franz Focke ve svém díle věnuje železnici a výstavbě mostů přibližně pět stran. Krátce popisuje historii stavby všech čtyř tratí v děčínské kotlině a zdůrazňuje i význam pěšího mostu císařovny Alžběty, který byl vystavěn v roce 1855 a byl pro Děčín bezpodmínečně nutný – v této době ještě neexistovalo jiné spojení obou břehů Labe a železnice vedla jen po levém břehu. Krátké shrnutí výstavby železnic se opakuje i v ostatních místopisech. Dále je u stavby železnice často jmenováno, jaké stavby musely drážnímu tělesu ustoupit.¹⁹⁸ Se železnicí je vzpomínána též přítomnost pracovníků německé dráhy a celníků v Podmoklech, což byl jev pro mnohé návštěvníky jedinečný. Železnice se uvádí v těsném sepětí s popisem plavby po Labi

¹⁹⁵ Srv. tamtéž, str. 58–59.

¹⁹⁶ Srv. tamtéž, str. 65–66.

¹⁹⁷ Srv. tamtéž, str. 68–69.

¹⁹⁸ Srv. FOCKE, Franz, *Aus dem ältesten Geschichts – Gebiete Deutsch-Böhmens : Eine geschichtliche Durchforschung des Elbe- und Eulau - Thales sammt Umgebung (an der sächsischen Gränze) von frühester Zeit bis in die Gegenwart.* 3. Bd. / Von Franz Focke, Warnsdorf: Selbstverlag, 1889, str. 230–234. Používáme zde třetí, doplněné vydání Fockeho knihy.

(spojení lodí a železnice).¹⁹⁹ V místopisech je krom samotné výstavby zachyceno také slavnostní otevření drah, které bylo často koncipováno jako velká událost. Na zahájení provozu se přicházeli podívat lidé z širokého okolí.²⁰⁰

Železnice přivedla do Podmokel a částečně i do Děčína nové obyvatele z vnitrozemí Čech. Dráha dávala mnoha místním lidem zaměstnání a živobytí, ať už na ní přímo pracovali, nebo vykonávali činnosti, které byly s dopravou úzce spojeny (obchod, práce v překladištích).²⁰¹ Ještě více lidí pracovalo na dráze v Podmoklech, kde byla nádraží tří tratí a celní úřad.

Řivnáčův průvodce byl koncipovaný jako průvodce po okolí vybudovaných železničních tratí – v Podmoklech a Děčíně se proto nevěnuje výstavbě železnice, ale možnostem návazných výletů. Poznamenává mimoděk, že Podmokly jsou východiskem trati na západ i východ a představují tak železniční uzel.²⁰² Kafkův průvodce Česko-saským Švýcarskem počítá s příjezdem návštěvníků do Podmokel a Děčína vlakem (z Prahy). Pro delší výlety v okolí automaticky předpokládá, že výletníci využijí většinou železnice, případně parníku na Labi, aby se dostali k předpokládanému začátku cesty. Výhodnou polohu při propojení drah z různých

¹⁹⁹ Srv. ROTSCH, Fr., Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen. Für die Hand der Schüler bearbeitet von Fr. Rotsch. Herausgegeben vom Freien Lehrer=Vereine des politischen Bezirkes Tetschen. Preis 20 kr. Tetschen, 1898. Verlag von Otto Henckel, str. 20–23.

²⁰⁰ Mauder uvádí, že při slavnostním otevření dráhy Praha – Drážďany na počátku dubna sněžilo ráno jako o Vánocích, přesto podívaná přilákala mnoho lidí. K popisu události Mauder využívá zprávy z Litoměřických novin z 26. dubna 1851. Srv. MAUDER, Emil, Chronik von Bodenbach. 1. – [9.] Lieferung / Verfasst vom Emil Mauder unter Mitarbeit einiger Heimatforscher, Bodenbach: Stadtgemeinde, 1930–1931, str. 113.

²⁰¹ Například v Děčíně v roce 1869 pracovalo v dopravě 130 zaměstnanců, 44 úředníků a 17 živnostníků. Statistika však nerozlišuje různé druhy dopravy. Pro rok 1880 již bylo rozlišena práce ve vodní dopravě (celkem 78 lidí) a pozemní, kde byli 4 samostatní (živnostníci), 79 úředníků a 146 zaměstnanců. Je pravděpodobné, že do pozemní dopravy byla započítána i povolání, která s železnicí nesouvisela (doprava povozy). Ještě dodejme, že Děčín měl v roce 1869 3827 obyvatel a v roce 1880 5612. Počet zaměstnaných v pozemní dopravě pak byl vzhledem k celkovému počtu zaměstnaných (celkem 2570) v roce 1880 necelých 10 procent. S vodní dopravou pak necelých 15 procent. Je ještě potřeba brát v úvahu, kde byla zaměstnána skupina pracovníků ve statistice s označením „nádeníci s proměnlivou činností“ – 101 mužů a 125 žen. Srv. KÄS, Ludwig. Die Stadt Tetschen: eine gedrängte historische und statistische Skizze über die Entwicklung der Stadt Tetschen und deren Verwaltung. Tetschen a/Elbe: L. Käs, 1888, str. 86–88.

²⁰² Srv. ŘIVNÁČ, František. Řivnáčův průvodce po království českém, Praha 1882, Nakladatelství Baset Praha 2001, str. 160–161.

směrů zdůrazňuje také průvodce Bodenbach an der Elbe.²⁰³ H. Henckel věnuje v průvodci z roku 1928 popisu železnice v Děčíně více prostoru, soustředí se však hlavně na popis nádražních budov „dolního“ nádraží a upozorňuje, že se zde nyní nachází hraniční stanice na dráze Praha – Berlín a „horního“ nádraží, které obsluhuje trať mezi Chebem a Libercem.²⁰⁴

9.2.2 Železnice v pramenech – návštěvníci

Jak mohli vnímat cestovatelé na konci 70. let 19. století Podmokly a Děčín a ruch na zdejší železnici, nám přibližuje fejeton Jana Nerudy „V českém přístavě“, který vyšel 24. července 1879 a kde s ironií popisuje své obtíže: *„Ba ani o rámus není zde nouze, jenže ho dělají obě zdejší železnice. Báječný rámus! Kdyby Vesuv chystal se zasypat půl Itálie, nenadělal by tolik hukotu a hromu. Ze zejících tunelů vylítne každých pět minut nějaký bručivý, ohnivý vlak ven do vzduchu a za pět minut jako by ten samý tam padal zas zpátky. Ostatního času používají hraví Sasíci, aby na české půdě „zranžírovali“ své vlaky. Pěkná hra, příjemná, a zdá se, že jsou do ní celí posedlí. Co toto píšu, už letěli jistě padesátkrát kolem mých oken kupředu a nazpět, a na střeše každého vagónu sedí Sasík v placaté čepici a točí vesele záraznou klikou, jakoby mlel „Blümchenkaffee“. Tím stávají se veškeré podmokelské byty, ať soukromé, ať hostinské, nesmírně příjemny, zvláště v noci. Každý okamžik se člověku zdá, že mu nějaká mlad'oučká lokomotiva leze do postele; ale ostrý hvízdot venku připomíná zas pískání patrol a působí, že je člověk občanem řádným a dobrým a nehřeší ani ve snu.“*²⁰⁵

Dále se můžeme přenést do roku 1930 a pocítit příjezd do Podmokel po železnici díky popisu českého návštěvníka: *„Projíždějící poprvé k cíli své cesty, k Podmoklům a slyšíce vyvolávati stanicí, zachvějeme se nad očekáváním něčeho neznámého. Tušíme hranice, cítíme dotek ciziny.*

²⁰³ Srv. Bodenbach an der Elbe, fremdenverkehrs=Sektion der Stadt Bodenbach a. E., Druck von R. Bretschneider in Bodenchach a. E. str. 10.

²⁰⁴ Srv. HENCKEL, Hermann. Führer durch Tetschen a. d. E. und Umgebung. Tetschen a. d. Elbe: Otto Henckel, 1929, str. 16–17.

²⁰⁵ Cit. NERUDA, Jan. Menší cesty. 1. vyd. Praha: SNKLHU, 1961. Neruda, Jan: Spisy; Sv. 9. Knihovna klasiků, str. 388.

Po vystoupení z vlaku všimneme si jistě na dlouhém peronu mezi známými uniformami našich železničářů a poštovních zřízců, zelených výložek a distinkcemi nápadných zaměstnanců německých. (...)

*Proud oštitkovaných holí, nabitých batohů a veselý halas bujných davů se rozplyne až v živých ulicích. Nepřehledná řada aut před nádražím, vysoké budovy tovární, bankovní i soukromé přesvědčují nás, že jsme se ocitli v místě čilého obchodního a průmyslového ruchu.*²⁰⁶ Samotné Podmokly návštěvník popisuje po vystoupení na Pastýřskou stěnu takto: *„Pod námi se rozkládá mladé, ale živé a velmi čilé město Podmokly v úvalu při ústí Jílovského potoka s množstvím komínů velkých továrních komplexů. Dílny státních drah a výtopna, tři čokoládovny, kabelovna, slévárna, šamotovna, přádelny, pivovar a četné jiné průmyslové podniky těžící z výhodného položení na hlavních tratích ku Praze a Chomutovu, kromě již jmenovaných jsou příčinou do jisté míry amerického růstu a všestranného rozvoje města.*²⁰⁷

9. 2.3 Železnice v pramenech – místní obyvatelé

Místní obyvatelé byli hlavně v Podmoklech s železnici pevně spojeni. Dávala velkému množství z nich zaměstnání a zároveň utvářela charakter krajiny, v které se pohybovali. Na zaměstnání u železnice v Podmoklech vzpomínal i Eduard Bazika, který byl železničním stavitelem, odborným publicistou a později zkušebním komisařem na české technice. Zanechal po sobě rozsáhlé paměti, z nichž je část věnována službě na dráze v Podmoklech:²⁰⁸ *„Nastala organisace tratí, místo chefa trati v Roztokách se zrušilo a dne 10. února 1860 dostal jsem Manielem podepsaný dekret, že jsem byl jmenován chefm trati v Podmoklech, s tím bylo spojeno: naturální pěkný byt a 400 K funkční přílohy. Službu nastoupil jsem tam po příteli Anton.*

²⁰⁶ Cit. Slavnostní list vydaný u příležitosti slavnosti odevzdání praporce Hraničářského praporu 1., v Děčíně 1930. Dostupné ve SOKA Děčín jako R 748. Str. 25.

²⁰⁷ cit. Tamtéž, str. 26.

²⁰⁸ Zde a dále v textu používáme práci Alice Chalupové, která obsahuje rozsáhlé citace z pamětí Eduarda Baziky. CHALUPOVÁ, Alice. Ve jménu rodiny a práce: paměti Eduarda Baziky a jejich interpretace. Praha, 2008. Vedoucí práce Milan Hlavačka. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/8001007602>, citováno 20. 6. 2013. Samotné paměti nejsou v tuto chvíli bohužel dostupné pro opravu archivu Národního technického muzea v Praze, kde jsou uchovávány. Součástí práce je i doslovný přepis pamětí Eduarda Baziky.

Roulandovi dne 20. března 1860, a měl jsem trať od Marienbergu u Ústí až po velké nádraží Podmokelské. (...)

V roce 1860 v letě byl sjezd císaře Františka Josefa s korunním princem pruským (pozdějším císařem německým Vilémem I.) v Teplicích. Oba přijeli též do Podmokel, aby mohli jednat jeli dále a zase se přes Podmoklí vrátili. Z této příčiny se musela stará provis. budova spravit, natírat a všemožně dekorovati, což nebyla malá úloha, jenž se musila rychle prováděti a stála mne mnoho starostí a namáhání. Byl přítomen generální ředitel Maniel a Eugart, ale nemíchali se do prací.

*V Podmoklech odbývaly se také častěji internátní komisse, to za příčinou projectu přístavu Podmokly a mnou projektovaného přístavu v Rozbělesích (Rosawitz) za příčinou stavby nové společné přijímací budovy, kterým byly přítomní ředitel Ruppert a Eugert. Přes noc jsme vždy musili, inženýr Schuhmann (později ředitel Vídeňské všeobecné banky) a já utvořiti nový půdorys celé budovy dle změn z porady vyšších, ta trvala jen 4 dní a pan Ruppert nám nic neodpustil. Pro naše a saské členy panující rodiny často jsem budovu prozatímně dekoroval.*²⁰⁹

*Ukončení své činnosti v Podmoklech popsal takto: „Velice nás potěšilo naše loučení 23. 3. 1865. V místnostech na poště ve všech pokojích a v sále byl oslavován můj odchod. Libwerdskí chovanci hospodářské školy zpívali pěkné sbory a prováděli všelijaké šprýmy. Veškeré úřednictvo rakouské a i saské od dráhy, pošty, cla, policie bylo zastoupeno, ačkoli loučení mělo povahu českou. V první řadě byli mí přátelé čeští přítomni a Alois Komínek pronesl pěkný přípitek na mne a mou choť. Velkou zásluhu o uspořádání měl učitel p. Fišer a Komínek. Přítomní byli i měšťani z Děčína a Podmoklí.”*²¹⁰ Uvedení pánové Komínek a Fišer byli zakládajícími členy české Besedy v roce 1870 a Komínek byl zvolen prvním předsedou. Bazika pravděpodobně s obyvateli v Podmoklech udržoval dále styky a stal se později čestným členem podmokelské české Besedy.²¹¹ V pamětech také několikrát vzpomíná na návštěvu Podmokel a Děčína v rámci svých letních pobytů.²¹²

²⁰⁹ Cit. CHALUPOVÁ, Alice. Ve jménu rodiny a práce: paměti Eduarda Baziky a jejich interpretace. Praha, 2008. Vedoucí práce Milan Hlavačka, str. 103-104.

²¹⁰ Cit. tamtéž, str. 105.

²¹¹ Srv. Pamětní kniha Besedy v Podmoklech, SOKA Děčín. Fond: Beseda Podmokly, Děčín, Na úvodní straně je zde Komínek uveden jako správce důchodu hraběte Thuna, Bazika jako inženýr společnosti rakouské saské dráhy.

²¹² Srv. CHALUPOVÁ, Alice. Ve jménu rodiny a práce: paměti Eduarda Baziky a jejich interpretace. Praha, 2008. fot. Vedoucí práce Milan Hlavačka, str. 87.

Jak mohli vnímat děčínští a podmokelští obyvatelé technický pokrok, který železnice představovala, můžeme vidět na ukázce z novinového článku, jenž popisuje slavnostní otevření železničního mostu mezi Podmokly a Děčínem v lednu 1869: „Dlouho, předlouho se tlačily davy lidí na obou labských březích, poněvadž nikdo nechtěl propást okamžik přejezdu první lokomotivy po krásném labském mostě. Kolem jedné hodiny po poledni přesupěl vlak velkou rychlostí přes most, zacouval po saské koleji k viaduktu a přijel před staniční budovu v Podmoklech. Zde všichni pánové, kteří se jízdy zúčastnili, vystoupili z vlaku a gratulovali provoznímu řediteli České severní dráhy Löwovi, který vlak osobně řídil. Poté proběhla zatěžkávací zkouška mostu, který je dle Schifkornova systému. Nejdříve jela jedna lokomotiva s tendrem zcela zaplněným uhlím. Ta vjela na most velkou rychlostí a postupně zastavila uprostřed všech železných polí, poté se přidala druhá, třetí i čtvrtá lokomotiva, které čekaly na děčínské straně. Vše dopadlo nad očekávání dobře.“²¹³

9.3 Železnice v lokální identitě a paměti

Železnice se stala pro Podmokly a Děčín symbolem modernizace. Díky jejímu přivedení v polovině 19. století se zdejší kraj začal rychle rozvíjet a obě obce získaly svůj ráz. Zvláště Podmokly se díky sem vedoucím drahám vyvinuly z malé osady v samostatné město. V jeho znaku můžeme v jedné části nalézt v červeném poli zlaté okřídlené kolo, které železnici symbolizuje a které ukazuje na její význam pro město.

Železnice do zdejšího kraje přivedla mnoho nových lidí. Už samotná stavba, při které byly přemístěny velké objemy zeminy, vybudovány impozantní tunely a přemostěno Labe, do děčínské kotliny nalákala množství lidí, kteří hledali práci a obživu. V pozdější době díky železnici do Podmokel vedly kroky mnoha drážních zaměstnanců a úředníků jak z českého vnitrozemí, tak ze Saska. Podmokly (méně Děčín) se tak staly místem setkávání různých národností a jazyků.

Dráha symbolizovala rychlý pokrok druhé poloviny 19. století. Zavedení nového druhu přepravy zkrátilo vzdálenosti a pomohlo změnit přemýšlení zdejších lidí. Zároveň blízkost hranice znamenala dosažitelnost jiné země a pro saské podnikatele se Podmokly ukazovaly jako vhodné místo pro rozjezd různých podniků v rakouské monarchii. Během 30 let vzniklo v Děčínské kotlině uspořádání hlavních

²¹³ Cit. dle NĚMEC, Jan. Děčín: železniční křižovatka českého severu. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2007, str. 35-36, jako zdroj uveden Tetschen-Bodenbacher Zeitung, (4.-5. ledna 1869).

tratí, které vydrželo dodnes. A toto uspořádání ovlivnilo další rozvoj obou měst. Železnice také do Děčína a Podmokel přivedla množství návštěvníků a turistů. Snadná dosažitelnost Děčínské kotliny z Prahy a Drážďan umožnila v kombinaci s blízkostí krásných scenérií, aby se Děčín a Podmokly staly nástupním místem pro turistiku v Českosaském Švýcarsku.

Železnice a nádraží se také hluboce vryly do vytvářených obrazů o obou městech. Na mnoha vyobrazeních a dobových pohlednicích se nachází pohybující se vlak, který se vynořuje z goticky zdobené brány tunelu, případně plně naložený vlak, jež po mostě překonává plynoucí tok řeky.

Sledované místopisy a průvodce na dráhu vždy upozorňují, některé zmiňují i dějiny její výstavby. Za hlavní pokládají brzké postavení železnice u měst, vznik křížení čtyř tratí a propojení železnice s řekou. Podmokly pak často pojímají jako obec, která vznikla jen díky železnici. Vzhledem k novosti fenoménu nemají potřebu přinášet vzpomínky na dráhu a její zaměstnance, krom popisu slavnostního zahájení provozu. Dráha je nedílnou součástí lokální identity.

Uplatníme-li námi definované části modernizace na železnici, tak vidíme, že s sebou přinesla liberalizaci obchodu, stala se symbolem nového druhu myšlení a podnikání. Její existence byla spojena s přílivem dělnictva a úřednictva – nejen zaměstnanců železnice, ale i podniků na ni napojených. Úředníci představovali sebevědomější složku společnosti a byli mnohem náročnější ke svému okolí. Začali se realizovat ve spolkové činnosti a později v politické oblasti. Dělnictvo se sdružovalo též do spolků, kde si vzájemně vypomáhalo.²¹⁴ Požadovali také pro své děti dostatečné vzdělání (scholarizace). Železnice je spojena i s přílivem českého živlu, který se začal v obcích emancipovat a na konci 19. století následně narážel na limity společného života Němců a Čechů. Tuto složku života v obcích prozkoumáme dále v textu.

²¹⁴ V české Řemeslnické besedě byla asi jedna třetina členů spjata s dráhou. Pro roky 1873–1890 máme následující počty: řemeslník 40, pracovník na dráze 17, úředník (cla, pošta) 8, úředník při dráze 6, pracovník ve službách 6. Vzhledem k neexistenci celkové matriky jsme tuto otázku vyřešili za pomoci rozboru zápisů ze schůzí, kde se u nově přistupujících členů uvádělo i povolání, nebylo to však pravidlem, a tak v přehledu je z 330 přistupujících členů uvedeno jejich povolání jen u 77 z nich. Počty tedy slouží spíše k dokreslení řečeného. Zpracováno na základě zápisů z výborových schůzí 1873–1890. Srv. Kniha zápisů ze schůzí 1873–1896 (1.), SOkA Děčín. Fond: Řemeslnická beseda Podmokly. Naopak v Besedě v Podmolech bylo více úředníků. Srv. PODLUCKÝ, Martin, Společenský život Němců, Čechů a Židů v Podmolech v letech 1848–1918, Bakalářská práce na FF UK 2008. Vedoucí práce: Jiří Štaif. Zvláště str. 39 a 40.

Jak vidíme, byla železnice důležitou složkou lokální identity. Podstatné pro ni je, že vznikla náhle, a přes drobné změny vytrvává ve stejné podobě dodnes. Zásadně se do jejího vzhledu nezapsaly změny po první světové válce, ani odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce a ani technické novinky v průběhu posledních 150 let.

9.4 Železnice v dobových vyobrazeních

Obr. č. 1 – Nejstarší fotografie nádraží v Pomoklech z roku 1853

Vlevo je zmiňovaná provizorní staniční budova. Vjezd do tunelu s gotizujícími prvky ještě září novotou. Pod skalou se tisknou domy Weiheru. Prostor vpravo, kde se nacházela hluboká zátočina Labe, sloužil ke shromažďování plaveného dříví z Jílovského potoka.²¹⁵

Obr. č. 2 – Nádraží v Pomoklech, nyní slouží jako Děčín hlavní nádraží²¹⁶

²¹⁵ Zdroj: SCHEUFLER, Pavel a JOZA, Petr. České Švýcarsko: České Švýcarsko na nejstarších fotografiích. Vyd. 1. Praha: Baset, 2006, str. 45.

²¹⁶ Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín - Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

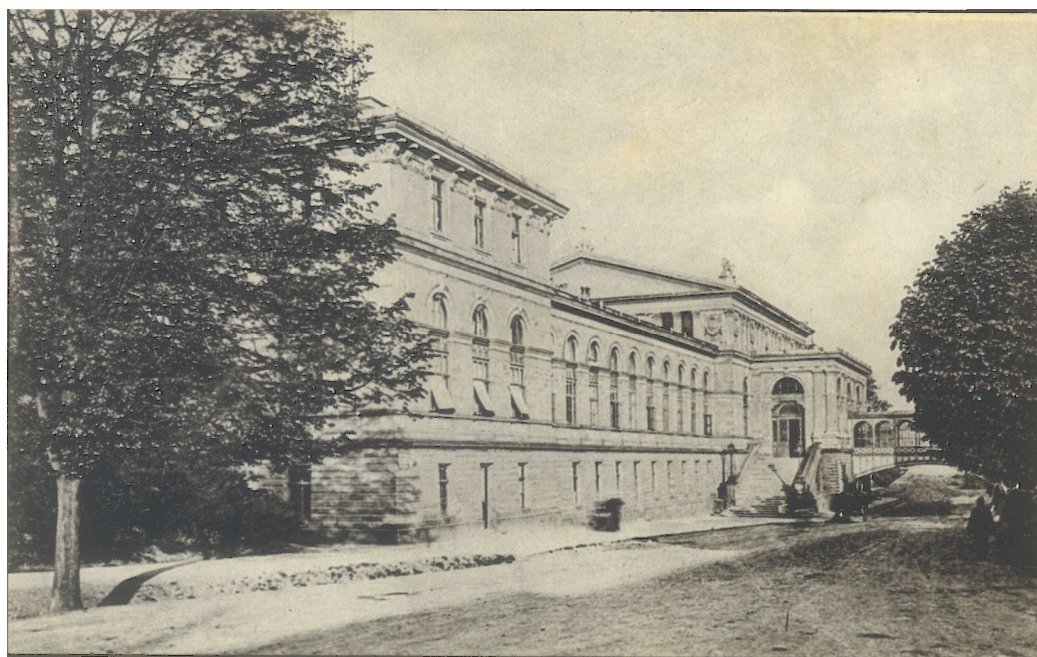
Obr. č. 3 – Celní prohlídka na podmokelském nádraží kolem roku 1880²¹⁷

Obr. č. 4 – Nádraží v Děčíně – náležející k české severní dráze²¹⁸

²¹⁷ Zdroj: KREJČÍŘÍK, Mojmír a kol. 150 let dráhy z Prahy do Drážďan: 1851-2001. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství dopravy a turistiky, 2001, str. 52.

²¹⁸ Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín - Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

Obr. č. 5 – Nádraží severozápadní dráhy. Vpravo vidíme zastřešenou lávku přes ulici, která vedla do druhého nádraží (České severní dráhy).²¹⁹

Obr. č. 6 – stavba železničního mostu přes Labe pro Českou severní dráhu v roce 1868²²⁰

²¹⁹ Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín – Podmokly a okolí = Ein Rückblick in die Geschichte. Tetschen - Bodenbach und Umgebung. 1. vyd. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

²²⁰ Zdroj: 100 let průmyslu v Podmoklech, Děčín Extrusions 1909-2009. Děčín: Alcan Děčín Extrusions, 2009, str. 34.

Řeka Labe odvádí většinu vody z území Čech a protéká Děčínskou kotlinou přibližně od jihu k severu. Charakter koryta byl v námi sledovaném období odlišný od současného stavu. V polovině 19. století bylo v řece několik ostrovů (naproti vsi Rozbělesy a u Starého Města), Labe bylo mělčí (nebyla v něm vyhloubena plavební dráha) a průtok vody nebyl korigován zdymadly a stupni. Řeka plně podléhala přírodním vlivům, z nichž nejvýraznějším projevem byly časté povodně, které nastávaly téměř pravidelně na jaře, kdy je způsoboval odcházející led, jež obvykle od prosince do března pokrýval celý tok Labe. Průměrně protéká v Děčíně při normálním stavu vody asi 300 m³/s a v současnosti je koryto průměrně široké něco přes 100 metrů a hluboké přes dva metry.

10.1 Labe – historie staveb, obchodu a řemesla

10.1.1 Plavba po Labi, liberalizace obchodu, Labský spolek

Jako přirozené vodní cesty bylo Labe využíváno k dopravě zboží pravděpodobně již ve střední době kamenné. Řeka byla zároveň zdrojem ryb pro obyvatele v okolí. Nejstarší písemné zprávy o plavbě na Labi jsou z raného středověku. V době vznikajícího přemyslovského státu byla hlavním artiklem sůl a nejvýznamnější stanicí labských lodí v Čechách Litoměřice.²²¹ Ty si udržely své postavení i ve středověku a novověku.

Na počátku dlouhého devatenáctého století probíhal na řece dopravní ruch, který byl ovšem hodně zatížen dědictvím z dob minulých. Hlavní obtíž spočívala v různých labských clech a privilegiích, která vznikla v průběhu středověku a raného novověku. Počet celních stanic se po vestfálském míru zvýšil na 48 a řada omezení a výsad polabských států tvořily z Labe zejména pro české lodě téměř neprůjezdnou vodní cestu. Lepší situace mohla přijít díky Vídeňskému mírovému kongresu, který navrhl podle vzoru uvolnění plavby na Rýně (1798) učinit Labe svobodnou vodní cestou. Záměr se nesetkal s velkým pochopením malých polabských států, a tak

²²¹ Srv. HUBERT, Miroslav. Dějiny plavby v Čechách. Díl I., Plavba veslová, plachetní, samotíží a vlekem živou silou. 1. vyd. Děčín: Okresní muzeum, 1996. str. 11–15.

k jednání došlo až v roce 1819 v Drážďanech a v roce 1821 byl podepsán dokument zvaný „Labská plavební akta“.²²²

Akta se stala důležitým mezníkem v obchodu a plavbě, neboť v následujících letech začal pozvolně, ale neustále narůstat objem přepravy. Ovšem i tak nalezneme při bližším pohledu pro lodě z Čech několik zásadních překážek ve svobodné plavbě. Sice došlo ke snížení cel, ale nově zavedené poplatky a nastavení tarifů znevýhodňovalo česká plavidla, která nejčastěji dovážela ovoce, zeleninu a obilí do Drážďan. Zároveň byly podobně nevýhodně nastaveny i principy dopravování dřeva po řece, což byla jedna z hlavních činností místních obchodníků.²²³ Labská akta byla v první polovině 19. století několikrát revidována, ale k zásadním změnám došlo až po vzniku konkurenční dopravy po železnici, kdy byly polabské státy nuceny reagovat na rychlý pokles objemu přepravy koloniálního zboží.²²⁴

V 60. letech 19. století došlo ke zřízení jen jednoho společného cla (a Spojeného labského celního úřadu) ve Wittenberge²²⁵, malé státy, které tvrdostí trvaly na další existenci labských cel, získaly odškodnění v podobě roční renty.²²⁶ Dokončení liberalizace proběhlo v následujících letech: „*Od roku 1863 bylo nutné pouze jedno přerušení plavby v důsledku celní kontroly. Jednání VI. labské komise se mělo konat v roce 1870 v Praze, ale nikdy již k němu nedošlo. Bylo zbytečné. Prusko vyhrálo válku nad Francií a sjednotilo Německo krví a železem. Zároveň zrušilo zákonem poslední labské clo. Od roku 1880 začala na základě tzv. vídeňské revidované labské akty na Labi platit stejná pravidla pro obchod jako na souši.*“²²⁷

V následujících desetiletích pak objem labské plavby rychle rostl, k čemuž přispívalo i vylepšování technických předpokladů dopravy (řetězová plavba, zvýšení výkonů řetězových parníků a další, ke kterým se ještě vrátíme dále v textu). Rychle narůstal také počet organizací a jednotlivců, kteří se na plavbě po řece podíleli. Za této situace se konstituovala nutnost existence spolku, který by obdobně, jako tomu bylo

²²² Srv. tamtéž str. 80.

²²³ Srv. HLAVAČKA, Milan. Labská cla a obchod v první polovině 19. století. DVZ. Ročník XIII, číslo 1/1996.str. 43–45.

²²⁴ Srv. tamtéž, str. 47.

²²⁵ Srv. HUBERT, Miroslav. Dějiny plavby v Čechách. Díl I., Plavba veslová, plachetní, samotížní a vlekem živou silou. 1. vyd. Děčín: Okresní muzeum, 1996. str. 82.

²²⁶ Srv. HLAVAČKA, Milan. Labská cla a obchod v první polovině 19. století, Děčínské vlastivědné zprávy, Číslo 1 – XIII, r. 1996, str. 47.

²²⁷ Cit. tamtéž.

již v Německu, sdružil všechny zainteresované skupiny, koordinoval jejich činnost a prosazoval jejich zájmy.²²⁸

Iniciativa vzešla primárně z kruhů v Ústí nad Labem a asi po půlročním jednání byl v roce 1875 uveden v život nový spolek s jednoduchým, leč výstižným, názvem Elbeverein. Hlavní činností spolku mělo být hájení a podporování labské plavby, čehož se zamýšlelo dosáhnout za pomoci publikací, pamětních spisů, přednášek a vysíláním svých zástupců k jednání s rozhodujícími úřady, spolky ap. Členská základna spolku byla poměrně malá, ale mezi kmenové členy patřily všechny velké labské plavební společnosti, některé železniční společnosti, těžarstva ze severních Čech, polabská města, banky, pojišťovny, průmyslové závody, majitelé loděnic, obchodníci, soukromí loďaři a další.²²⁹

Vzhledem k tomu, že se jednalo o jediný spolek tohoto zaměření na území Čech, zaměřoval svou pozornost na celý tok Labe, i když středem jeho pozornosti byl splavný úsek. Labský spolek jednání či návrhy ohledně labské plavby sám vyvolával nebo se vyjadřoval k podnětům, které obdržel od jiných institucí. Činnost blíže popisuje František Cvrk takto: „V řadě případů se jednalo o řešení principiálních problémů, které bylo možno řešit pouze formou mezinárodních dohod či zákonných opatření. Je proto pochopitelné, že řada jednání probíhala na vládní či parlamentní úrovni, popřípadě se obracel i na vládní orgány v Německu. V úzkém kontaktu byl také s pražským místodržitelstvím, obchodními a živnostenskými komorami, stavebními úřady ap. Rozsáhlou agendu představovalo řešení problematiky zlepšování splavnosti Labe a projednávání návrhů na zvyšování úrovně a zlepšování technického vybavení plavebních zařízení – regulační a kanalizační práce, výstavba nových přístavů a překladišť včetně jejich technického vybavení, projekty průplavů atd. Velice ožehavou problematikou bylo zajištění rentability labské plavby. Proto Elbeverein věnoval značnou pozornost všem změnám v tarifní politice především železničních společností, poplatkům v přístavech, popřípadě i samotných plavebních společností. Rychle reagoval i na pouhé náznaky změn v přístupu vládních kruhů k proklamované svobodné plavby po Labi nezatížené žádnými státními poplatky či dávkami. Sám pak

²²⁸ Srv. CVRK, František. Elbeverein – Labský spolek. DVZ. Ročník IV, číslo 1/1993., str. 11.

²²⁹ Srv. tamtéž, str. 11–12.

inicioval vznik dvou důležitých institucí, které měly značný význam pro zkvalitnění labské plavby: plaveckých škol a ústecké uhelné burzy.“²³⁰

Ústecká burza měla význam hlavně pro obchod s hnědým uhlím a jeho přepravou do Německa. Plavecké školy zřizoval přímo spolek v Děčíně, Ústí nad Labem, Těchlovicích (obec na jih od Děčína) a krátkodobě v Hřensku. Jednalo se o školy, které fungovaly pouze v době zastavení plavby v zimních měsících a kde po dobu dvou let mladí plavci získávali základní všeobecné a teoretické poznatky, jež jim umožňovaly následně dosáhnout na vyšší postavení v povolání (kormidelníci, kapitáni). Školy fungovaly v letech 1879–1914 a neustále bojovaly s finančními problémy. Majitelé loděnic do škol nechtěli své zaměstnance příliš pouštět, neboť tvrdili, že ti se po absolvování již nechtějí vracet k původnímu zaměstnavateli – buď přejdou k plavbě, nebo se osamostatní. Po první světové válce byla činnost škol obnovena pod Československým plavebním úřadem.²³¹

Po první světové válce se se změnou politických a hospodářských poměrů značně proměnilo i postavení Labského spolku. Hlavními vlivy byl pokles objemu přepravy a vytvoření dvou monopolů – železničního (ČSD) a plavebního (ČPSL). Plavba po Labi se dostala na okraj hospodářských zájmů československé vlády, a tím poklesl i význam spolku. Jeho situace při prosazování výhodnějších tarifů pro soukromé loďaře proti státním monopolům byla obtížná a velice negativně se v labské plavbě odrazily důsledky hospodářské krize 30. let. Konec spolku pak přinesl rok 1938, kdy sice nebyl rozpuštěn, ale byl podřízen nucenému správci a začleněn do říšského centrálního labského spolku.²³²

Ještě můžeme dodat, že nikdy neuskutečněnou změnou pro rozvoj labské plavby mělo podle Labského spolku být zavedení zástavního práva pro majitele člunů a zákona o říční plavbě. Inspirace vycházela ze sousedního Německa, ovšem ani jednu ze zmíněných změn se nepodařilo realizovat. Nemožnost získat na člun úvěr, protože v Rakousku neexistoval centrální lodní registr, prakticky zničila od počátku 20. století činnost malých soukromých plavců. Ti totiž neměli na zaplacení nového člunu v hotovosti dostatečné prostředky.²³³ Dopad neochoty rakouských zákonodárců

²³⁰ Cit. tamtéž, str. 13.

²³¹ Srv. tamtéž str. 22–23.

²³² Srv. tamtéž str. 14.

²³³ Na konci 19. století vyšlo pořízení nového velkého člunu na 40000 zlatých. Malí soukromí dopravci tak buď z řeky postupně vymizeli, nebo se jednalo o majitele malých člunů do 250 tun.

pocívaly i loděnice, které kvůli této politice zápasily o udržení vlastní existence. Mohly se spolehnout jen na zakázky plavebních společností, případně na opravu starších lodí. Stavba lodí se tak přenesla do Německa. Situaci nezměnil ani vznik ČSR, protože zákon o úvěru nebyl přijat ani národním shromážděním.²³⁴

10.1.2 Stavby na Labi v Děčínské kotlině – přístavy a překladiště, vlečky

Každoroční povodně a chod ledů ohrožovaly labské čluny, které volně kotvily u břehů. Proto se hledaly způsoby, jak plavidla od těchto nepříznivých dopadů přírodních vlivů uchránit. Z počátku byly čluny umísťovány v ústích přítoků (Ploučnice), kde byla zřizována i malá překladiště. S nárůstem velikosti lodí však tyto prostory přestaly dostačovat. Ochranu pak začaly poskytovat ochranné (zimní) přístavy. Jedním z prvních těchto přístavů byl přístav v Rozbělesích, s jehož stavbou se započalo v roce 1857.²³⁵

Zvolené místo nebylo nejlepší, ovšem rozhodl dostatek levného stavebního materiálu. K vyrovnání nerovností a ke stavbě hráze mohla být použita zemina z vybagrovaných ostrovů. *„Výstavba probíhala v rozmezí let 1857–1860 a jejím výsledkem bylo vybudování na svou dobu skutečně velkého ochranného přístavu, kde bylo možno umístit až 150 člunů najednou. Byl dlouhý 1200 m a široký 100 m s plochou 89 300 m². K výstavbě ochranné hráze byl použit kámen z lomů v Ústí n. L. a Žernosek, přičemž její výplň tvořila právě zemina z odbagrovaných ostrůvků.“*²³⁶ V přístavu bylo možno vyložit náklad jen se svolením a pod dozorem celníků. Přístav byl od počátku hojně vytížen (další přístav byl postaven v Ústí n. L. v roce 1864).

Již v roce 1862 se potvrdila varování zkušených plavců o nevhodném umístění přístavu. Při chodu ledů a následné povodni byla protržena ochranná hráz a většina lodí ukotvených v přístavu byla poškozena ledem, část člunů se dokonce utrhla z kotev a byly vrženy na pilíře řetězového mostu, či na břeh. Přístav tak musel být zrekonstruován a znovu vybagrován. Hlavním problémem přístavu však zůstalo chybějící napojení na železnici a poměrně velká vzdálenost od Podmokel.²³⁷

²³⁴ Srv. tamtéž str. 23.

²³⁵ Srv. CVRK, František, Děčínské přístavy a přístaviště do roku 1871. DVZ. Ročník XI, číslo 3/1995, str. 28.

²³⁶ Cit. tamtéž, str. 29.

²³⁷ Srv. tamtéž, str. 30.

Následně se již během zimy 1862–1863 začalo mluvit nejen v místním tisku o výstavbě přístavu přímo v Podmoklech. S projektem přišla Společnost státní rakouské dráhy, která chtěla přístav nejen na své náklady vystavět, ale i provozovat. Jednalo se o velkolepý projekt přístavu s překladištěm, který by zabral celý prostor pod podmokelským nádražím až k Jílovskému potoku. S hlavní tratí měla přístav propojit vlečka. Místní hospodářské elity projekt přivítaly, „ (...) *byl sice chápán jako účelová stavba Společnosti státní rakouské dráhy, ale současně i jako projekt, který by měl významně přispět k rozvoji místní ekonomiky, dopravy a zaměstnanosti. Tak také vyzněly i závěry shromáždění děčínských podnikatelů a dopravců, které se konalo počátkem prosince 1862 v restauraci Elbe. Jejich mluvčím se stal podmokelský majitel čokoládovny L. Jordan, který byl v té době poslancem zemského sněmu.*“²³⁸

S přibývajícímí informacemi se ale postoj místních podnikatelských kruhů začal měnit. Příčinou byla obava, že dráha bude přístav využívat jen pro svou potřebu a místním obchodníkům a lodníkům bude diktovat výši tarifů. Vznikl tak následně požadavek, aby byl přístav postaven na náklady vlády jako otevřený pro všechny provozovatele labské plavby. K výstavbě podmokelského přístavu nakonec nikdy nedošlo. Společnost státní rakouské dráhy odstoupila ze svých plánů pravděpodobně ze dvou důvodů – vybudování přístavu od počátku spojovala s realizací dráhy Děčín–Varnsdorf. Tu však vystavěla v letech 1867–1869 společnost České severní dráhy. Zároveň Společnost státní rakouské dráhy v polovině 60. let prodala svá uhelná pole, z kterých původně chtěla dopravovat uhlí do Podmokel a překládat na loď.

Výše zmíněný projekt na výstavbu velkolepého přístavu v Podmoklech jasně ukázal, že pro další rozvoj dopravy na Děčínsku je klíčové propojení železniční a lodní dopravy. Všechny další projekty železničních tratí, které do Děčína a Podmokel směřovaly, tak s napojením na lodní dopravu počítaly. Při budování České severní dráhy, jež spojovala Děčín s průmyslovou oblastí Šluknovského výběžku, byla přivedena zároveň vlečka do prostoru pod zámkem na pravém břehu Labe. Vlečka vycházela z hlavní trati na jihozápadním okraji zámeckého parku a končila u budovy celního skladu na děčínském nábřeží. Měřila přibližně 750 metrů a sledovala labský břeh, který byl upraven pro potřeby překládky – byl zpevněn nábřežní zdí a ještě před rokem 1880 sem byl umístěn parní jeřáb. Počítalo se zde s překladem uhlí, k tomuto záměru nakonec nedošlo a překladiště sloužilo výhradně pro zboží a suroviny. Objem

²³⁸ Cit. tamtéž, str. 31.

překládky měl rostoucí tendenci – roku 1876 bylo odbaveno 387 lodí, roku 1880 pak 954 lodí a v roce 1885 již 1202 člunů. V letech před první světovou válkou se počet pohyboval kolem 800-1000 ročně.²³⁹ Při úvahách nad množstvím nákladu je nutné brát také v potaz rostoucí kapacitu labských člunů.

Trať Duchcov–Podmokly byla od počátku plánována jako trať uhelná. Na trať navázala vlečka, která byla dokončena roku 1871 a vedla z podmokelského nádraží Duchcovsko-podmokelské dráhy velkým obloukem k rozběleskému přístavu. Zde se dělila na dvě větve: první vedla podél bazénu přístavu a umožňovala vykládat a nakládat zde ukotvené čluny, druhá sledovala břeh Labe a byla určena pro přistavování vagonů s uhlím, které pak z nich mělo být překládáno do lodí. Zdejší přístav tak byl konečně napojen na železnici a mohl se dále rozvíjet. *„Rozběleský přístav a překladiště v krátké době po uvedení vlečky do provozu se staly místem s největším objemem překládky v celém prostoru Děčína. Oproti děčínskému překladišti se zde překládalo téměř výlučně uhlí, jemuž ostatní zboží tvořilo jen doplněk. I když objem překládky uhlí zde nikdy ani zdaleka nedosáhl úrovně Ústí n. L., přesto již od 70. let se podíl Rozběles na celkovém objemu po Labi přepravovaného uhlí ustálil v rozmezí 17-21 %. Celkový roční objem překládky zde postupně rostl ze 130 725 t v roce 1876 na 256 210 v roce 1886 až na 453 319 t v roce 1896.“*²⁴⁰

Přístaviště v Loubí začala budovat Společnost Rakouské severozápadní dráhy v souvislosti s výstavbou pravobřežní železnice podél Labe, která se za Děčínem napojovala na levý břeh. Původně se plánovalo vystavět železnici po pravém břehu přes Loubí a Hřensko až do Drážďan. Když z tohoto plánu sešlo, tak Společnost Rakouské severozápadní dráhy získala nevyužité pozemky v Loubí a začala zde budovat přístavní hráz a překladiště. Loubský přístav spojovala s děčínským nádražím vlečka odbočující z tunelu pod Kvádrberkem a klesající k Labi. K té v roce 1892 přibyla další, která vedla hlubokým zářezem a krátkým umělým tunelem mezi vyhlídkou Bohemia a Střelnicí. Loubský přístav byl zprovozněn roku 1880.²⁴¹ Objem překládky vzrůstal rok od roku a překladiště se rozšiřovalo. *„V roce 1930 bylo dlouhé*

²³⁹ Srv. tamtéž, str. 36–37.

²⁴⁰ Cit. tamtéž, str. 40.

²⁴¹ Srv. NĚMEC, Jan. Děčín: železniční křižovatka českého severu, Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2007. s. 69–70.

*přes tři kilometry a v jeho areálu leželo 13 km kolejí. Tehdy zde již pracovalo 25 parních jeřábů a elektrický pásový dopravník pro dopravu obilí.*²⁴²

10.1.3 Obchod na Labi – loďaři a jejich lodě

Prozkoumat situaci obchodu na řece je vzhledem k dochovaným pramenům a dostupné sekundární literatuře poměrně obtížné, navíc obchodní kontakty a transakce často už ze své podstaty nebyly svěřovány papíru. Proto se zaměříme na několik základních pojmů a statistik. I ty je však vždy nutné chápat v širším kontextu.

Někteří loďaři vlastnili jen jednu loď, ale nebyli výjimkou ani majitelé deseti a více lodí. Často byli i obchodníky a staviteli lodí. Pracovníci v době přerušení plavby pracovali v místních loděnicích, na pile, v lomech a v domácích řemeslech. Možnost, že by se z obyčejného plavce, či kormidelníka stal člověk loďařem, byla mizivá.²⁴³

V polovině století byla situace taková, že od 30. let 19. století plavili zboží z Děčína tamější rejdaři a majitelé obchodního domu Jordan a Barber a jejich obrat jim umožnil již v roce 1832 vystavět na děčínském nábřeží veliký sklad na zboží. Přehled loďařů k roku 1846 byl následující: „(...) na děčínském panství registrování 127 lodí, patřících 51 loďařům. Ti zaměstnávali 112 kormidelníků a 179 plavců, jen 15 lodí si řídili sami majitelé nebo členové jejich rodin. Nejvíce lodí měl F. A: Peissing z Děčína a Anton Pertsch z Dobkovic (po 9 lodích, první zaměstnával 27 plavců, druhý 26), dále Ludwig Jordan z Podmokel (5 lodí a 15 plavců) (...).“²⁴⁴

Počet soukromých loďařů postupně klesal – dle změny charakteru obchodu a dopravy zboží. Nárůst objemu přepravy umožnily parníky, které mohly vléci čluny proti proudu. Parníky v 60. letech však byly stále příliš slabé na to, aby zvládly bez problémů vléci více člunů proti proudu mezi Děčínem a Drážďany. Řeka zde teče úzkým kaňonem a její proud se zrychluje. Řešením bylo položení řetězu do Labe a zavedení řetězové plavby od května 1872 až do Ústí nad Labem. Tak se mohly prázdné čluny na uhlí vracet zpátky do Čech k novému naložení. Počet odvedených

²⁴² Cit. tamtéž, str. 70–71.

²⁴³ Srv. HUBERT, Miroslav. Dějiny plavby v Čechách. Díl I., Plavba veslová, plachetní, samotíží a vlekem živou silou. 1. vyd. Děčín: Okresní muzeum, 1996. str. 84–85.

²⁴⁴ Cit. tamtéž, str. 85.

člunů rychle rostl – v roce 1872 vytáhly díky řetězu remorkéry necelé tři tisíce člunů, v roce 1881 to již bylo 6090.²⁴⁵

V poslední čtvrtině 19. století rychle rostl objem jednotlivých člunů a na řece se začaly objevovat i kolesové parníky schopné utáhnout objemné náklady. Zároveň rostla velikost člunů – například v roce 1906 se na Labi začaly stavět první celoželezné nákladní čluny s nosností 1000 tun.²⁴⁶ Postupně se vyprofilovalo několik velikých společností (většina měla sídlo v Německu), které mezi sebou soupeřily v labské přepravě, případně spolu uzavíraly kartelové dohody. Objem přepravy poklesl na začátku 20. století v důsledku stávký českých horníků – němečtí odběratelé si museli najít jiné dodavatele uhlí a po skončení stávký se již dovoz z Čech jen těžko vracel do původních rozměrů.²⁴⁷ Pokles měl hlavní dopad na malé obchodníky a stavitele menších člunů. Další ránu obchodu na Labi zasadila první světová válka, kdy mnoho lodníků muselo narukovat, výrazně poklesl objem přepravy a většina parníků byla vyřazena z provozu pro nedostatek paliva.

10.2 Labe v místopisech, průvodcích a pramenech

10.2.1 Labe v místopisech a průvodcích

Řece a životu na ní je v námi sledovaných dílech vždy věnován dostatečný prostor. Všichni autoři si uvědomovali význam řeky jako zdroje obživy pro mnoho místních obyvatel. Labe zároveň umožňovalo spojení s rozsáhlou oblastí na severu a díky tamním přístavům i s dalekými zeměmi v zámoří. Obrazně tak přinášelo pocit světovosti v děčínských a podmokelských přístavech. Dále je Labe často zmiňováno jako nespoutaný živel, kde se vyskytují ničivé povodně, nebo naopak kde během suchých let může váznout obchod. A řeka je také popisována pro svou krásu a

²⁴⁵ Řetěz byl později rozšířen i dále do vnitrozemí Čech, ale po výstavbě stupňů a plavebních komor byl naopak postupně odstraňován. Poslední části řetězu v Labi byly odstraněny v průběhu 30. let právě mezi Ústím nad Labem a státní hranicí. Srv. HUBERT, Miroslav. Dějiny plavby v Čechách, Díl II, Plavba strojním pohonem, 1. vyd. Děčín: Okresní muzeum Děčín, 1997, str. 78-79 a dále.

²⁴⁶ Srv. tamtéž, str. 75.

²⁴⁷ Srv. DÖRRE, Rudolf: Stavba dřevěných lodí v okrese Děčín (překlad s poznámkami Roman Laube), článek „Der Holzschiffbau im Kreise Tetschen“ původně vycházel v časopise Beiträge zur Heimatskunde des Elbetals v letech 1939-1940, Překlad s komentáři uveden v Děčínských vlastivědných zprávách, ročník 1996, číslo 1 – XIII, str. 36.

úchvatné scenérie, neboť výlet parníkem po a proti proudu může být vítané zpestření pro návštěvníky i obyvatele a lze při něm objevit mnohé krásy severní hranice Čech.

Franz Focke popisuje život na Labi na 22 stranách svého místopisu. Podrobně popisuje historii loďařství a obchodu na Labi, ze své současnosti pak vyzdvihuje poměrně nedávno položený řetěz, který pomáhá parníkům plout proti proudu, a rozvoj dopravy s pomocí parníků. Ukazuje dlouhou tradici plavby po Labi a vyjmenovává obce na březích, kde bylo živobytí většiny obyvatel spojeno s řekou. Mezi vyvážené komodity zahrnuje obilí, ovoce a dřevo, které bylo v zahraničí zvláště ceněno.²⁴⁸ Focke také jmenuje významné občany Děčína a okolních obcí, kteří se na loďařství podílejí a přinášejí tak místnímu kraji užitek. Ve svém vyprávění pak zaznamenává místní vzpomínky na výjimečné události, které jsou s řekou spojeny – většinou jde o přesuny vojsk po vodě při válkách a výčet počtu lodí, které byly v konfliktech zničeny, zabaveny apod. U války s Pruskem roku 1866 pak vyjmenovává, že všechny velké čluny byly odvezeny, malé potopeny a žádné přívozy nezůstaly ušetřeny.²⁴⁹ Focke také upozorňuje na obrovský objem přepravy na Labi.²⁵⁰ K samotnému řemeslu výroby lodí vyjmenovává obce, kde se jím lidé přímo živí (celkem devět), a jaká zaměstnání s výrobou lodí souvisejí. V obcích se dle něho (v roce 1879) staví většinou dřevěné cíly o nosnosti kolem 2000 centýřů, které se naplní zbožím, odvezou do Berlína, Magdeburku a tam prodají.²⁵¹

Robert Manser ve své knize *Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk* upozorňuje na těsné sepětí těžby místního dřeva a výroby lodí na Děčínsku a píše o dlouhé tradici obchodu po Labi.²⁵² V tónu textu můžeme zároveň najít místa, kde až cítíme zapálení pro místní kraj – například když obdivně popisuje technický pokrok a hospodářský rozkvět v okolí řeky: přes Labe byl umístěn řetězový

²⁴⁸ Srv. Focke, Franz, *Aus dem ältesten Geschichts – Gebiete Deutsch-Böhmens : Eine geschichtliche Durchforschung des Elbe- und Eulau - Thales sammt Umgebung (an der sächsischen Gränze) von frühester Zeit bis in die Gegenwart*. 3. Bd. / Von Franz Focke, Warnsdorf: Selbstverlag, 1889, str. 179–180. Používáme zde třetí, doplněné vydání Fockeho knihy.

²⁴⁹ Srv. tamtéž, str. 179–184.

²⁵⁰ Popisuje, že roku 1875 přes hranici proplulo 1050 osobních lodí, 114 remorkérů, 440 řetězových parníků, 6156 plachetnic (*Segelfahrzeuge* – jde o nákladní dřevěné čluny, které byly opatřeny plachtou) a 1992 vorů. Přepraveno bylo 82 347 osob a na 15 milionů centů nákladu, z čehož bylo jen přes 600 000 centů proti proudu. Srv. tamtéž, str. 185.

²⁵¹ Srv. tamtéž. Jeden centýř je asi 61,5 kg.

²⁵² Srv. MANZER, Robert, *Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk, der Bürgerschule zu Tetschen*, Stopp & Bempel 1875, str. 21.

most a paralelně s ním se pne most železniční české severní dráhy na podmokelské nádraží. Třetí most, železniční Rakouské severozápadní dráhy, vede od Kvádrberku na levý labské břeh. Lodě, řetězové parníky, cíly a rozličné nákladní čluny jednotlivých loďařů a různých společností, například Pražské paroplavební společnosti, se plaví po hladině Labe a zároveň na pravém i levém břehu šustí v obou směrech vlaky.²⁵³

V knize určené žákům na Děčínsku od F. Rotsche – Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen z roku 1898 – je Labi a jeho okolí věnováno sedm stran z 38. Řeka je popsána základními údaji (délka na území okresu, šířka a hloubka). Dále je popisována síla proudů a autor jmenuje nebezpečné úseky pro plavbu a historii jejich regulace. Podrobně pak vyjmenovává zaznamenané povodně a nízké stavy vody. Žáci se v knize mohli také dočíst o existenci labských ostrovů a vzniku přístaviště v Rozbělesích. Následně popisuje Rotsch obchod na Labi a upozorňuje čtenáře na rychlý růst velikosti člunů a objemu přepravy. U stavby lodí pak poznamenává, že mnoho člunů, které se po celém Labi plaví, postavili místní lidé.²⁵⁴

K obchodu se F. Rotsche ještě jednou vrací, aby vyjmenoval, jaké zboží se v Děčíně a Podmoklech v překladištích překládá. Ve vývozu nacházíme hnědé uhlí, cukr, obilí, ovoce (čerstvé a sušené), sklo a skleněné zboží, kámen, dřevo a další. Dováží se naopak surové železo a další kovy, hnojiva, olej a tuk, bavlna, rýže, thér, pryskyřice, asphalt, sůl a další.²⁵⁵ Kniha se ještě vyjadřuje k rybolovu v Labi, připomíná, že se jednalo o tradiční řemeslo, kterým se živilo hodně místních obyvatel – bydleli ve vlastní čtvrti a – že Děčín na rybářství a řeku odkazuje i svým znakem, kde je český lev s parmou. Avšak v popisované době rybářství pro obživu již zcela zmizelo. A to z důvodu intenzivní plavby a znečištění Labe. Ryby v řece stále jsou, ale chytají se již jen pro zábavu.²⁵⁶

Ve sledovaných průvodcích je u Labe zdůrazňována jeho jedinečnost pro zdejší kraj a jsou popisovány možnosti jeho využití při výletech. Řivnáč při představení samotných Podmokel upozorňuje na to, že dvakrát denně odtud odplouvají parníky do Drážďan. U Děčína i Podmokel pak mnoho popisovaných výletů souvisí s dopravou

²⁵³ Srv. tamtéž, str. 23. volně přeloženo autorem.

²⁵⁴ Srv. ROTSCH, Fr., Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen. Für die Hand der Schüler bearbeitet von Fr. Rotsch. Herausgegeben vom Freien Lehrer=Vereine des politischen Bezirkes Tetschen. Preis 20 kr. Tetschen, 1898. Verlag von Otto Henckel, str. 18–22.

²⁵⁵ Srv. tamtéž, str. 22.

²⁵⁶ Srv. tamtéž, str. 23.

parníkem po a proti proudu Labe. Podrobně pak popisuje most Císařovny Alžběty, který spojuje obě města.²⁵⁷ Cestě po Labi z Litoměřic do Drážďan parníkem pak věnuje asi tři strany textu, kde podrobně líčí krásy plavby. Úvodní slova zní: „*Tato plavba dotýká se, obzvláště od Lovosic dolů, snad nejkrásnějších krajin českých, které na mnohých místech rovnají se vyhlášeným krajinám porýnským. Kdo nemusí příliš časem spořit, nechť užije parníku, kterýmž jest cesta sice zdlouhavější, ale mnohem příjemnější a rozkošnější.*“²⁵⁸

Kafkův průvodce pojímá Labe jako významného činitele v průběhu geologické minulosti, tedy při tvorbě rázu zdejší krajiny,²⁵⁹ a přináší popis plavby po Labi z Děčína do Drážďan s tipy na zajímavá místa po cestě a nakonec v Drážďanech samotných.²⁶⁰ Henckel ve svém průvodci z roku 1928 zmiňuje také důležitost řeky při utváření tváře zdejšího území, navíc však přidává krátkou zmínku o nedávné historii plavby po Labi (první parník, stavba přístavišť) a jmenuje komodity, s kterými se zde v překladištích nejvíce manipuluje.²⁶¹ Zajímavé je, že ani jeden z těchto průvodců nezmiňuje stavbu lodí ve zdejších loděnicích.

10.2.2 Labe v pramenech – návštěvníci

Jak vnímali řeku a její vztah k městům návštěvníci můžeme nalézt ve fejetonu Jana Nerudy „V českém přístavě“, který vyšel 24. července 1879. Samotný název má odkazovat na sepětí Děčína s řekou a na jeho „světovost“, z které si Neruda dělá legraci. Píše: „*Když má člověk notný kus fantazie – opakuji: notný –, může si skutečně myslet, že je Děčín na příklad Cařihrad a Podmokle naproti na příklad Skutari, a Labe mezi tím že je jako Bosporus, valící se z Černého moře české bryndy. Některé komíny může mít za minarety, kteroukoli vilu za Dolmabagže, zámek pana hraběte Thuna za Serail a Obergrund za Bujukdere, chce-li. Takto věru nevím, kteréže tedy české město by mohlo se nazývat „přístavem“. Zde se alespoň „míhají“ parníky, denně až tři, zde*

²⁵⁷ Srv. ŘIVNÁČ, František. Řivnáčův průvodce po království českém, Praha 1882, Nakladatelství Baset Praha 2001, str. 160 a dále.

²⁵⁸ Cit. tamtéž, str. 168.

²⁵⁹ Srv. KAFKA, Josef. Česko-saské Švýcarsko. Praha: Grégr, 1903. 85, 3 s. Kafkův Illustrovaný průvodce po král. Českém; I., str. 7–8.

²⁶⁰ Srv. tamtéž, str. 28–31.

²⁶¹ Srv. HENCKEL, Hermann. Führer durch Tetschen a. d. E. und Umgebung. Tetschen a. d. Elbe: Otto Henckel, 1929, str. 14–16.

skřípají sochory a rumpály plachtových nákladních lodí, zde se i čluny někdy po vodě prohánějí jako mušky a vzduch je plný dehtu.“²⁶²

O padesát let později je Labe a jeho bezprostřední okolí v Děčíně a Podmoklech zachyceno návštěvníkem k roku 1930 takto: „*Regulací zkrocené Labe tiše, ale vždy zálučně plyne, uniká pod řetězový most pyšně vznosný a rychlým tempem zahýbá před Českou baštou za veliké skladištní budovy československé plavební společnosti. Pod zámeckou skalou hladově shltne bublavou Ploučnici a s levé strany vrtkavý Jílovský potok. Ustrašené domky Vajeru znajíce dobře nemilosrdnou dravost povodní vzduťých vod, couvající před Labem a nemožně se krčí k nohám skalního Pastýře.*

Černé, dlouhé lodi klidně dumají u překladištního břehu, čekajíce, až železná chapadla pojízdných jeřábů jim odlehčí od tíživého nákladu cizozemských plodin, jež se zpracovávají v blízkých továrnách, nebo se rozvázejí železnicí do celých Čech. Prázdné lodice obtíží ovocem, obilím nebo dřívím, aby následovaly za uhelnými čluny a vory spěchajícími po proudu do míst určení a do Hamburku.

Harašivý rachot řetězových lodí, dýmající kolosy nákladních parníků a temný hukot jejich hluboko zabírajících kol, čeřících vodu do pěnivých vln, táhlé houkání lodních sirén zesílené odrazem od blízkých skal, hlučné supění vlaků po dlouhém železničním viaduktu přes Labe k České Lípě a Varnsdorfu, (...). Chápeme. Jsme na silném uzlu živých pohraničních cest obchodních.“²⁶³

Samotní obyvatelé Děčína a Podmokel využívali řeku vedle živobytí také ve volných chvílích. V zápisech českého spolku Beseda se běžně objevuje, že organizované společné výlety byly spojeny s cestou parníkem po a proti proudu do okolí měst, kde bylo nachystáno občerstvení, nebo zde začínaly trasy pěších túr.²⁶⁴

10.2.3 Labe v pramenech – místní obyvatelé

Život obyčejných lidí, kteří se podíleli na stavbě lodí, či jim řeka umožňovala obživu jinak, zachytil R. Dörre v na počátku 40. let 20. století, kdy jak sám

²⁶² Cit. NERUDA, Jan. Menší cesty. 1. vyd. Praha: SNKLHU, 1961. Neruda, Jan: Spisy; Sv. 9. Knihovna klasiků, str. 388.

²⁶³ Cit. Slavnostní list vydaný u příležitosti slavnosti odevzdání praporce Hraničářského praporu 1., V Děčíně 1930. Dostupné ve SOKA Děčín jako R 748. Str. 25-26.

²⁶⁴ Srv. Kniha zápisů ze schůzí 1870 – 1903, SOKA Děčín. Fond: Beseda Podmokly, Děčín.

poznává, staré způsoby budování lodí pomalu mizely v zapomnění.²⁶⁵ K samotným pracovníkům uvádí: „*Silný, odolný a přímo posedlý prací byl lodní tesař. Podotýkám, že téměř každý tesař byl vojákem. Bývalý stavitel lodí Preidel z Neštědic mi psal, že na sv. Annu 1914 provoz v jeho loděnici ustal, protože všichni lodní tesaři 27. července narukovali. (...) Dokonce v době sklizně ovoce, kdy byla nutná rychlá výstavba člunů, pracovalo se někdy až 36 hodin v kuse. Soužení nastalo už u malých učňů, když musili v dřevěných konvích nosit vodu. Tyto nádoby měly svou váhu již prázdné; k tomu přibyla obtíž, že se chodilo po strmých lávkách přistavených k lodnímu boku a že bylo zapotřebí značné množství vody, aby bylo ve člunu dosaženo 10 centimetrů výšky vody. Tolik bylo potřeba, aby bylo možno zjistit, která místa jsou netěsná.*“²⁶⁶

V popisovaném období se stavěly dřevěné čluny, tzv. cíly. Tyto lodě se lišily od později zaváděných člunů tím, že byly bez vazů – dnová prkna byla vyhnuta směrem vzhůru. Někdy se přestavovaly čluny z vnitrozemí Čech a to tak, že u nich byly zvyšovány boky, aby mohly uvést větší náklad. Cíly samotné nebyly z počátku veliké, mohly nést jen asi 100 – 120 tun, pozdější trhové čluny uvezly až 220 tun. Cíly nevydržely v provozu příliš dlouho, neboť byly stavěny ze slabšího dřeva (52 mm). Stavební materiál byl získáván v okolních lesích, až později, kdy se začaly stavět čluny dlouhé přes 40 metrů, bylo nutno dřevo pořizovat například na Šumavě, kde rostly dostatečně dlouhé a silné stromy. Kmeny byly z počátku rozřezávány na jednotlivé fošny ručně velikou třenovou pilou – jeden muž stál na kmeni a dva pod ním. Práce to byla obtížná, ale dobře placená. Později byly kmeny řezány na parních pilách.²⁶⁷

Dörre zachytil vzpomínky jednoho z lodních tesařů na práci – někdy k roku 1890: „*Učedníci a pomocníci byli zpravidla synové domkářů a sedláků z hor. Přicházeli z domova v pondělí ráno, přinesli si chléb a tvaroh, tvarůžky a máslo na celý týden a přenocovali v ubytovacích místnostech na loděnici, v tak zvané „boudě“.*“

²⁶⁵ Srv. DÖRRE, Rudolf. Stavba dřevěných lodí v okrese Děčín (překlad s poznámkami R. Laube), článek „Der Holzschiffbau im Kreise Tetschen“ původně vycházel v časopise Beiträge zur Heimatskunde des Elbetals v letech 1939–1940, Překlad s komentářem v Děčínských vlastivědných zprávách, ročník 1996, číslo 1 – XIII, str. 7.

²⁶⁶ Cit. tamtéž, str. 8.

²⁶⁷ Srv. tamtéž, str. 11–17.

To jim umožňovalo před začátkem práce a po jejím skončení vykonávat různé práce v kusové mzdě, jako řezat hřeby a špičaté klíny, vystrojovat kajuty a jiné.

Učební doba trvala zpravidla tři roky, přece však mnozí vyšli již po dvou letech jako pomocníci. Předpokladem tehdy bylo, aby znali všechny práce a byli silní. Přinášení fošen nebylo snadné a vyžadovalo dosti silné kosti.

Chlapec přicházel do učení, když mu bylo 14 let, někdy také trochu později: obzvláště tehdy, když zima stála před dveřmi a práce nebyla naléhavá. V zimě se dělaly tak zvané krátké dny, od 7 hodin ráno do odpoledne okolo páté hodiny. Okolo sv. Josefa (19. březen) započaly dlouhé dny od 6 do 18 hodin. V té době byla přijímána většina učedníků. (...) Ráno okolo 5 hodiny jsem musel vstávat a okolo půl šesté odejít, abych byl přesně o 6 hodině na staveništi. Matka vstala z postele již dříve, okolo čtvrt na šest stála již kouřící káva na stole. Na den mi dala dva dvojité krajíce chleba a džbánec kávy s sebou. Ke snídani pak byly snědeny první krajíce a vypita sklenička kořalky, také učedníci, ačkoliv to mistr zakázal. Byla přece tak laciná, stála jen jeden krejcar, a proto jsme někdy vypili i dvě. Posilovala a hrála především v zimě. V poledne se v boudě ohřála káva a byly snědeny druhé dva krajíce. Pak byla ještě malá odpočinková přestávka až asi do 1 hodiny. Nyní přišla dlouhá, nepřerušovaná pracovní doba od 1 do 6 hodiny. Svačina tenkrát ještě nebyla obvyklá, to bylo zavedeno až později. Jen tajně, ve skrytu, bylo možno strčiti kousek chleba do úst – když ještě nějaký byl. Mistr to nesměl vidět, jinak bylo nadávání. Doma čekalo již teplé jídlo, jako brambory se slaninou nebo zelím, rýže, fazole, hrách, prosté jáhly a jiné. Vše bez masa. Maso bývalo pouze v neděli. „²⁶⁸

Pracovalo se v jakémkoliv počasí, v zimě však část pracovníků odcházela za jinými činnostmi. Obecně se každý pracovník snažil získat práci placenou v úkolové mzdě, neboť zde měl naději na vyšší zisk. Šlo o složitější úkoly při stavbě lodi. Mzdu dostávali i učedníci a rostla jim dle zkušeností: „Pěkné bylo na věci, že ačkoliv jsme byli učedníci, dostávali jsme mzdu: prvního léta 25 krejcarů, druhý rok o 10 krejcarů více, a ve třetím roce ještě jednou 10 krejcarů přídavek a kdo byl zdatný, dokonce 20 krejcarů. Po vyučení se dostávalo 80 krejcarů, později 90, jeden zlatý dostávali málokterí, velmi zdatní. Ačkoliv mzda byla nižší než u stavebních tesařů a zedníků, měli jsme zaměstnání i v zimě.“²⁶⁹

²⁶⁸ Cit. tamtéž, str. 36–37.

²⁶⁹ Cit. tamtéž, str. 38.

Jiný pracovník vzpomínal na svá učednická léta následovně: „Učil jsem se u Franze Stolle v Nových Choraticích. Stolle byl pouze podnikatel, žádný vyučený lodní tesař. Jako mistra (jsem) měl Franze Weinerta z Velkého Března. Učební doba nezačala dobře: musili jsme nosit vodu v těžkých dřevěných konvích. Již cesta od Labe na staveniště byla dosti příkrá, odtud po spojovací lávce nahoru na boční stěnu lodi byla ještě příkřejší. Příjemnější to bylo při dehtování. Byl nás větší počet učedníků, a tak při tom bylo dost žertů. (...) Natírání tvrdou smolou nebylo snad tak namáhavé, ale vyžadovalo přece jen určitou obratnost, protože nanášecí kolík musel býti při přejíždění hbitě otáčen. (...) Každý měsíc se musel uklízet tak zvaný „včelí úl“. Pod názvem včelí úl si musí běžný smrtelník představit záchod. Sud byl odnesen na tyči k Labi a tam do něho vyprázdněn.

Později jsem šel k Josefu Stolle v Dobkovicích. Protože ten provozoval dosti rozsáhlou plavbu – měl čtyři lomy na kámen – byli v zimě jeho kormidelníci a lodníci zaměstnáni při stavbě lodí. Jednou nás bylo 92 mužů, v létě nás bylo obvykle 50, kteří pracovali na dvou staveništích. (...)

Bůh ví, že to byly hloupé časy! Hlavní věcí byla mzda, o učení jsme se mnoho nestarali. Ze dne na den jsme čekali na neděli. Ačkoli jsme ještě neměli chodit do tanečního sálu, naše myšlenky byly obráceny k muzice. Kde se konal věneček, tam jsme musili jít aspoň „koukat“; později jsme ovšem chodili také do sálu, zaplatili 10 krejcarů vstupné a tancovali několik kol po 4 krejcarech. Ale jak brzo bylo malé kapesné pryč. (...)

Že jsem měl na počátku třetího roku jen 40 krejcarů, to se mi vůbec nelíbilo. Jednoho dne jsem šel k jednomu mistrovi v Ústí a nabídl se jako pomocník. Tázal se mě, kolik jsem na svém posledním místě dostával. Zalhal jsem a řekl 80 krejcarů. Dám ti jeden zlatý a deset krejcarů, ale musíš zdatně pracovat, odpověděl. Mohl jsem se propadnout při takové odpovědi, ale nesměl jsem se prozradit. Tak jsem se zbavil obtížné učební doby a měl plat, o kterém se mi ani nesnilo. Také jsem se zbavil obtížné učební doby a měl plat, o kterém se mi ani nesnilo. Také jsem byl při práci zdatný, a když se někde ukázal nedostatek, vždy jsem přikročil k důkladné nápravě a brzy jsem se mohl s každým měřit.

Nyní se přiblížil také druhý cíl, kterého se snažil každý lodní tesař dosáhnout, zúčastnit se na podzim jedné nebo dvou plaveb se člunem. Tu bylo možno ve čtrnácti

dnech vydělat tolik, jako doma v šesti týdnech. Také podnikatel se těšil z takových cest, protože zde byl jeho hlavní výdělek, nikoli ve stavbě plavidel. ²⁷⁰

Představu, jak byl organizován obchod po Labi, si můžeme udělat díky článku v pražských novinách Bohemia, které popisovaly změny v 80. letech 19. století a postupný úpadek „tradičních“ obchodů v roce 1892. „*Plavební provoz na Labi se dá rozdělit do dvou kategorií: „trhovou plavbu“ (Marktschiffahrt) a vratnou plavbu (Hantierungs-schiffahrt). Pod trhovou plavbou se rozumí takový lodní provoz, při němž se plavidlo po první podniknuté plavbě – naložené ovocem nebo uhlím, v cizině prodá. Tyto cesty směřují téměř bez výjimek do Berlína a okolí. V Oberbaumu u Berlína se prázdná a vyčištěná plavidla vystaví jako na trhu a prodají se majitelům lodí, cihelen nebo lodním společnostem. Jenom lodní inventář se dostane, a to obyčejně drahou, zase zpět do Čech, aby jím byla opět vystrojena nová cíla. (...)*

„České lodě“ nalézají rozličné použití. Nový majitel, pro něhož je typické pojmenování „Zehdenicker“ (podle městečka Zehdenick, ležícího 50 km severně od Berlína na Havole), na lodi bydlí se ženou a dětmi celé léto. Dopravuje rozličné zboží a tovar do a z Berlína a jeho okolí, používaje svou loď obdobně jako nájemný povoz. Vozí uhlí, ovoce, brambory, zeleninu, rašelinu, dříví, cihly, kamenivo, obilí, koloniální zboží a mnoho jiného. Křížuje podle svých zakázek všechny severoněmecké vody a kanály. Tímto způsobem se dostávají české cíly dokonce až do Polska na Odru, Vartu, Noteč a Vislu. Stává se též, že dva, tři podnikaví mladí muži získají plavidlo „na podíly“. Pak dva díly zisku obdrží kormidelník a po jednom dílu připadne „na plavidlo“ (na jeho opotřebení a opravy) a na další společníky.

Majitelé cihelen kupují české cíly, které mají vždy předepsané kanálové rozměry, k dopravě cihel na berlínské stavby. Jak je známo, v Berlíně se stavělo v posledních letech hodně. V dobách vzestupu bylo proto zcela přirozené, že i české cíly nacházely dobrý a cenově výhodný odbyt. Čilá výstavba měla za následek potřebu velkého množství stavebního materiálu, zejména cihel. Vznikaly nové cihelny a dosavadní byly rozšířeny. To mělo za následek stoupající spotřebu českého hnědého uhlí a po lodích panovala proto velká poptávka. Ta se odrazila na našem lodním stavitelství a na trhové plavbě, takže dosáhly velkého rozkvětu. Protože se v cizině nestavějí taková plavidla, jaká jsou zapotřebí pro kanálovou plavbu, byli zájemci

²⁷⁰ Cit. tamtéž, str. 38-39.

odkázání téměř jen na české lodní stavitelství. Česká „kanálová cíla“ dosahovala ceny 2200 marek, „kanálový člun“ ještě o 200 marek více.

Tyto časy ale již minuly. Stavební činnost v Berlíně značně poklesla, množství bytů je prázdných, protože populace nedržela s nabídkou stejný krok. (...) Čeští loďaři musejí s tímto chabým vývojem obchodu už asi jeden rok počítat a zásoba cíl v Berlíně-Oberbaumu se v poslední sezóně od týdne k týdnu zvětšuje. Letošní kampaň výhledově zásobu cíl ještě zvýší a přivedí další pokles cen. V letošním jaru byla ceněna kanálová cíla sotva na 1500 marek a kanálový člun na 1700 marek.

Toto však není jedinou příčinou poklesu, ba až hrozícího úpadku trhové plavby – churaví ještě dalšími zly. Je to především konkurence, která vyrostla trhové plavbě plavbou vratnou. Tou se rozumí takový lodní provoz, při němž zůstává plavidlo ve vlastnictví jednoho majitele a vrací se zpět do vlasti. (...)“²⁷¹ Jako další důvod uvádí autor rozšíření kanálů v Německu, což umožnilo plout po nich i větším lodím, a třetí příčinu vidí ve zdanění – trhová plavba je totiž daněna jak v Německu, tak v Rakousku (na rozdíl od plavby vratné). Dále je zmíněno, že je sice plavba na vzestupu, a proto není pokles plavby trhové tolik pociťován (v dopravě), ovšem lodní stavitelství jej pociťuje velice naléhavě.²⁷² „Stovky pracovníků, které v něm nalézaly dobré výdělky, budou bez chleba a budou se muset věnovat jiným živnostem. Protože větší plavební společnosti jako „KETTE“, „Rakouská severozápadní paroplavební společnost“ a „Společnost sjednocených loďařů“ si dávají bez výjimky stavět lodě v zahraničí, nelze, alespoň nyní, očekávat z této strany nijakou pomoc pro hrozící úpadek našeho lodního stavitelství.“²⁷³

10.4 Labe – řeka v lokální identitě a paměti

Z uvedeného vyplývá, že se řeka Labe hluboce zapsala do života zdejších obyvatel. Jde o neodmyslitelný přírodní znak zdejšího kraje, který musel být každému návštěvníkovi i obyvateli naprosto zřejmý. Vedle vnímání řeky jako zdánlivě nikdy neměnného majestátně plynoucího toku ji obyvatelé vnímali též z hlediska obživy a každodenní práce. Význam Labe pronikl do znaku Děčína (královský lev s parmou,

²⁷¹ Cit. Pražské noviny Bohemia č. 209 z 31. 7. 1892 str. 17. Citováno dle Trhová plavba a stavba lodí v Čechách, překlad ing. M. Hubert. DVZ. Ročník XI, číslo 3/1995, str. 43–44.

²⁷² Srv. tamtéž, str. 44–45.

²⁷³ Cit. tamtéž, str. 45.

jakožto symbolem rybolovu a blízkosti řeky), tak do znaku nového města Podmokel (v části znaku se nachází vyobrazení kotvy jako symbolu plavby).

Labe a život na něm tak představovaly důležitý znak lokální identity. V průběhu námi sledovaného období se však postupně začal vztah obyvatel k práci na řece měnit, což souvisí s proměnami v dopravě po řece a v charakteru samotné práce. Stavba dřevěných lodí byla tradičním řemeslem místních pracovníků, stejně tak obchod (hlavně se Saskem), od poloviny století se začaly čluny rychle zvětšovat a zboží se díky liberalizaci podmínek plavby začalo dopravovat po celém toku Labe. Vrchol výstavby lodí a vývozu komodit tímto způsobem (stavba dřevěné lodi, naložení, odplutí do Německa, prodej lodi i zboží, návrat) začal v 60. letech 19. století. Velká poptávka po surovinách v rychle rostoucím Berlíně i dalších městech a možnost dopravy německými kanály zmnohonásobila rozvoj řemesla stavby lodí a plavectví.

Ovšem od zavedení řetězových parníků, které mohly táhnout více člunů proti proudu, a s nástupem stále větších nákladních člunů začala výroba dřevěných lodí skomírat. Zároveň se v severním Německu snížila poptávka po českých člunech. Loděnice začaly zastavovat výrobu a obchod ovládly velké společnosti, které si mohly dovolit zakoupení obrovských člunů a dokázaly propojit dopravu po řece s železnicí. Zároveň se postupně měnila skladba zboží – dřevo bylo upozaděno severočeským uhlím a následně i dalšími komoditami. Pracovníci, kteří se zabývali stavbou lodí, byli nuceni hledat jiné zaměstnání – většinou na železnici a v továrnách. Tento vývoj dokončila světová válka, kdy bylo mnoho mužů odvedeno a lodě zastaveny, po válce byly navíc mnohé obchodní kontakty zpřetrhané. Uvedené změny ve výrobě a charakteru obchodu se staly částí skládačky v postupující celkové proměně dopravy a následně vzniku dopravního uzlu v Děčínské kotlině. Uzlu, na kterém se již obyvatelé nepodíleli v takové míře přímo svou činností (vlastní loď, vlastní cesta se zbožím), ale jako zaměstnanci různých společností, které podnikaly v dopravě komplexně.

Labe díky směru svého toku spojovalo vždy Děčín a Podmokly spíše s německými oblastmi než s českým vnitrozemím (poměr vývozu a dovozu toto jasně ukazuje). Díky tomu však také do oblasti přinášelo pocit dosažitelnosti cizokrajných dálek, možnost odejít, nebo se alespoň podívat, do jiného světa. Zároveň se vznikem volného času a s počínající turistikou se řeka ukázala jako vhodný nástroj k propagaci zdejší oblasti. Výlet parníkem v hlubokém kaňonu Labe ke státní hranici se stal pro

všechny návštěvníky téměř povinným a průvodce, které propagovaly zdejší kraj, jej vždy zmiňují.

Liberalizace umožnila rozkvět popisovaného odvětví, scholarizace jej sice též zasáhla (plavecké školy), ovšem ze vzpomínek lodních tesařů vyplývá, že si více cenili praxe a samotná stavba lodí vyžadovala spíše zručnost, sílu a vytrvalost než teoretické znalosti. Nacionalismus na řece nepozorujeme v takové míře jako na železnici a domníváme se, že počet Čechů byl ve výstavbě lodí a v obchodu na Labi menší než třeba na železnici. Například v zápiscích české menšiny v Besedě i Řemeslnické besedě se povolání spojená s řekou nevyskytují.²⁷⁴

K řece samotné, ale také k rybářům a převozníkům se vztahuje množství zdejších pověstí, které autoři místopisů zmiňují. Řeka se dostala do symboliky města a jako jasný a rozpoznatelný znak i do emblemiky, která ukazovala Děčín a Podmokly. Nejlépe tento rozměr poznáme na dobových pohlednicích, kde je téměř vždy vyobrazeno Labe s různými loděmi a čluny případně s parníkem, řetězovým mostem, nebo mosty jinými a s přístavišti a překladišti. Labe tak dávalo městům ráz, který byl snadno zapamatovatelný a v prostoru českých zemí jen těžko zaměnitelný (podobné obrazy mělo ještě Ústí nad Labem, které bylo přece jen větší a byl zde i významnější přístav).

Řeka a život na ní se tak mohla stát místem paměti – lidé ji brali jako něco odjakživa a navždy existujícího, co člověk svou prací a díky obecnému pokroku krotí, přizpůsobuje svým potřebám. V průběhu času si však začali uvědomovat změny, které na řece nastaly. To, že se Rudolf Dörre rozhodl sepsat vzpomínky tesařů a plavců, nám na jednu stranu ukazuje, jak si zde žijící lidé uvědomovali význam Labe i odvedené práce na něm pro svou lokální identitu, na druhou stranu nám snaha zachytit mizející svět „tradičního živobytí“ umožňuje rozpoznat místo paměti (jak říká Nora – místo paměti vzniká ve chvíli, kdy je potřeba pamět' archivovat a vyvolávat). R. Dörre svůj článek začíná větami: *„Ještě před čtyřiceti lety bylo možno po obou březích Labe od Děčína po Přerov spatřit četná staveniště pro stavbu dřevěných lodí. Stovky pilných rukou zde soutěžily v radostné práci. A dnes? Jsou zde ještě jen dva podniky, které pracují po několik měsíců v roce. Přestavují a opravují se zde starší čluny na ovoce a jen zřídka se staví nové. Jedno je jisté: stavba dřevěných lodí se blíží k zániku.*

²⁷⁴ Je možné, že se skrývají pod pojmem truhlář, ovšem nikde v zápisech se o loděřství nemluví. Kniha zápisů ze schůzí 1873–1896 (1.). SOKA Děčín. Fond: Řemeslnická beseda Podmokly.

Proto se jeví oprávněné, ba nutné, popsat ji podrobně a souhrnně, dokud žijí stavitelé lodí, kteří mohou o své činnosti vyprávět. “²⁷⁵

²⁷⁵ Cit. DÖRRE, Rudolf. Stavba dřevěných lodí v okrese Děčín (překlad s poznámkami Roman Laube), článek „Der Holzschiffbau im Kreise Tetschen“ původně vycházel v časopise Beiträge zur Heimatskunde des Elbetals v letech 1939–1940, Překlad uveden v Děčínských vlastivědných zprávách, ročník 1996, číslo 1 – XIII, str. 7.

10.5 Labe a život na řece ve vyobrazení

Obr. č. 7 – Prohlubování přístavu v Rozbělesích za pomoci bagru²⁷⁶

Obr. č. 8 – Síla ledů v přístavu v Rozbělesích v roce 1905. V dnešní době, kdy Labe prakticky nezamrzá, si nedokážeme představit, jak nebezpečné pro lodě mohly ledy být.²⁷⁷

²⁷⁶ Zdroj: 100 let průmyslu v Podmoklech, Děčín Extrusions 1909–2009, Děčín: Alcan Děčín Extrusions, 2009, str. 82.

Obr. č. 9 – Kotviště parníků v Podmoklech. Jde o onen prostor, který na fotografii z roku 1853 sloužil ke shromažďování dříví.²⁷⁸

Obr. č. 10 – Překladiště v Děčíně. Je vidět vlečka od dráhy, která vede k železničnímu mostu. V popředí řetězový most císařovny Alžběty.²⁷⁹

²⁷⁷ Zdroj: tamtéž, str. 40.

²⁷⁸ Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín – Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

²⁷⁹ Zdroj: tamtéž.

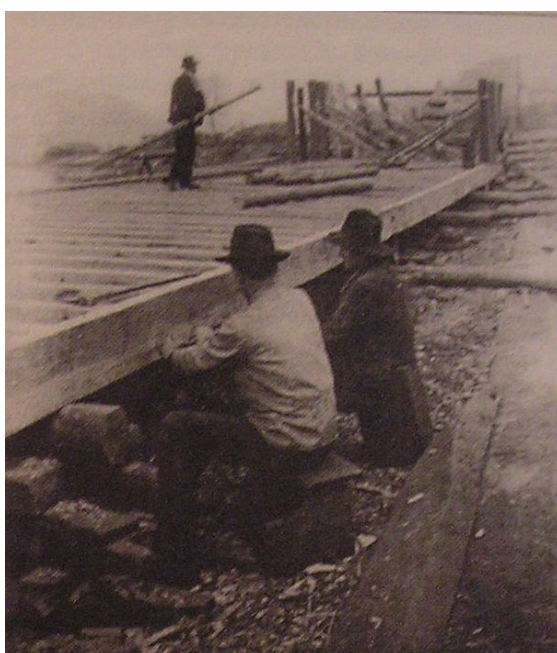
Obr. č. 11 – Havárie člunu u přístavu v Rozbělesích. Všimnout si můžeme hustého provozu na řece.²⁸⁰

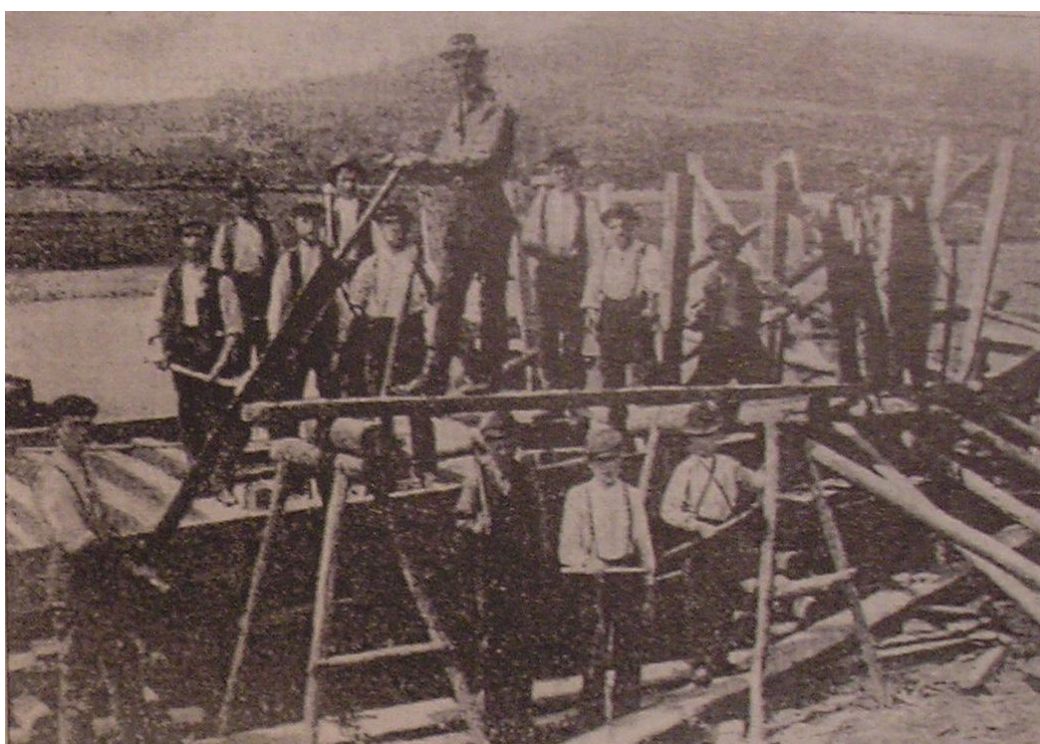
Obr. č. 12 – Přístav v Loubí s druhým železničním mostem, který odvádí železnici z pravé, děčínské strany břehu na levý. V pozadí se Labe zařezává do hlubokého kaňonu.²⁸¹

²⁸⁰ Zdroj: 100 let průmyslu v Podmoklech, Děčín Extrusions 1909-2009, Děčín: Alcan Děčín Extrusions, 2009, str. 39.

²⁸¹ Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín – Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

Obr. č. 13 a 14 – Stavba dřevěných člunů v první polovině 20. století²⁸²

Obr. č. 15 – Pracovníci loděnice z Boletic nad Labem²⁸³

²⁸² Zdroj: DVZ. Ročník XIII, číslo 1/1996, str. 23 a 24.

²⁸³ Zdroj: tamtéž, str. 9.

11.1 Historie zpřístupňování a odhalování přírody

Když dnes přijíždíme do Děčína vlakem z Prahy, tak po otevřené krajině kolem Roudnice sevrou trať náhle kopce Českého středohoří. Mnohé turisty ohromí proměna výhledu. Místo polí, která ubíhají k obzoru, se tyčí podél trati zalesněné kopce, které spadají až k Labi, jež neúnavně plyne skrze horstva a zařezává se mezi ně hlubokým kaňonem. Sevření horami se několikrát krátce rozestoupí, až nakonec vjede vlak do Děčínské kotliny. Svah nalevo na východě mírně stoupá, pokrytý loukami a poli a zakončený několika zarostlými vrcholky. Vpravo na západě ustupují kopce méně, i tak poskytují místo pro lidská sídla. A na severním konci kotliny, na posledním možném místě v Čechách, leží město. Dál na sever se Labe opět zařezává do hlubokého kaňonu, kde obě strany tvoří pískovcové stěny.

Děčín je považovaný za vstup do oblasti Labských pískovců a národního parku Českosaské Švýcarsko. Leží však také na hranici chráněné krajinné oblasti České středohoří. Nalezneme zde hluboký kaňon Labe s bohatě členěnými skalními stěnami a osamocenými pískovcovými věžemi, kopce a stráně s bludnými balvany a kamenitými poli, celá skalní města, osamělé jehly a další pozoruhodné útvary. Celá oblast je protkána několika potoky a říčkami, které si v terénu proklestily hluboká údolí a rokle. Vyvěrá zde mnoho pramenů, které sytí své okolí čistou vodou. Krajina je hustě poseta hlubokými, klidnými lesy. Labské pískovce leží na severní hranici Děčínské kotliny, z jihu pak doléhají kopce Českého Středohoří, které jsou charakteristické kuželovitým tvarem. Nedosahují ale velikosti svých jižních sourozenců. Kopce jsou i zde bohatě pokryty porostem smíšených lesů, které střídají mýtiny a louky. České středohoří tvoří vyvřelé horniny, a jih od Děčína tak představuje krásnou krajinu s osobitým reliéfem a kouzlem.

Z geomorfologického hlediska se skládá Českosaské Švýcarsko převážně z druhohorních kvádrových pískovců s průniky třetihorních sopečných hornin. Skalní útvary pak byly utvořeny erozivní činností vody a větru na pískovcovém podloží skal. Dnešní podoba skal byla formována dlouhým procesem za pomoci deště, větru a mrazu.²⁸⁴ Divoká krajina Labských pískovců začala lákat od druhé poloviny 18. století

²⁸⁴ Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Děčínská zastavení: historický průvodce městem. 1. vyd. Děčín: Amici Decini, 1997, str. 20–21.

malíře z drážďanské akademie umění, kteří zde nacházeli předlohy pro romantické výjevy. Dvěma z nich, Švýcarům Adrianovi Zinggovi a Antonovi Graffovi, se připisuje podnět k pojmenování celé oblasti Sasko-české Švýcarsko. Návštěvníci z Drážďan a Saska však většinou navštěvovali jen severní část kraje, případně Pravčickou bránu a Hřensko. Místní obyvatelé tuto z velké části nepřístupnou, divokou a hospodářsky nevyužívanou oblast označovali jako Heide.²⁸⁵

11.1.1 Oblasti v širším okolí měst

Jeden z prvních průvodců po děčínském panství vyšel v roce 1828 a jeho autorem byl pravděpodobně malíř C. F. Grünwald,²⁸⁶ jenž do svých obrazů zachytil podobu Děčína a okolí před všemi velkými změnami v 19. století. Od počátku podporovala návštěvy zdejších přírodních krás místní vrchnost, která vlastnila naprostou většinu lesních pozemků. Pravděpodobně jednu z prvních promenád na Děčínsku nechal vybudovat v roce 1820 správce lázní sv. Josefa v Horním Žlebu podle návrhu hraběnky Theresie Thun-Hohensteinové. A dále na levém břehu Labe vystavěl vrchní správce panství Wolfgang Kropf několik dalších vycházkových tras podle přání hraběte Thuna.²⁸⁷ Samotný Kropf byl také velký romantik a napsal Kroniku panství Děčín, která je částečně psána formou turistického průvodce.²⁸⁸

Po zavedení dopravy parníky po Labi a později po vystavění železnice mezi Prahou a Drážďany se na Děčínsko začalo postupně vydávat více turistů. Děčíňští průmyslníci a obchodníci viděli v zahájení stavby mostu přes Labe v letech 1852 – 1853 příležitost, jak počínající turistický ruch přitáhnout přímo k sobě do města, a snažili se proto o výstavbu hotelu na vrchu Kvádrberk²⁸⁹ nedaleko Děčína. Tak by se

²⁸⁵ Srv. SCHEUFLER, Pavel a JOZA, Petr. České Švýcarsko: České Švýcarsko na nejstarších fotografiích. Praha: Baset, 2006, str. 6.

²⁸⁶ GRÜNWALD, Carl Friedrich. Wanderungen auf der Herrschaft Tetschen: ein Taschenbuch für Freunde der schönen Natur. Prag: M. J. Landau, 1828.

²⁸⁷ Srv. tamtéž, str. 30-31.

²⁸⁸ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 85.

²⁸⁹ V mapě nalezneme čtenář pravděpodobně označení Stoličná hora, avšak většina obyvatel Děčína tak Kvádrberku neříká. Název pochází z německého pojmenování Quaderberg, zatímco výraz Stoliční hora byl vytvořen po roce 1945 ve snaze odstranit původní německé názvy. Budeme se držet pojmenování Kvádrberk, protože do krajiny patří původní názvy (zvláště pokud mezi obyvateli běžně žijí a fungují) a ne národně vyrobené náhražky. Takto uvažuje i Petr Joza ve své knize, která je Kvádrberku věnovaná.

Děčín stal jednou z hlavních bran do Českosaského Švýcarska. Na hotel nakonec děčínská radnice nenašla dost prostředků, protože ji vyčerpával stavební ruch přímo ve městě – byla stavěna kanalizace, vodovodní sítě, chodníky a byly dlážděny silnice.²⁹⁰

V následujících letech (1854–1855) přesto došlo k propojení Děčína s centrem Českého Švýcarska. Hrabě František Antonín Thun-Hohenstein nechal vystavět cestu z Loubí přes Růžový hřeben až na hranice svého velkostatku, odkud pokračovala linie dále přes lesy knížete Clary-Aldringena do Hřenska.²⁹¹ Rudolf Kinský dal již od roku 1832 upravovat cesty, stavět lávky a mosty – zpřístupnil tak Jetřichovicko. V roce 1864 knížecí lesní adjunkt Ferdinand Náhlík z Rynartic vydal průvodce po části Českého Švýcarska náležející Kinským.²⁹² Clary-Aldringenové, kterým patřila oblast Hřenska, Pravčické brány a kaňonu Kamenice, byli od vznikajícího turistického ruchu poněkud vzdáleni. Sice nechali ve 30. letech vybudovat promenádní cestu ze Hřenska na Pravčickou bránu, ale většinu svého zájmu dále soustředili na Teplice v Čechách, jež v této době zažívaly zlatý věk svých lázní. Samotná promenádní cesta lákala do Hřenska davy návštěvníků a místní obyvatelé pro ně začali čile budovat ubytovací kapacity. Turisté se vydávali i do okolí, avšak Clary-Aldringenové nechali plně zpřístupnit kaňon Kamenice až roku 1890. Následně vzniklo spojení Mezní Louky a Pravčické brány a na konci století byl dokončen nejznámější okruh: Hřensko – soutěsky (s plavbou na pramicích) – Mezní louka – Pravčická brána – Hřensko.²⁹³

11.1.2 Úprava a využití přírody ve městech

Obyvatelé města Děčín se neúčastnili jen budování turistických tras v okolí. Aktivně se zapojili do změn přírody v bezprostředním okolí své obce. Sice se jim nepodařilo v 50. letech 19. století vystavět na stolovém vrchu Kvádrberk honosný hotel, ale o jedno desetiletí později se jim podařilo dokončit vycházkové trasy kolem vrchu a v roce 1864 i cestu, která přivedla návštěvníky na vrchol Kvádrberku. O tyto stavby se zasloužil zvláště okresní hejtman Leopold Strnad, který na ně dokázal získat

²⁹⁰ Srv. tamtéž str. 86-87.

²⁹¹ Srv. tamtéž, str. 88.

²⁹² NÁHLÍK, Ferdinand. Führer durch die böhmische Schweiz als Anschluss an die sächsische Schweiz. Böhm.-Kamnitz: Julius Reinhold, 1864.

²⁹³ Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Hřensko, jinak Hernskreczem: průvodce minulostí Hřenska a okolí do roku 1945: Janov, Labská Stráň, Kamenická Stráň, Mezná, Hřensko, Vysoká Lípa. 1. vyd. Děčín: Pro Obecní úřad Hřensko Grafiatisk Děčín, 1992, str. 58-60.

prostředky – podílel se hrabě Thun, Pražská paroplavební společnost, byla pořádána benefiční divadelní představení apod. Na samotném vrcholu byla vedena cesta po hřebeni na severozápadní výběžek, který městská rada na Strnadovu počest nazvala Leopolds-Höhe.²⁹⁴ Na vrcholu Kvádrberku pak roku 1870 vzniklo první pohostinství, kde v jednoduché dřevěné boudě byly podávány nápoje a studené pokrmy.²⁹⁵

Strnad se zasloužil i o vytvoření druhého zajímavého místa. Někdejší Popravčí vrch u Děčína, který leží na sever od města mezi Kvádrberkem a Labem, poskytoval zajímavou vyhlídku na město (a byl přeci jen pro svou malou výšku dostupnější než Kvádrberk). Stál zde hostinský pavilon obhospodařovaný z nedaleké Střelnice, ovšem v polovině 19. století se již nevyužíval a chátral. Strnad prosadil, že se na místě někdejší šibenice má postavit vyhlídkový pavilon. Vzhledem k tomu, že město nemělo na stavbu finance, rozhodl se okresní hejtmán financovat stavbu výhradně ze soukromých zdrojů a vypsali veřejnou sbírku.²⁹⁶ Mezi přispěvateli najdeme všechny významné osobnosti města. Kromě hraběte Thuna to byli místní továrníci, obchodníci, lékaři, úředníci, velkou část nákladů přineslo benefiční představení. Značným obnosem přispěl též profesor na pražské technice profesor Tilšer, který se chtěl do Děčína přestěhovat.²⁹⁷ Stavba pavilonu byla provedena roku 1866, na jeho vrchol byla umístěna socha Bohemie, která drží štít s vyzdobeným dvouocasým českým lvem a v pravé ruce má zlatý věnec, jímž žehná městu Děčínu. Podstavec sochy nese znak města Děčína. Na celé ploše Popravčího vrchu vznikl lesopark.²⁹⁸

Další aktivity zpřístupňování okolí a upravování jeho částí jsou spjaty s Horským spolkem pro České Švýcarsko, jehož jádro se utvořilo v roce 1872, ale byl oficiálně uznán až v roce 1878.²⁹⁹ A dále děčínským zkrášlovacím spolkem, který vznikl v roce 1875.³⁰⁰ Spolek deklaroval své cíle jako zkrášlení města a jeho okolí,

²⁹⁴ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 88–89.

²⁹⁵ Srv. tamtéž, str. 101.

²⁹⁶ Srv. tamtéž, str. 91.

²⁹⁷ Srv. tamtéž, str. 92. Tilšer zprostředkoval projektovou dokumentaci a zcela zaplatil sochu Bohemie, která stojí na vrcholu pavilonu.

²⁹⁸ Srv. tamtéž, str. 93.

²⁹⁹ Německý název spolku byl Gebirgsverein für Böhmisches Siveitz, Srv. Hieke Václav. 120. výročí založení Klubu českých turistů a Děčínsko. DVZ. Ročník XVIII, číslo 2/2008.

³⁰⁰ Plným názvem Anpflanzungs- und Verschönerungsverein, tedy vysazovací a zkrášlovací spolek. Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 103.

vysazování vhodných stromů a keřů, zřizování promenád, zahrad a parků a udržování již existujících. Předsedou se stal Franz Josst, syn stejnojmenného zámeckého zahradníka a pěstitele.³⁰¹ Josst vykonával pro thunskou rodinu stejnou činnost jako jeho otec a byl znám především jako pěstitel růží.³⁰² Vedení spolku bylo od počátku personálně propojeno s vedením města – starosta dr. Steinhauser zde zasedal též. Jak toto spojení spolku pomáhalo, shrnul Petr Joza: „*Propojení zkrášlovacího spolku s městskou správou se udrželo i v pozdější době a bylo výhodné mj. i proto, že starostové, kteří ve spolku tradičně zastávali místo místopředsedy, mohli snadno v městské radě podporovat návrhy spolku na úpravy a rozšiřování městské zeleně. Starosta také z titulu své funkce předsedal správní radě městské spořitelny, takže spolurozhodoval o rozdělování výnosů spořitelny, jejichž část tradičně přicházela zkrášlovacímu spolku.*“³⁰³

Zároveň však bylo důležité, že propojení s vedením města fungovalo i opačným směrem a spolek tedy někdy zřizoval městskou zeleň na základě oslovení od starosty či některých radních. Členem spolku byl dlouhá léta i inženýr W. Hairich, který jako městský radní zodpovídal za technické otázky výstavby města. Spolek tak měl vliv i na územní plán rozvoje města a jeho změny ve prospěch městské zeleně. Děčín tedy vedle historického jádra, kde byly úzké a stísněné uličky, malé domky (mnohdy ani ne městského charakteru) s nepříliš kvalitním bydlením, počítal v nově budované čtvrti s množstvím zeleně, širokými ulicemi a s patřičnou vzdušností. Čtvrť Nové Město dala Děčínu ráz zahradního města.³⁰⁴

³⁰¹ Franz Josst (František Jošt) st. byl předním odborníkem v pěstování orchidejí, profesorem botaniky na libverdské zemědělské škole a autorem vědeckých prací a učebnic. Pracoval také jako hlavní zahradník Františka Antonína Thuna. Zahynul ranou neopatrného střelce při lovecké vyjíždce roku 1862 nedaleko od Podmokel. Na zalesněné skále nedaleko Ovčího můstku mu přátelé zřídili pomník. Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Děčínská zastavení, Historický průvodce městem, Děčín 1997, str. 146.

³⁰² Díky Franzi Josstovi ml. (zemřel 1905) vznikla v zámeckém areálu na místě zeleninové zahrady známá Růžová zahrada. Josst ml. pěstoval růže také v „růžové školce“ – na velkém pozemku v blízkosti dnešního východního nádraží. Bylo zde více než 2500 druhů růží a v době květu školka lákala stovky návštěvníků. Školka byla zničena při rozšiřování nádraží na konci 19. století. Na Josstovu počest byla roku 1901 vyšlechtěna a pojmenována nová odrůda růží nazvaná Franz-Josst Rose. Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 103.

³⁰³ Cit. tamtéž, str. 103.

³⁰⁴ Srv. tamtéž.

K zakladatelům spolku patřil i stavitel Carl Hönig,³⁰⁵ který byl předsedou divadelní společnosti Eiche (Dub), založené 1866. Oba spolky měly společnou část své základny a společnost Eiche pořádala benefiční představení ve prospěch konkrétních akcí zkrášlovacího spolku. Výtěžky těchto akcí obohacovaly spolkovou pokladu pravidelně o stovky zlatých. Údržba městské zeleně byla plně provozovaná spolkem a financovaná z darů a subvencí. Město Děčín nepotřebovalo až do druhé světové války žádnou vlastní organizaci na údržbu parků.

Spolek zahájil činnost výsadbou aleje k nově postavenému severozápadnímu nádraží a úpravou parku kolem kostela sv. Václava.³⁰⁶ Po výstavbě cest kolem Kvádrberku pak spolek v roce 1879 zbudoval přímo na vrcholu Kvádrberku památník na oslavu výročí svatby Františka Josefa a císařovny Alžběty v podobě pískovcového obelisku s pamětní deskou. Následně byla vyhlídka pojmenována Kaiseraussicht (Císařská vyhlídka) a nově budovaná cesta po hřbetu Kvádrberku přes Leopoldovu výšinu až do Loubské rokle byla nazvána Kaiserweg (Císařská cesta). Vyhlídka i cesta byly doplněny lavičkami a členové spolku se starali o jejich údržbu. V souvislosti s císařským jubileem nechal Horský spolek pro České Švýcarsko na blízkém vrchu Malý Chlum zřídit rozhlednu císařovny Alžběty. Zde je potřeba podotknout, že oba spolky byly opět personálně propojeny (zakladatel Horského spolku R. Manzer působil i ve Zkrášlovacím spolku), ale zároveň mezi nimi byla jistá rivalita. Po úspěšné výstavbě rozhledny císařovny Alžběty a rozhledny na Růžovském vrchu Horským spolkem začal Zkrášlovací spolek uvažovat o vlastní rozhledně přímo na Kvádrberku. Až do světové války se na projekt ale nepodařilo vybrat dostatek peněz.³⁰⁷

Spolek se dále zasadil o stavbu pavilonu „Labská stráž“ u Leopoldovy výšiny, odkud byl pěkný pohled na Labe, které zde opouští Čechy v hlubokém kaňonu.³⁰⁸

³⁰⁵ Carl Hönig (zemřel 1907) pocházel ze zednické rodiny a patřil k nejaktivnějším stavitelům v Děčíně na konci 19. století. Vystavěl desítky obytných domů a řadu veřejných budov, jak podle vlastních plánů, tak i podle plánů jiných architektů. Podle Zítкова projektu realizoval budovu gymnázia, sám projektoval děčínskou střelnici (kromě pozdější dostavby velkého sálu), postavil děčínskou nemocnici, poštu, okresní starobinec v Křešicích, budovu obecné a měšťanské školy v České Kamenici a několik dalších škol v okrese. Carl Hönig se rovněž podílel na spolkovém a veřejném životě. Předsedal odbočce německého Schulvereinu, zábavní společnosti Eiche a byl členem v řadě dalších spolků. Zasedal v městském výboru a v městské radě. Srv. tamtéž, str. 111.

³⁰⁶ Srv. tamtéž, str. 104.

³⁰⁷ Srv. tamtéž, str. 104–107.

³⁰⁸ Srv. tamtéž, str. 109–113.

Roku 1888 se v Děčíně odbývala Živnostenská, průmyslová a zemědělská výstava. Největší pavilon v podobě velikého srubu patřil správě thun-hohensteinského velkostatku. Po skončení výstavy požádal prezident výstavního výboru, který byl zároveň členem zkrášlovacího spolku, hraběte Františka Thun-Hohensteina, zda by svůj pavilon nevěnoval na dobročinné účely. Hrabě souhlasil a přenechal pavilon městu. Obratem o něj požádal zkrášlovací spolek. Během krátké doby pavilon získal a bylo rozhodnuto, že srubová stavba bude vystavěna na vrcholu Kvádrberku, kde tak vznikl v říjnu 1888 srubový hostinec³⁰⁹ nedaleko od Císařské vyhlídky.³¹⁰ Budova však brzy přestala vyhovovat náporu turistů a po několika peripetiích zde byl roku 1901 dokončen kamenný hostinec v alpském stylu.³¹¹ Spolek inicioval též vznik rozsáhlého parku v Děčíně, který zabral celé úbočí hory směrem k městu. Park byl dokončen roku 1902 a vznikla zde dvě jezírka, několik set metrů dlážděných cest a množství drobných stavebních prvků, které dotvářely příjemné prostředí parku.³¹²

Obyvatelé sousedních Podmokel se nenechali v úpravě svého okolí zahanbit. Jestliže měl Děčín Kvádeberk, který umožňoval svou polohou vycházky do přírody prakticky z centra Děčína, pak Podmokly měly podobný vrch – Pastýřskou stěnu. Zde vybudoval Horský spolek cesty a vyhlídky. Lesní park měl však jiný charakter než ten v Děčíně. Zachoval si ráz původního přírodního prostředí, protože zde nebyly vysazovány cizí dřeviny a neproběhly zde ani jiné větší okrašlovací snahy.³¹³ Na vrcholu Pastýřské stěny, u vyhlídky na Děčín pak vznikla v letech 1904–1905 budova restaurace s hostinskými pokoji v podobě romantického hradu s 13 metrů vysokou vyhlídkovou věží. Restaurace měla velkou dřevěnou letní terasu, která se v létě využívala jako taneční parket a v zimě jako kluziště. Podle inzerátu z roku 1913 se na terasy Pastýřské stěny vešlo na 2000 hostů.³¹⁴

³⁰⁹ Srv. tamtéž, str. 115.

³¹⁰ Následně vyslal spolek na zámek deputaci s poděkováním a nechal hraběte s chotí podepsat se na první list návštěvní knihy. Srv. SOkA Děčín. Fond Okrašlovací spolek Děčín, i. č. 3, K-1.

³¹¹ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 121.

³¹² V parku v roce 1910 vznikla i malá botanická zahrada. Byl zde umístěn bezpočet laviček, cedulek s názvy stromů v němčině a latině, různá zátiší a odpočívadla. Byl zde dále umístěn morový barokní sloupek, vystavena malá vyhlídka a své místo tu našla i pamětní deska výše zmíněného zámeckého zahradníka Franze Jossta ml. Srv. tamtéž, str. 145 a dále.

³¹³ Srv. Slavičková, Hana. Děčínská zastavení, Historický průvodce městem, Děčín 1997, str. 168–169.

³¹⁴ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 127–128. Stavbu budovy zadalo město Podmokly firmě Andreas Putz a

S postupným rozvojem obou měst vyrostly na svazích Kvádrberku a Pastýřské stěny před první světovou válkou vilové čtvrti, které ještě více umocnily obraz měst jako rychle rostoucích a moderních. V Podmoklech vyrostlo na jižní straně Pastýřské stěny několik zajímavých secesních staveb. Zvláště pak v prostoru dnešní Resslovy ulice můžeme najít inspirativní domy, které reflektovaly sebevědomí svých majitelů. Lesopark zde korunovalo stavební umění, jak říká David Vávra zde „(...) jsou jak české, nebo přesněji sudetské drahokamy rozesety vily zpočátku 20. století. Protančeme v rytmu Chopinova Děčínského valčíku detaily hrázdění, kruhová okna, věžičky s helmicovou střechou, prolamované štíty, kamenná bosovaná nároží, secesní okna, modernistické fasády.“³¹⁵

Dalším lákadlem pro návštěvníky se staly lázně sv. Josefa v Horním Žlebu. Město tak mohlo nějaký čas vidět svou identitu i v lázeňství. U vzniku lázní stáli Thunové, kteří pod dojmem lázeňského ruchu v Karlových Varech a Teplicích také toužili nalézt na svém panství minerální pramen. Jan Josef Thun za tímto účelem hledal vhodný pramen, až byl podroben rozboru pramen v Horním Žlebu, který byl určen jako minerální. Kolem roku 1780 zde byly vybudovány lázně sv. Josefa, hrabě jim poskytl reklamu tím, že si z Prahy objednal odborný posudek o léčivosti pramene a toto dílo zdarma rozdával.³¹⁶ Roku 1803 je udáván počet lázní za rok 1099,³¹⁷ roku 1831 pak už 3811, z nichž bylo 1103 poskytnuto zdarma.³¹⁸ V této době zde také působil jako lázeňský lékař MUDr. Jan Vincenc Tiersch, otec Miroslava Tyrše.³¹⁹ Lázně byly začleněny do krajiny a byly od nich vystaveny promenádní cesty do okolních lesů (viz výše). Lidé zde vyhledávali pomoc od celé řady chorob a jako

Wilhelm Weber, která se podílela v Podmoklech a Děčíně na stavbě mnohých budov. Například i synagogy.

³¹⁵ Cit. LIPUS, Radovan, VÁVRA. David, Šumná města, Druhá kniha, Nakladatelství Petrov v Brně, 2003, str. 569.

³¹⁶ Srv. SMÍŠKOVÁ, Helena, ed. Lázně svatého Josefa v Horním Žlebu, Z minulosti Děčínska a Českolipska: [Sborník. Sv.] 3. 1977. 1. vyd. [Ústí nad Labem]: Severočeské nakladatelství, 1977, str. 139–140.

³¹⁷ Srv., tamtéž, str. 144.

³¹⁸ Srv. tamtéž, str. 146.

³¹⁹ Srv. tamtéž, str. 147.

pozitivum u léčby byl vnímán čerstvý vzduch a klidné prostředí.³²⁰ Příchod hostů podporoval pak v Podmoklech a dalších obcích stavební ruch.

Po zahájení železniční dopravy, kdy dráha vedla v těsné blízkosti lázní, sice měly vlaky zakázáno v tomto úseku topit, ale po zavedení řetězových parníků, které vydávaly silný hluk a po dalším růstu zástavby v okolí, přestávaly být lázně natolik pro návštěvníky zajímavé. Na konci 19. století provoz v lázních ustával a roku 1906 Thunové lázně prodali do soukromých rukou. Po první světové válce přešly lázně do rukou města Podmokly, které je roku 1922 zrušilo, a objekty prodalo k bydlení.³²¹

11.2 Příroda v místopisech, průvodcích a pramenech

11.2.1 Příroda v místopisech a průvodcích

Franz Focke se popisu okolní krajiny věnuje podrobně, ale zajímá ho spíše z hlediska geomorfologického, vodstva, úrodnosti a jako zdroj surovin. Věnuje se podrobně popisu lesů a probírá vznik jejich názvů. Dále zevrubně přináší příběhy, které se váží k různým částem okolí Děčína a Podmokel. Přímo krásám přírody a jejímu využití k turistice věnuje pak necelou jednu stranu, kde upozorňuje, že je okolí Děčína vyhledáváno letními hosty pro blízkost lesů a dalších přírodních zajímavostí. Vypočítává obce, kde se hosté nejčastěji usidlují, a uvádí, že hrabě Thun-Hohenstein nechal ve svých lesích zřídit mnoho vyhlídkových cest, které vedou k vyhlídkám. Počet letních hostů narůstá dle Fockeho každým rokem. Přicházejí z větších měst a vyhledávají čisté prostředí a svěží lesní vzduch.³²²

Robert Manser ve své knize³²³ přírodu nepovažuje za hodnotu, která by stála za zmínku. Tento přístup však vyplývá z koncepce díla – věnuje se hlavně historii

³²⁰ Nemocí je uváděna celá řada, zvláště pak slabost žaludku a vnitřností, nechutenství, kolísavé a špatné trávení, plynatost střev, ale i nadměrná menstruace, hysterické stavy, průjmová onemocnění, zlatá žíla, hypochondrie a další. Srv. tamtéž, str. 141.

³²¹ Srv. tamtéž, str. 150–155.

³²² Srv. FOCKE, Franz. Aus dem ältesten Geschichts – Gebiete Deutsch-Böhmens : Eine geschichtliche Durchforschung des Elbe- und Eulau - Thales sammt Umgebung (an der sächsischen Gränze) von frühester Zeit bis in die Gegenwart. 3. Bd. / Von Franz Focke, Warnsdorf: Selbstverlag, 1889, str. 414. Používáme zde třetí, doplněné vydání Fockeho knihy.

³²³ Srv. MANZER, Robert. Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk, der Bürgerschule zu Tetschen, Stopp & Bempel 1875.

jednotlivých obcí. Víme totiž z angažování Mansera ve spolkové činnosti, že přírody Děčínska si cenil.³²⁴ Naopak F. Rotsche a jeho – Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen z roku 1898 přirozeně ve snaze vybudovat lásku k domovu zmiňuje, jak je zdejší kraj obdařen krásami.³²⁵ Hned v úvodu vybízí k poznávání domova putováním po lesích a horách.³²⁶ Při popisu krajiny kolem Děčína pak upozorňuje, na kterých kopcích jsou rozhledny. Přírodou se zabývá i u popisu kaňonu Labe.³²⁷

Řivnáčův průvodce popisuje návštěvníkovi možné výlety do bližšího i vzdálenějšího okolí Děčína a Podmokel na pěti stranách. V samotných městech doporučuje navštívit v Podmoklech Pastýřskou stěnu, lázně sv. Josefa, vyhlídku pod Červeným Vrchem a kapli Thunů v Chrástu.³²⁸ Na dalších třech pak přibližuje výlet lodí, který jsme uvedli již v kapitole o Labi. Na pravém břehu upozorňuje na Kvádrberk, Bohemii, Leopoldovu vyhlídku a možnost návštěvy školy v Libverdě.³²⁹ Delší výlety, které Řezáč doporučuje, zde nebudeme vyjmenovávat, jde většinou o návštěvu okolních kopců a přírodních zajímavostí.³³⁰

Přírodu kolem Děčína a Podmokel v průvodcích samozřejmě nacházíme. Publikace vznikaly přímo za účelem, aby o krásách okolí měst informovaly a přilákaly tak turisty, kteří by kraj navštívili, ukojili svou touhu po odpočinku a utratili zde své peníze. Vyhneme se popisu přírody v průvodcích a krátce se zastavíme u toho, v čem se průvodce liší. Vedle již zmíněného Grünwaldova Wanderungen auf der Herrschaft

³²⁴ Stál u zrodu zkrášlovacího spolku v Děčíně a Horského spolku pro Česko-saské Švýcarsko.

³²⁵ ROTSCH, Fr. Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen. Für die Hand der Schüler bearbeitet von Fr. Rotsch. Herausgegeben vom Freien Lehrer = Vereine des politischen Bezirkes Tetschen. Preis 20 kr. Tetschen, 1898. Verlag von Otto Henckel, str. 3–5.

³²⁶ Srv. tamtéž, například na str. 15, kde u Kvádrberku uvádí restauraci, u Leopoldovy výšiny pavilon, na Růžovském vrchu restauraci a věž.

³²⁷ Srv. tamtéž, str. 24

³²⁸ Srv. ŘIVNÁČ, František. Řivnáčův průvodce po království českém. Praha 1882, Nakladatelství Baset Praha 2001, str. 163. Vyhlídku pod Červeným vrchem uvádí jako Spitzhütel a kapli Thun-Hohensteinů jako Svatojánskou. A přidává ještě výlet na Popovický vrch.

³²⁹ Srv. tamtéž, str. 164.

³³⁰ Některé popisy jsou zpracovány navýsost pečlivě, a tak se můžeme dozvědět, že na Vysokém Sněžníku stojí „(...) kamenná věž pro vyhlídku, až k cimbuří 33 m. vysoká, pěkně pevně roku 1864 od hraběte Františka Thuna vystavěná. Nahoru vede 20 kamenných stupňů až na terasu, 84 až ke 4 balkonům, dalších 31 až k okrouhlým oknům (odkud za větrem jsouce kochati se můžeme rozhledem do kola), konečně točité schody o 38 železných stupních až na plochou sřechu (750 m. nad mořem). Vedle věže stojí obydlí věžného, který otevírá věž a vysvětluje vyhlídku, bývá tu i přes zimu. Prostranný hostinec (24 postelí, po 2–4 v jednom pokoji) poskytuje dobré opatření za dosti mírné ceny (pečeně 50–60 kr., káva s koláči 55 kr., půl listru piva 12 kr., postel 1 zl. 10. kr.).“ Cit tamtéž, str. 165–166. Jen dodejme, že Děčínský Sněžník je dle dnešních map vysoký 723 m n. m.

Tetschen z roku 1828 neměli návštěvníci po poměrně dlouhou dobu příliš možností, pokud chtěli průvodce Českosaského Švýcarska i s popisem města Děčína. Až v roce 1878 vydal Julius Schuldes kapesní průvodce: *Die böhmische Schweiz: Ein Führer durch das Elbehochland bei Tetschen und Dittersbach*.³³¹

Dílko je zajímavé hned v úvodu, kde autor vysvětluje jeho vznik. Na druhé straně hranice v Sasku totiž už existuje několik Sasko-českých průvodců, ale dosud nevznikl žádný, který by se věnoval jen české části Pískovcové Vrchoviny, která je za účelem propagace pojmenována „České Švýcarsko“. Autor je jeden z posledních, kteří upozorňují na poměrně nedávné pojmenování celé oblasti, jak bychom mohli říci módním romantickým přirovnáním, ke Švýcarsku.³³² Po popisu obcí a výletů v obcích v Českém Švýcarsku se věnuje podrobně popisu Děčína, jeho historii a upozorňuje na několik zajímavostí. Podrobně popisuje kostel sv. Kříže, nelíbí se mu naopak zámek, kde štíhlá věž nemá vztah s masivem skály a s nepravidelným komplexem budov. Zámek je dle něj vystavěn v holém stylu novoklasicismu.³³³ Podmoklům věnuje jen půl strany. Není zde prý žádná památka, která by vynikala, a věnuje se pak popisu dalších obcí kolem Podmokel.³³⁴

Kafkův průvodce Česko-saským Švýcarskem z roku 1904 v Podmoklech upozorňuje na následující výlety: do lázní v Horním Žlebu, na Klobouk (kopec nad Chrochvicemi) a dále na Děčínský sněžník a k Tiským stěnám. V Děčíně pak Kafka uvádí i několik zajímavostí přímo ve městě. Zmiňuje renesanční stavbu nádraží, gotickou radnici, kostel sv. Kříže a Sv. Václava, starý most přes Ploučnici, pomník Josefa II a Dlouhou jízdu, která umožňuje přístup do zámku hraběte Thuna.³³⁵ Zde je pak *„Návštěva dovolena, není-li panstvo přítomno. Ohláška u správce. Sbírká zbraní, mincí, bohatá knihovna a j. Pozoruhodná zámecká zahrada (...) s pověstným růžosadem, kulturou orchidejí, ananasů a j., s více než 100 let starým stromem kameliovým a t. d.“*³³⁶ Je zajímavé, že Kafka nezmiňuje rodný dům M. Tyrše.

³³¹ SCHULDES, Julius. *Die böhmische Schweiz: Ein Führer durch das Elbehochland bei Tetschen und Dittersbach*, Druck und Verlag von Stopp & Hempel in Tetschen-Bodenbach, 1878.

³³² Srv. tamtéž, předmluva a str. 1.

³³³ V originále je styl výstavby zámku uveden jako „khaleer Zopfstyl“. Srv. tamtéž, str. 22 a 23.

³³⁴ Srv. tamtéž, 43 a dále.

³³⁵ Srv. KAFKA, Josef. *Česko-saské Švýcarsko*. Praha: Grégr, 1903. 85, 3 s. Kafkův Illustrovaný průvodce po král. Českém; I., str. 24–26.

³³⁶ Cit. tamtéž, str. 26.

Německy psaný průvodce z roku 1929 *Führer durch Tetschen a. d. E. und Umgebung* podrobně popisuje veškeré zajímavé stavby ve městě. Vedle výše řečeného upozorňuje také na zámecký park s mnohými vzácnými stromy, který je volně přístupný.³³⁷ Tento park tak rozšiřoval místa, kam mohli děčínští obyvatelé chodit odpočívat. Český průvodce z roku 1935 přibližuje Děčín na devíti stranách a za zmínku zde stojí, že uvádí jako jednu z hlavních zajímavostí rodný dům Miroslava Tyrše³³⁸ a doporučuje návštěvníkovi, pokud má rád pěkné sady, návštěvu parku pod Kvádrberkem.³³⁹ Změny, které se v průvodcích projevují mezi léty před první světovou válkou a po ní, však místo do kapitoly o přírodě patří paradoxně do kapitoly o nacionalismu a české menšině. Ještě než k ní přistoupíme, krátce se zastavíme působení přírody při tvorbě lokální identity u pramenů primární povahy a novinových článků.

11.2.2 Příroda v pramenech

U příležitosti jubilea stříbrné svatby císaře Františka Josefa I. a císařovny Alžběty v roce 1879 vybudoval Zkrášlovací spolek na vyhlídce na Kvádrberku pamětní obelisk. Byla to však jen reakce na plánovanou jedinečnou podívanou, kde hrála okolní příroda Děčína důležitou roli a kterou připravil Horský spolek pro České Švýcarsko. V rámci oslav bylo na kopcích kolem Děčína a Podmokel zažehnuto na 200 ohňů, které osvětlovaly celé údolí – oblast měla být na tři míle široká a dvě míle dlouhá. K osvětlení byl využit též řetězový most a na Labi se plavila regata. Dále byly z Kvádrberku, ze zámku, z Růžovského vrchu a ze Špičáku odpalovány bengálské ohně. Jako nejvhodnější místo pro pozorovatele se pak nabízel Kvádrberk, starý most přes Ploučnici na Starém městě (severním pohledem pozorovatel obsáhne celý konec kotliny) a Děčínský Sněžník.³⁴⁰ Příroda tak byla zapojena do velkolepých oslav.

Jak viděl přírodu Jan Neruda v roce 1879, dokládáme následující citací. Vidíme zde, jak Pomokly mohly nadneseně plnit funkci místa, kde se člověk může i

³³⁷ Srv. HENCKEL, Hermann. *Führer durch Tetschen a. d. E. und Umgebung*. Tetschen a. d. Elbe: Otto Henckel, 1929, str. 10.

³³⁸ Srv. Českosaským Švýcarskem, průvodce s mapkou značených cest a plánkem měst Děčína – Podmokel. Doporučeno a schváleno ústředním výborem KČST v Praze pod č. j. 6970/35 ze dne 17. dubna 1935. Vydal Odbor Klubu čsl. turistů Děčín-Podmokly, Tiskem Ant. Štrombacha v Lounech. str. 13

³³⁹ Srv. tamtéž, str. 15.

³⁴⁰ Srv. *Tetschen-Bodenbacher Zeitung*, číslo 32, ze středy 29. dubna 1879, str. 5.

příhodně ztratit. „Podmokle má v české frazeologii zcela zvláštní význam. Je-li Angličan věřiteli nucen, aby se „trochu vzdálil“, říká se o něm, že je v „Hindlandsu“. Portugalci jdou „na Maltu“, Španěl se dá směrem „na Villadiego“, Italián „si zamiluje Mantovu“, Holanďan cítí najednou neodolatelnou touhu osobně si dojít „pro pepř do Indie“, žid jde „plajte“ – a Čech „zahne do Podmoklí“. Bohužel se netěším takovému kreditu, abych stál za zatykač. Utekl jsem se sem jen prostě před tím děsným letošním počasím. Myslil jsem si: pršet tam bude taky, to se rozumí; ale krajina je tam tak krásna, že její krása už je náhradou, i když díváš se na ni jen z okna. Jsem zamilován do tohoto koutku české vlasti, je to koutek půvabný, rajský, a ročně si sem zajedu alespoň jednou. Radím ten výlet každému. Do Ouští po dráze, pak parníkem až sem, dráhou zas nazpět do Prahy – výlet jen jednodenní, takhle po neděli. Ty břehy labské, ta kotlina podmokelská! Podobají-li se ty břehy široce a volně vystupujícím schodům, je ta kotlina pak architektonickou jich „lucernou“; připodobníš-li je k šťavnatým, zeleným dvěma stonkům, houpá se na jich konci podmokelská kotlina jako květná koruna.

A vskutku, jakmile se podíváš jen z okna ven, už máš radost. Údolí jsou samá vlnící se mlha, každý kopec má svou šedivou čepici, přec je to krásné. Ostatně není ani tak zle, pod deštníkem možno si přece vyjít a studovat rozdíl mezi průmyslovou Podmoklí a elegantním Děčínem, vypadajícím – i s tou travou na náměstí – jako nějaká malá residence venku v Německu.“³⁴¹

Jako oblíbené místo k výletům uvádí okolí Podmokel a Děčína ve svých pamětech i Eduard Bazika: „Krásná krajina Podmoklí, Děčína a v okolí nás velice zajímala. Konali jsme časté výlety do Českého a Sasského Švýcarska a do Drážďan. Zprva na svůj vrub, později jsme tam doprovázeli naše milé příbuzné a přátele jež nás navštěvovali. (...) Často přihodilo se, že jsme malou Aninku vlekli od lodi, když nám usnula, ale sebou musila se vzít. Nemohli jsme se nasytit krajinských požitků, jež výlet poskytoval.“³⁴² Bazika se do Podmokel vracel i po svém přeražení, aby zde navštěvoval letní byty.³⁴³

³⁴¹ Cit. NERUDA, Jan. Menší cesty. 1. vyd. Praha: SNKLHU, 1961. Neruda, Jan: Spisy; Sv. 9. Knihovna klasiků, str. 388–389.

³⁴² Cit. CHALUPOVÁ, Alice. Ve jménu rodiny a práce: paměti Eduarda Baziky a jejich interpretace. Praha, 2008. Vedoucí práce Milan Hlavačka, str. 104.

³⁴³ Srv. tamtéž.

Následně se podíváme, jak viděl přírodu a atmosféru Děčína při návštěvě městského parku nejmenovaný český návštěvník v roce 1930: „*Spěchejme do pěkného parku s botanickou zahradou, jež jest s blízkou sochou Bohemií ozdobou úpatí Kvádrové hory. Na její vrchol se dostaneme pohodlně po lesní promenádě a jsme překvapeni velikolepou vyhlídkou na malou kotlinu děčínsko-podmokelskou, uzavřenou ze všech stran věnci mocných vrchů, jimž na západě vévodí zdánlivě nebetyčný masiv Děčínského Sněžníku. Na dně kotliny spočívají obě města oddělená stříbrem Labe. A aby mohla lépe dýchat, prořízly jim horské proudy Ploučnice a Jílovského potoka mezní vrchy, vzdalující jižní čedičové kopce Středohoří od zalesněných pískovcových Děčínských stěn na severu.*“³⁴⁴

11.3 Příroda v lokální identitě

Mohli jsme vidět, že jedinečný ráz krajiny v námi sledovaném období, začali lidé chápat jako hodnotu, kterou je potřeba objevovat, zpřístupňovat a ukazovat širému okolí a také chránit. V druhé polovině 19. století mezi obyvateli rostl zájem o své okolí. Příroda přestala být jen zdrojem surovin a potravy a i „obyčejní lidé“ se začínají o svět kolem sebe zajímat a začínají jej aktivně přetvářet. Poznali jsme, jak elity v provinčním městě Děčín, které mělo v 60. letech jen 3500 obyvatel, začaly ambiciózně pracovat hned po změnách v 50. letech 19. století na zpřístupnění okolního prostředí a jeho přeměnu v místo, kde se dá aktivně trávit volný čas. A jak jim v tomto úsilí zdárně pomáhali Thun-Hohensteinové.

Proměna Šibeničního vrchu ve vyhlídku s pavilonem a parkem. Výstavba vyhlídek na blízkých kopcích, budování promenád a cest v lesích, zakládání parků a úprava stávajících lesů na lesoparky s instalací rozličných drobných prvků, které přirozenou krajinu doplňovaly a zkulturovaly. Velkorysé plánování rozvoje města, kde se počítalo s parky a širokými ulicemi s vysázenými stromy. Vidíme zde probíhající modernizaci, při níž mizí staré předsudky pod světlem moderních poznatků (přeměna šibeničního vrchu ve vyhlídku). Důležité jsou v tomto procesu činy jednotlivých lidí, bez kterých by mnohé, do dnešní doby dochované prvky města byly zcela odlišné. Rozsáhlá úprava přírody v okolí měst byla umožněna díky provázanosti

³⁴⁴ Cit. Slavnostní list vydaný u příležitosti slavnosti odevzdání praporce Hraničářského praporu 1., v Děčíně 1930. Dostupné ve SOkA Děčín jako R 748. Str. 27.

několika osob ve zkrášlovacím spolku, v děčínské spořitelně a na radnici. Navíc místní vrchnost aktivity různými způsoby podporovala.

Liberalizace umožnila lidem zajímat se o své okolí a přinesla jim prostředky k jeho aktivnímu přetváření. Z počátku zpřístupnění přírodních krás záviselo výhradně na šlechtě, v druhé polovině 19. století už impulzy vycházely od samotných obyvatel. Můžeme sledovat, jak tyto aktivity posléze vyvíjí vedle šlechty také malá privilegovaná skupina obyvatel, která je schopna ovlivňovat i velká rozhodnutí ohledně dalšího vývoje města, ale zároveň budovat rozsáhlé projekty z vlastních financí. Po roce 1900 však přichází změna – spolek ustupuje do pozadí (hlavní osobnosti postupně umíraly), musí se starat o již vytvořené stavby a zároveň na nové projekty nelze nalézt prostředky jen dobrovolnými sbírkami. Jejich finanční náročnost si vyžaduje spoluúčast měst (tak byla vybudována restaurace na Pastýřské stěně v Podmoklech).

Do uspořádání veřejného prostoru také stále silně proniká nacionální uvažování. Nacionalismus sledujeme zpočátku v drobných nuancích používání a chápání významů, později v již poměrně jasně řečených soudech. Budeme se mu, na příkladu osudu některých pomníků, věnovat dále. Příroda je postupně chápána jako „naše součást“, jako něco, co tvoří naši identitu, něco, co zde je stejně jako náš národ odpradávná, a obě skupiny – Češi a Němci – svůj nárok staví právě na doložené existenci svých předchůdců v oblasti.

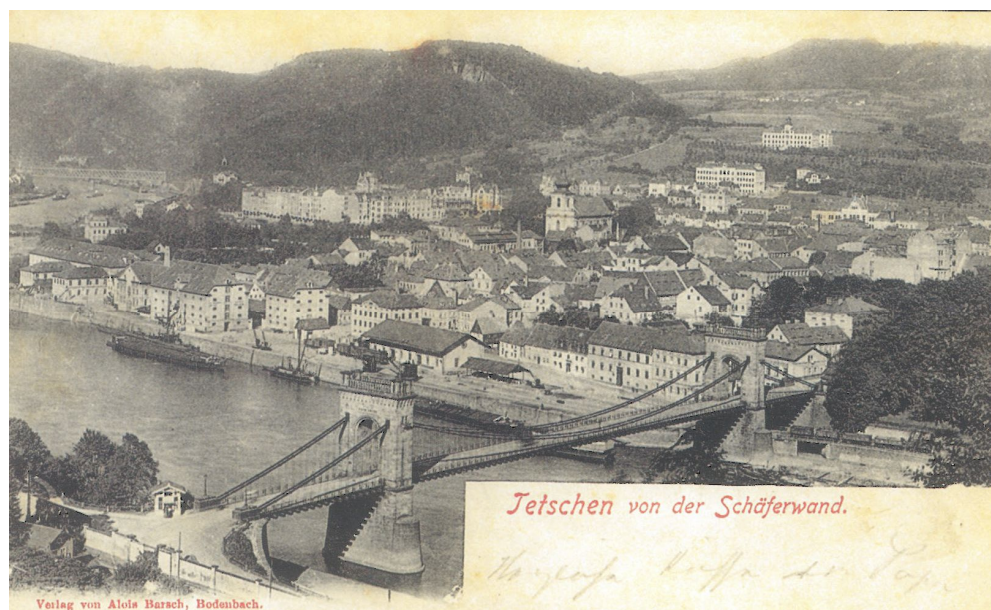
Krásy přírody a vztah k domovu, vlasti začaly být cíleně pěstovány během školní docházky, která ponoukala k průzkumu a obdivu dosud nepoznaného světa v okolí. Scholarizace tak pomáhá dalšímu rozvoji obdivu k přírodě a k domovu. Podporuje vytvoření vztahu k místu, kde žáci žili, a jak začali své okolí chápat za své, za součást své identity. Učitelé jsou pak často buditeli této lásky k domovu – jednou z hlavních osob v okrašlovacím spolku a v Horském spolku pro českosaské Švýcarsko byl ředitel měšťanské školy R. Manzer.

Zároveň se zdejší příroda vepsala i do děl místních umělců. Jeden z nejznámějších krajinářů Děčínska Josef Stegl (1895–1966) věnoval zachycení zdejších scenérií mnoho času a i po odsunu v roce 1945 vytrvale vytvářel zdejší scenérie po paměti.³⁴⁵ Stejně tak krajina přilákala množství fotografů, kteří se snažili

³⁴⁵ Srv. JOZA, Petr. Josef Stegl: osud děčínského malíře = Schicksal eines Tetschner Malers. 1. vyd. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2011, str. 64.

zachytit její kouzlo. Jako první fotografoval Hřensko již v roce 1853 Hermann Krone, jenž následně maloval tuto krajinu po celý život.³⁴⁶ V různých vyobrazeních nalezneme stovky pohlednic, fotografií a obrazů. Všechny se snaží zachytit kouzla přírody v kombinaci s lidskými výtvary. Tato vyobrazení pak Děčínsko svým způsobem definují dodnes.

12.4 Příroda ve vyobrazeních

Obr. č. 16 – Děčín s řetězovým mostem. V pozadí vrch Kvádrberk, vidíme na něm zářez lomu na kámen. Vpravo nahoře budova nemocnice, pod Kvádrberkem vzniká nová zástavba, která je jakoby oddělena od města. Ze starých budov města vyčnívá kostel sv. Václava a Blažeje.³⁴⁷

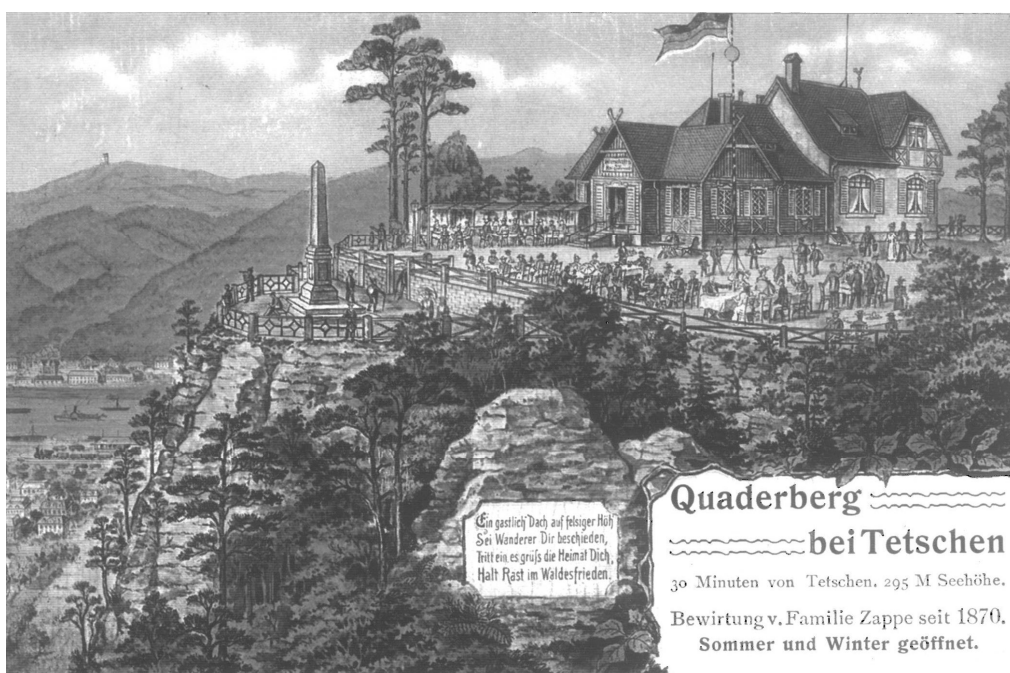
³⁴⁶Srv. SCHEUFLER, Pavel a JOZA, Petr. České Švýcarsko: České Švýcarsko na nejstarších fotografiích, Vyd. 1. Praha: Baset, 2006, str. 164.

³⁴⁷Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín - Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

Obr. č. 17 a 18 –
Pastýřská stěna, která leží
naproti zámku, a stavba
restaurace z roku 1905 na
vrcholu.³⁴⁸

³⁴⁸ Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín - Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

Obr. č. 19 – Hostinec na Kvádrberku a Císařská vyhlídka³⁴⁹

Obr. č. 20 – Pohled na Děčín z Kvádrberku. Je vidět zámek obklopený parkem, přes Labe pak Pastýřská stěna s restaurací.³⁵⁰

³⁴⁹ : Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín - Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

³⁵⁰ Zdroj: JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 107.

Obr. č. 21 – Pohled na Děčín na obrazu Josefa Stegla³⁵¹

Obr. č. 22 – Labské údolí u Těchlovic na obrazu Josefa Stegla³⁵²

³⁵¹ Zdroj: JOZA, Petr. Josef Stegl: osud děčínského malíře = Schicksal eines Tetschner Malers. 1. vyd. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2011, str. 78.

³⁵² Zdroj: tamtéž, str. 106.

Obr. č. 23 – Labské údolí u Čertovy vody³⁵³

³⁵³ Zdroj: tamtéž, str. 95.

V heslech slovníků nacházíme vždy rozsáhlou zmínku o vrchnosti, která v Děčíně a v okolí drží rozsáhlé pozemky. Zároveň její sídlo – zámek na skále v bezprostřední blízkosti města – je zmiňováno pro svou nepřehlédnutelnost, s jakou dominuje celé kotlině. Thun-Hohensteinové se v Děčíně usídlili po třicetileté válce, vedle toho zastávali vysoké církevní i dvorské úřady v celé říši, a rod tak měl prestižní postavení. Nejvýše dosáhla kariéra ve státních službách u hraběte Františka z děčínské rodové větve, který se stal předsedou vlády Předlitavska. Jeho zásluhy odměnil císař v roce 1911 povýšením do knížecího stavu, od té doby titul dědí prvorození synové.³⁵⁴ Rozhodující pro zápis děčínské vrchnosti do lokální identity však byla činnost jeho dědečka – Františka Antonína Thun-Hohensteina (1786–1873).

12.1 Činnost Thun-Hohensteinů na Děčínsku

12.1.1 Do roku 1873 – budování vlastního světa

Hrabě František Antonín se po skončení napoleonských válek nerozhodl pro politickou kariéru, ale pro správu a zvelebování rodinných statků. Hrabě představoval typ osvícensky vzdělaného muže, který se věnuje studiu hospodářských novinek, informace čerpá z cest po západní Evropě a takto získané poznatky aplikuje v hospodářské praxi na svých majetcích. Při svém humanistickém zaměření se řídil zásadami liberalismu, podporoval vzdělávání poddaných a změny v zemědělství, kde chtěl sedláky vychovat na konkurenčně schopné podnikatele,³⁵⁵ a i jinak se snažil na panství rozšířit vlastní iniciativu poddaných a měšťanů.³⁵⁶

³⁵⁴ Krátce k dalším dosaženým úřadům – v církevních službách zastávalo 12 představitelů rodu osmnáctkrát biskupské úřady (někteří jich měli několik současně), zároveň byl jeden příslušník rodu zvolen i arcibiskupem salcburským. Vedle toho mnozí další byli kanovníky, děkany a převory. Ve dvorské a státní službě se Thunové uplatnili jako komoří, radové a hofmistři. Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Portrétní galerie Thun-Hohensteinů: katalog výstavy v Okresním muzeu Děčín, červen – září 1998. Děčín: Okresní muzeum Děčín, 1998, str. 6.

³⁵⁵ Hrabě zavedl povzbuzovací systém, komu se v jeho rámci podařilo nějaké zlepšení v chovu dobytka, mohl pak použít k dalšímu pěstění panského chovného skotu (švýcarského a tyrolského). Když někdo zavedl na svém gruntu střídavé hospodaření, mohl počítat se zvláštní podporou vrchnosti. Na druhou stranu, kdo neposílal své děti řádně do škol, byl ze všech výhod vyňat. Srv. SMÍŠKOVÁ, Helena. František Antonín Thun-Hohenstein a správa Děčínského panství v letech 1808-1844. In: Z minulosti

Při jeho návratu z válek bylo panství zadlužené a ničím výjimečné od okolních poměrů. Díky svým zkušenostem z cest po západní Evropě (hlavně Anglii) se však nesnažil dosáhnout rozmnožení svého majetku zvyšováním povinností a poplatků poddaných. Naopak v letech úpadku po napoleonských válkách poddaným slevoval z robotních povinností a chudým uděloval peněžité podpory. Roku 1820 vydal hrabě nařízení o výkupu z roboty (fakticky začala reluce až roku 1823). Za jeden den ruční roboty měl poddaný zaplatit 2 zlaté, za den potažní roboty 6 zl. Tyto částky byly vysoké a poddaní se svým výkupem nespěchali, hrabě ale zároveň přistoupil na nahrazování neproduktivní roboty peněžitými platy.³⁵⁷

V zemědělství nechal hrabě již roku 1820 plně zavést střídavé hospodaření, kde byl kladen důraz na umělé hnojení, zavedení moderních strojů a racionální úpravy půdy. Dobytek byl ve větší míře ustájen a začalo se s pokusným chovem nových druhů, které byly dovezeny z Anglie a Švýcarska. Cestu k úspěšnému fungování svých statků viděl v zaměstnání schopných a poctivých úředníků.³⁵⁸ Cíleně hledal odborníky, kteří by spravovali svěřené oblasti, a hrabě zároveň podporoval jejich další vzdělávání. Zde zvláště vynikl Antonín Emanuel Komers, který byl roku 1844 pověřen vedením správy celého děčínského panství. Komers pro Thuny pracoval od roku 1832 a ti jej vyslali na dvouletá studia do Hohenheimu.³⁵⁹

Sám hrabě pak podporoval industrializaci regionu. Ve 20. a 30. letech 19. století nechal vystavět silnice, které na západě spojily Děčín s komunikací, jež vedla z Prahy do Drážďan a překračovala státní hranici u Petrovic. Na východě vedla cesta do okolí České Kamenice a dále na Šluknovsko. Do těchto podniků investoval hrabě

Děčínska a Českolipska: [Sborník. Sv.] 3. 1977. 1. vyd. [Ústí nad Labem]: Severočeské nakladatelství, 1977, str. 167.

³⁵⁶ V roce 1822 dal František Antonín vypsát první dvě prémie po 100 zlatých pro první dvě poddanské lodi, které pojedou s nákladem po Labi z Děčína až do Hamburku a vrátí se zpět s novým nákladem. Plavbu podnikl v roce 1824 děčínský měšťan Filip Peisig. Srv. tamtéž, str. 180. Rok vyhlášení souvisí s Labskými lodními akty – viz kapitola o Labi a loďařství.

³⁵⁷ Srv. tamtéž, str. 170–180.

³⁵⁸ Srv. tamtéž, str. 172.

³⁵⁹ Životem A. E. Komerse a jeho službou pro Thun - Hohensteiny se zabývá diplomová práce LANGEROVÁ, Jana. Antonín Emanuel Komers ve službách Thunů [online]. 2010 [cit. 2013-07-20]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Malíř. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/146109/ff_m_a2/. Je příjemné, že problematika vstupu odborníků do správy šlechtických statků v 19. století láká dnešní studenty, ovšem v práci nám občas chybí odkaz na potřebné zdroje. Například na straně 37 uvádí autorka kolik dní roboty poddaní v letech 1823–1848 vykoupili, ovšem bez uvedení zdroje.

nemalé prostředky, například cesta údolím Jílovského potoka jej přišla na 29 000 zlatých.³⁶⁰ Do Podmokel přenesl František Antonín také sídlo správy celého panství. Obci zároveň odstoupil roku 1832 rozsáhlé pozemky pro další stavební rozvoj. Jeho idea zástavby se dočkala realizace v roce 1852, kdy parcelační plán vymezil 98 stavebních parcel.³⁶¹ Zároveň zde nechal vybudovat v roce 1832 poštovní úřad a nechal přenést z Ústí nad Labem celní skladiště, to opět při investování nemalé částky a značné námahy.³⁶² Význam pošty spočíval nejen v doručování obyčejných dopisů, ale i cenných psaní, která v době neexistence bank pomáhala podnikatelům při vyřizování peněžních transakcí.³⁶³ Hrabě František Antonín také využil sirotčí vrchnostenskou pokladnu jako banku pro hypoteční úvěr. Na děčínském panství nesloužila pokladna jen pro půjčky na stavbu poddanských obydlí, ale stala se spořitelnou, která byla využívána místními obchodníky a průmyslníky. Ve vedení ústavu stál přímo hrabě Thun.³⁶⁴

Roku 1801 vznikla na předměstí Děčína přádelna bavlny, druhý podnik tohoto druhu v Čechách. Roku 1845 pak přímo ve městě vznikla tkalcovna a barvírna.³⁶⁵ V Podmoklech pak fungoval nový velký pivovar (s lihovarem), vystavěný po zbourání starého při budování železniční tratě, pila a šmelcovna rud.³⁶⁶ V roce 1835 předal František Antonín správu panství synovi Františkovi. Za necelých deset let se však František ml. vzdal vrchní správy statků, protože se oženil s dívkou z měšťanského rodu a pozbyl tím práva v nástupnictví. Zbývající dva synové nebyli schopni převzít

³⁶⁰ Srv. KLUTSCHAK, Franz. Böhmische Adelssitze als Centralpunkte volkswirtschaftlicher und humanitärer Bestrebungen. Erstes Heft, Schloss Tetschen. Prag: F.A. Credner & Kleinbub, 1855, str. 115.

³⁶¹ Srv. VELÍMSKÝ, Tomáš, František CVRK, Hana SLAVÍČKOVÁ a František ŠMAHEL. Historický atlas měst České republiky. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998, 1 trojl., 12 dvojil., 16 l., část II.

³⁶² Rozmach protoindustrializace na Děčínsku, vliv zdejší vrchnosti a zvláště pronikání saských podnikatelů do zdejšího prostředí zpracoval přehledně Jan Němec ve své bakalářské práci. Srv. NĚMEC, Jan. Keramická manufaktura Schiller & Gerbing v Podmoklech a pronikání saských podnikatelů do severních Čech do roku 1850, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústav humanitních studií. Bakalářská práce. Vedoucí práce: Doc. PhDr. Kristina Kaiserová, CSc., 2006.

³⁶³ Srv. tamtéž str. 31–32.

³⁶⁴ KLUTSCHAK, Franz. Böhmische Adelssitze als Centralpunkte volkswirtschaftlicher und humanitärer Bestrebungen. Erstes Heft, Schloss Tetschen. Prag: F.A. Credner & Kleinbub, 1855, str. 131–132 a 116.

³⁶⁵ Srv. SMÍŠKOVÁ, Helena. František Antonín Thun-Hohenstein a správa Děčínského panství v letech 1808–1844. In: Z minulosti Děčínska a Českolipska: [Sborník. Sv.] 3. 1977. 1. vyd. [Ústí nad Labem]: Severočeské nakladatelství, 1977, str. 168.

³⁶⁶ Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Děčínská zastavení: historický průvodce městem. 1. vyd. Děčín: Amici Decini, 1997, str. 36.

reálně správu majetku.³⁶⁷ Proto se František Antonín rozhodl pověřit vedením správy celého děčínského panství v roce 1844 již výše zmíněného Komerse. Ten pokračoval v nastaveném kurzu správy panství.³⁶⁸

František Antonín se neztratil z veřejného dění ani po roce 1848. Dále se věnoval snahám o povznesení a pomoc svému okolí. Roku 1850 byl dokonce zvolen starostou města Děčína, Dolní Žleb a Podmokly jej jmenovaly čestným konšelem. Zároveň si zachoval opoziční postoj vůči vládnímu systému. Odmítl poslanecký mandát do zemského sněmu za velkostatkářskou kurii, neboť taková reprezentace neodpovídala jeho představám politické svobody, a dále se jen angažoval ve spolecích sociálních a hospodářských.³⁶⁹

Ještě v jedné oblasti se František Antonín zapsal do vzhledu Děčína a okolí. Byla to jeho podpora škol a vzdělávání poddaných. Podporoval vzdělávání dětí, zaopatřoval chudé učitele a motivoval je. Již roku 1819 vydal všeobecný školský řád pro děčínské panství. Roku 1836 pak byla děčínská městská škola, postavena nově za Františka Antonína, uznána za školu vzorovou. Tyto snahy vyvrcholily roku 1850, kdy byla založena rolnická škola v Libverdě.³⁷⁰ Škola se stala známou v celých Čechách a většina slovníků, se kterými pracujeme v části věnované hledání **uzlových pojmů**, ji zmiňuje. František Antonín se také podílel na rozšíření zámecké knihovny, která byla k dispozici každému návštěvníkovi, a archivu.³⁷¹

František Antonín Thun-Hohenstein zemřel v roce 1873, tři roky po úmrtí nejstaršího syna Františka. Panství přešlo do rukou druhorozeného syna Friedricha a po jeho smrti v roce 1881 se stal dědicem hrabě František (1847–1916). Ten se plně věnoval politice a stal se dvakrát (1889–1896 a 1911–1915) českým místodržícím a

³⁶⁷ František (1809-1870) se následně stal významnou osobností českého kulturního života. Prostřední syn Friedrich (1810-1881) se věnoval diplomatické kariéře a nejmladší Leo (1811-1888) politice. Leo řídil v letech 1849-1860 ministerstvo kultury a vyučování. Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Portrétní galerie Thun-Hohensteinů: katalog výstavy v Okresním muzeu Děčín, červen - září 1998. Děčín: Okresní muzeum Děčín, 1998, str. 68 a dále.

³⁶⁸ Srv. SMÍŠKOVÁ, Helena, František Antonín Thun-Hohenstein a správa Děčínského panství v letech 1808-1844. in Z minulosti Děčínska a Českolipska: [Sborník. Sv.] 3. 1977. 1. vyd. [Ústí nad Labem]: Severočeské nakladatelství, 1977, str. 169-170.

³⁶⁹ Srv. tamtéž str. 170.

³⁷⁰ srv. tamtéž str. 168

³⁷¹ Srv. tamtéž str. 167. Knihovnu hrabě rozšířil krom jiného nákupem soukromé knihovny F. M. Pelcla a W. Engelshofena. Archiv na děčínském zámku na doporučení Palackého uspořádal V. V. Tomek.

jednou (1898–1899) ministerským předsedou rakouské vlády.³⁷² Na děčínském panství pobýval pravidelně, ovšem centrum jeho zájmů přece jen leželo jinde. Zároveň byla hospodářská správa velkostatku přenesena roku 1850 do Prahy. Thunové však dále přispívali rozvoji kraje, byli významnými vlastníky pozemků, ovšem postupem desetiletí se změnili z jedinečných hybatelů událostí (v prvních dvou třetinách 19. století) na důležité místní postavy (ve třetí třetině) a později spíše na pozorovatele (v době kolem 1. světové války).

12.1.2 Ústup z veřejného působení v letech 1873–1932

Thun-Hohensteinové své pozemky často přenechávali pro rozvoj obcí a průmyslu. Dvůr v Rozbělesích tak poskytl Podmoklům prostor, kde mohla vyrůst průmyslová zóna. Park jižně od zámku ponechali k dispozici při stavbě železnice z Podmokel do Děčína a park přímo pod zámkem začal sloužit jako překladiště. Jak Thunové podporovali turistiku zpřístupňováním svých lesů, jsme popsali v kapitole o přírodě. Mimo zámek jejich přítomnost přímo ve městě na děčínském náměstí symbolizovala rodinná hrobka – loretánská kaple.³⁷³ Umístění vlastní hrobky doprostřed plochy, kde se odehrávaly trhy a která byla symbolem městské samosprávy, bylo ukázkou nadvlády Thunů nad poddanským městem.³⁷⁴ S rozvojem občanské společnosti však narůstala nespokojenost s kaplí. Měšťanům vadil špatný technický stav hrobky, její strohá architektura a hlavně to, že už nesloužila svému účelu. Thunové totiž od roku 1835 pohřbívali své mrtvé do krypty pod kaplí sv. Jana Nepomuckého v Podmoklech – Chrástu. V sedmdesátých letech již děčínské noviny běžně přinášely návrhy na zbourání kaple. Představitelé města žádali hraběte několikrát o možnost kapli zbourat, ten souhlasil až v roce 1884 s tím, že město

³⁷² Život Františka je dobře zpracován v knize GALANDAUER, Jan. František kníže Thun: místodržící Českého království. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007, Historická paměť. Velká řada; sv. 15.

³⁷³ Jednalo se o raně barokní stavbu ze druhé poloviny 17. století. Má představovat tzv. svatou chýši v italském Loretu, kde údajně přebývala Panna Marie. Stavbu tvořil průchozí hranol bez oken a s rovnou střechou. Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 151.

³⁷⁴ Stejně tak byl na budovu radnice, vystavěné po požáru v roce 1682 namísto městského znaku znak Thun-Hohensteinů. Srv. tamtéž.

z materiálu získaného demolicí postaví domov pro řádové sestry, které do Děčína převedla jeho žena Anna.³⁷⁵

Uvedená kaple v Podmoklech – Chrástu byla přestavěna v roce 1872 do podoby jednolodního pseudogotického kostela s příčnou lodí. Charakteristická věž se stala jednou z pohledových dominant Podmokel. Vyčínívá na zalesněném kopci nad městem. Byly sem přeneseny ostatky Thunů z Lorety na náměstí a členové rodu sem byli dále pohřbíváni až do roku 1935. Kolem kaple stálo dvacet pískovcových soch svatých mučedníků od různých lidových mistrů.³⁷⁶ František i jeho rodina byli v životě měst sice nadále aktivní, přestávali se ale angažovat ve velkých projektech. Již jsme zmínili, že roku 1906 prodali Thunové městu Podmokly lázně sv. Josefa v Horním Žlebu, dále se hrabě odmítl podílet na stavbě silnice mezi Děčínem a Hřenskem. Stavba složitým terénem na strmém labském břehu mu nepřipadala natolik užitečná, a odmítl tak poskytnout v roce 1890 finanční podporu, o kterou jej žádalo okresní zastupitelstvo. Doba, kdy vrchnost nechávala budovat takto nákladné podniky, pominula.³⁷⁷

Jestliže k jeho dědovi Františku Antonínovi zastávali měšťané a obyvatelé až do smrti v roce 1873 pozitivní postoj, k hraběti a později knížeti Františkovi byl postoj obou radnic mnohem komplikovanější. Jako majitel panství byl oblíben, protože se dál věnoval podpoře měst i celého majorátu. Podporoval spolky i jednotlivce, na druhou stranu byl však představitelem konzervativní a klerikální politiky, kterou většina nacionálně ani liberálně smýšlejících obyvatel nepodporovala. Děčínské noviny se nikdy neodvážily proti Františkovi přímo vystoupit, často ale bez komentáře citovaly výpady, které předtím otiskl někdo jiný.³⁷⁸

Po smrti knížete Františka přešlo držení Děčínských statků na bratra Jaroslava (1854–1929). Jeho syn František Antonín (1890–1973) se stal posledním držitelem děčínského majetku. Po první světové válce byl rodový majetek Thunům redukován

³⁷⁵ Z kaple nakonec městu zůstalo více materiálu, než bylo potřeba. Využití pro něho našel okrašlovací spolek při stavbě jednoho z objektů v parku u Kvádrberku – z barokní balustrády a dalších prvků byla postavena Loretánská vyhlídka. Srv. tamtéž, str. 152–153.

³⁷⁶ Stavbu řídil Josef Mocker, který na Děčínsku působil v letech 1869–1871. Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Děčínská zastavení: historický průvodce městem. 1. vyd. Děčín: Amici Decini, 1997, str. 149.

³⁷⁷ Silnice se začala budovat až po první světové válce a dokončena byla až v roce 1942. Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 270–271.

³⁷⁸ Srv. tamtéž str. 152.

v pozemkové reformě a později, po smrti knížete Jaroslava, jim byla vyměřena vysoká dědická daň. Tak přistoupil František Antonín roku 1932 k prodeji děčínského zámku československému státu. Ten sem umístil vojenskou posádku. Rodina Thunova přesídlila do nedalekého zámku v Jílovém. Vzhledem k omezeným prostorovým možnostem zdejšího sídla prodali Thun – Hohensteinové i zámeckou knihovnu a umělecké sbírky. Knihovnu nabídli státu, ten na její odkoupení však nenašel dostatečné prostředky, a tak byla knihovna rozprodána v několika aukcích. Poté, co v roce 1946 musela rodina opustit Československo, našla nové sídlo v Köferingu u Řezna.³⁷⁹

12.2 Thun-Hohensteinové v místopisech, průvodcích a pramenech

12.2.1 Thun-Hohensteinové v identitě – místopisy a průvodce

Franz Focke ve své druhé knize z roku 1879 uvádí věnování Friedrichu Thunovi. Autor se přímo Thunům následně věnuje na 24 stranách třetího svazku z roku 1889, kde podrobně popisuje jejich činnost na Děčínsku. V předmluvě děkuje Františkovi Thunovi za poskytnutí knihovny a zámeckého archivu. Velkou pozornost věnuje Františkovi Antonínovi. Thunové jsou však samozřejmě zmíněni i v jiných kapitolách (u stavby silnic, podpory loďařství, u stavby železnice, u lázní a stavby cest po lesích vrchnosti, u lesů, škol apod.).³⁸⁰ Robert Manser ve své knize *Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk* ukazuje hlavně historii panství v dobách válek a ukazuje na několik sporů města Děčína a vrchnosti. Thuny naopak od Fockeho neuvádí tak často. Věnuje jim místo jen v popisu zámku a u stavebních zásahů ve městě.³⁸¹ Vynechává například činnost Františka Antonína při vzniku prvních průmyslových podniků v první polovině 19. století i jeho činnost po roce 1850. Tento rozpor pramení ze skutečnosti, že F. Focke působil jako farář v Libouchci, zatímco Robert Manser byl ředitel měšťanské školy a v 70. letech již aktivně působil v různých

³⁷⁹ Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Portrétní galerie Thun-Hohensteinů: katalog výstavy v Okresním muzeu Děčín, červen – září 1998. Děčín: Okresní muzeum Děčín, 1998, str. 81.

³⁸⁰ Srv. FOCKE, Franz. Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens. Eine geachichtliche Durchforachung des Elbe- und Eulau-Thales sammt Umgebung (an der sächsischen Gränze) von frühester Zeit bis in die Gegenwart. Von P. Franz Focke. Pfarrer in Königswald bei Bodenbach. Tři svazky vydané v letech 1879-1889, Druck von Ambr. Opitz in Warnsdorf.

³⁸¹ Srv. MANZER, Robert. *Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk, der Bürgerschule zu Tetschen*. Stopp & Bempel 1875.

spolcích (zkrášlovací spolek, Horský spolek pro Česko-saské Švýcarsko). Manser představoval nový typ místní elity, která se zajímala o své okolí, sice vrchnost uznávala, ale nepřikládala jí přebytnou důležitost.

F. Rotsche se v knize pro žáky – Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen z roku 1898 – Thunům nevěnuje prakticky vůbec. Při popisu jednotlivých oblastí Děčínska se zaměřuje na přírodní útvary, kopce, řeky a potoky, složení půdy, obce a řemesla, která zde lidé provozují. Minulost probírá jen u Labe a místy u průmyslu. To mu stačí, aby se zmínkám o vrchnosti vyhnul.³⁸² Mauder ve své kronice Podmokel věnuje Thunům asi 20 stran. Na nich popisuje dějiny Thunů v Podmoklech a okolí do roku 1790.³⁸³ Po tomto roku se další kapitola jmenuje již jen „Podmokly 1790–1860“.³⁸⁴ Ale i zde jsou často Thunové zmiňováni, především hrabě František Antonín, jako hybatelé změn v Podmoklech.³⁸⁵

V průvodcích je existence rodiny Thunů uvedena vždy při popisu dominanty města – zámku, případně při krátké historické exkurzi. Řivnáč ve svém průvodci upozorňuje mezi jinými stavbami i na Loretánskou kapli na děčínském náměstí. U zámku dodává, že mu škodí přílišná architektonická jednoduchost.³⁸⁶ Schuldes ve svém průvodci z roku 1878 ukazuje krom zmíněného několik stran historie Děčína. Vrchnost však zmiňuje jen krátce.³⁸⁷ V Kafkově průvodci je jméno Thunů spojeno opět jen se zámkem a sbírkami zde shromážděnými.³⁸⁸

V průvodcích po první světové válce se již jméno rodiny Thun – Hohensteinů neobjevuje téměř vůbec. Při popisu města opět upozorňuje Henckel na zajímavé stavby, ale jmenuje jen Thuny ze 17. a 18. století, kteří se zasloužili o některé barokní stavby a o přestavbu zámku do klasicistní podoby. O příslušnících rodu z 19. a 20.

³⁸² Srv. ROTSCH, Fr. Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen. Für die Hand der Schüler bearbeitet von Fr. Rotsch. Herausgegeben vom Freien Lehrer=Vereine des politischen Bezirkes Tetschen. Preis 20 kr. Tetschen. 1898. Verlag von Otto Henckel.

³⁸³ Srv. MAUDER, Emil. Chronik von Bodenbach. 1. – [9.] Lieferung / Verfasst vom Emil Mauder unter Mitarbeit einiger Heimatforscher, Bodenbach : Stadtgemeinde, 1930-1931, str. 60–78.

³⁸⁴ Srv. tamtéž, str. 105.

³⁸⁵ Srv. tamtéž, například ke stavbě cest a pošty str. 105-106, stavba nového pivovaru 112 apod.

³⁸⁶ ŘIVNÁČ, František. Řivnáčův průvodce po království českém, Praha 1882, Nakladatelství Baset Praha 2001, str. 160–163.

³⁸⁷ Srv. SCHULDES, Julius. Die böhmische Schweiz: Ein Führer durch das Elbehochland bei Tetschen und Dittersbach. Druck und Verlag von Stopp & Hempel in Tetschen-Bodenbach, 1878. Historii se věnuje na stranách 24–28.

³⁸⁸ Srv. KAFKA, Josef. Česko-saské Švýcarsko. Praha: Grégr, 1903. 85, 3 s. Kafkův Illustrovaný průvodce po král. Českém; I., str. 26.

století neříká vůbec nic. Například ke stavbě řetězovému mostu z roku 1853 říká, že byl vybudován díky měšťanům z Děčína a Podmokel. To, že byl v té době František Antonín starostou Děčína, neuvádí.³⁸⁹ Český průvodce z roku 1935 hned v úvodu v krátkém historickém přehledu zmiňuje Thuny s tím, že roku 1932 prodali zámek československému státu.³⁹⁰ „Dnes jsou v něm umístěna kasárna hraničářského praporu 1 „České družiny“. Jeho velitel, v té době pan plk. Bláha, projevil vzácné pochopení pro historické ceny tohoto objektu a jeho zásluhou byla zachována řada vzácných památek a detailů. Zejména proslulá „Salla terena“, vyzdobená nástropní malbou *Fragelia* z Bologny, a řada soch děčínského rodáka *Kitzinger*a v rosariu. V „Salla tereně“ instalováno jest muzeum Tyršovo a „České družiny“.“³⁹¹

12.2.2 Thun-Hohensteinové v pamětech a novinách

Jak působil František Antonín na své okolí, se můžeme dozvědět ze vzpomínek Václava Vladivoje Tomka, který pořádal v roce 1840 v Děčíně zámecký archiv: „Starý pan hrabě, muž vědecky vzdělaný, byl celé krajině znám pro svou prostotu v zevnějším chování, maje v obyčeji skoro každodenně konati větší chůze po svém panství, na kterých nebýval jinak oblečen než v modrou blůzu, asi jako nosívali vozkové, a chodě přitom také vždy bez čepice, vůbec bez jakéhokoli přikrytí hlavy.“³⁹²

Smrtí Františka Antonína Thuna v lednu 1873 skončil v Děčíně a okolí čas jistoty. Právě díky působení Františka Antonína a jeho rodiny nezmizela stabilita na děčínském panství v převratných událostech poloviny století. Nejmenovaný autor nekrologu popisuje rozsáhle jeho činnost na panství. Od konce válek s Napoleonem „(...) věnoval se zcela výchování svých dětí, správě a zvelebování svých statků, péči o poddané a horlivým studiím vědeckým. Správu statků svých vedl hrabě tak moudře a opatrně, že, ujav dědictví hrubě zadlužené v průběhu času, všech dluhů je zbavil, ano i na rozmnožení majetku pomysleti mohl. (...)

Při organizaci a správě svých rozsáhlých statků poskytoval hrabě Thun co nejštědřeji všech prostředků, aby času přiměřeného pokroku ve všech odvětvích

³⁸⁹ Srv. HENCKEL, Hermann. Führer durch Tetschen a. d. E. und Umgebung. Tetschen a. d. Elbe, Otto Henckel, 1929, str. 4–14. K mostu pak strana 13.

³⁹⁰ Srv. Českosaským Švýcarskem, průvodce s mapkou značených cest a plánkem měst Děčína – Podmokel. Doporučeno a schváleno ústředním výborem KČST v Praze pod č. j. 6970/35 ze dne 17. dubna 1935. Vydal Odbor Klubu čsl. turistů Děčín-Podmokly, Tiskem Ant. Štrombacha v Lounech. str. 8

³⁹¹ Cit. tamtéž.

³⁹² Cit. TOMEK, Václav, Vladivoj. Paměti z mého života. Díl I., Praha 1904, str. 151.

polního a lesního hospodářství k osvědčení a radě svého velkostatkářského rady A. E. Komerse přístup opatřil. Přitom hrabě František nebyl veden pouze sobeckým pudem po hmotném zisku, nýbrž měl na zřeteli i vyšší národohospodářský a spolu humanitní účel ten, aby k následování povzbudil někdejší poddané a nynější sousedy své. Zřetel jeho byl v nemenší míře obrácen také na povznešení blahobytu veškerého obyvatelstva jeho rozsáhlých statků. V tomto humanitním směru vynakládal hrabě znamenité sumy na obecně prospěšné a dobročinné ústavy a závody, obzvláště v oboru chudinství zaopatřením sirotků, opatrováním nemocných a.t.d. Nesmíme zapomenouti také na velikolepé peněžité oběti, jaké hrabě František při vykupování z roboty přinesl bývalým poddaným svým ve způsobu daru. Neméně obětavým prokazoval se hrabě Thun co patron četných kostelů a škol.“³⁹³

Samotný pohřeb zachytily noviny takto: „Dlouho před počátkem pohřebního průvodu, který byl stanoven na desátou hodinu dopolední 22. ledna 1873, se na zámek ubíraly zástupy oděné ve smutečním. Černé vlajky visící z oken většiny domů ve městě ještě více podtrhovaly pochmurnou atmosféru, která vězela nad labským údolím jako poklička. Uzavřená rakev s pozůstatky Františka Antonína Thun.- Hohensteina ležela v zámecké kapli, po obou stranách chráněná čestnou stráží. (...)“

Za hlaholu všech zvonů z Děčína, Podmokel a Rozběles se dal smuteční průvod do pohybu. V jeho čele kráčela školní mládež se svými učiteli, děčínští chudí, příslušníci děčínského střeleckého spolku, členové veteránských spolků Děčína, Podmokel, Jílového, Libouchce a Tisé, děčínští dobrovolní hasiči, pěvci a členové orchestrů s nástroji, členové německého tělovýchovného spolku, dřevorubci, studenti libverdské zemědělské akademie, sloužící a duchovenstvo. (...)“

Nádvoří zámku a ulice byly po čas smuteční slavnosti osvětleny plynovými lampami a na řetězovém mostě nebylo vybíráno mýtné. Lidé toho využili a jejich zástup lemoval obě strany mostovky. Poté, co první část z 3000 smutečních hostů z blízka i daleka vstoupila jednotným krokem na řetězový most počal se tento z důvodu velkého zatížení povážlivě kývat. Byly slyšet výkřiky hrůzy a zavládla panika. Mnoho lidí z průvodu začalo utíkat zpět a tím se most rozkomíhal ještě více. Teprve po chvíli

³⁹³ Citováno dle NĚMEC, Jan. Pohřeb hraběte Františka Antonína Thun – Hohensteina v dobové publicistice. DVZ, Ročník XII, číslo 1/2002, str. 43-44. Zdroj se nachází ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích, pobočka Děčín, Nekrologe des F. A. Thun – Entwürfte und Abdrücke, sig. A3 CVI a 26.

se podařilo průvod opět zformovat a rozdělit do menších skupin, které poté bezpečně přešly na druhý labský břeh. (...)

*Za zpěvu chorálů byla rakev s drahým zesnulým spuštěna do otevřené rodinné hrobky. Zazněly salvy ostrořelců a mnozí uronili upřímnou slzu tryskající z pohnutého srdce. Milovanému hraběti bude postaven věčný pomník v našich srdcích. Kondolenční telegramy zaslali kromě jeho výsosti císaře Franze Josefa i císařovna Karolina Anna, saský král a jiní.*³⁹⁴

Pokud se podíváme, jak přistupovali lidé a tisk ke smrti Františkova vnuka knížete Františka v roce 1916, uvědomíme si, jak se svět během oné doby změnil. Do Děčína sice proudilo množství projevů soustrasti. V pozůstalosti je zachováno 769 písemných kondolencí a 964 soustrastných dopisů. Německy psané byly kondolence stavovských druhů zemřelého a německých měst, kde měl kníže čestná občanství. Kondolencí německých politiků ale nebylo mnoho a měly přísně formální charakter. Naopak kondolující čeští poslanci, politici, veřejní činitelé, ale i „obyčejní lidé“ – ředitelé škol, učitelé, kněží a úředníci se neomezují na vyjádření soustrasti, ale vzdávají hold zesnulému. Zdůrazňují jeho zásluhy o český národ, království české, říši a stát.³⁹⁵

Nekrology v českém a německém tisku byly naprosto odlišné. Německé listy byly rezervované a často až kritické. Františka Thuna líčily některé z nich dokonce jako nepřítele německva. Naopak české noviny opět podrobně popisovaly, co zemřelý pro český národ vykonal.³⁹⁶ Abychom pochopili postoj českého a německého tábora, musíme se zabývat nacionalismem, který na konci 19. století již naplno pronikl na Děčínsku do lokální politiky a místní identity.

12.3 Thun-Hohensteinové v lokální identitě a paměti

Rod Thun-Hohensteinů se do místní identity zapsal svou činností. Díky práci Františka Antonína v první polovině 19. století se Děčínsko stalo prosperujícím krajem, který přitahoval nové obyvatele jak z Čech, tak z přilehlého Saska. Rozmanitá

³⁹⁴ Citováno dle NĚMEC, Jan, Pohřeb hraběte Františka Antonína Thun-Hohensteina v dobové publicistice. DVZ. Ročník XII, Číslo 1/2002, str. 45–46. Zdroj: Tetschen-Bodenbacher Anzeiger, Nr.7025. 1. 1873, s. 34.

³⁹⁵ Srv. GALANDAUER, Jan. František kníže Thun: místodržící Českého království. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007, Historická paměť. Velká řada; sv. 15, str. 286.

³⁹⁶ Srv. tamtéž, str. 287–288.

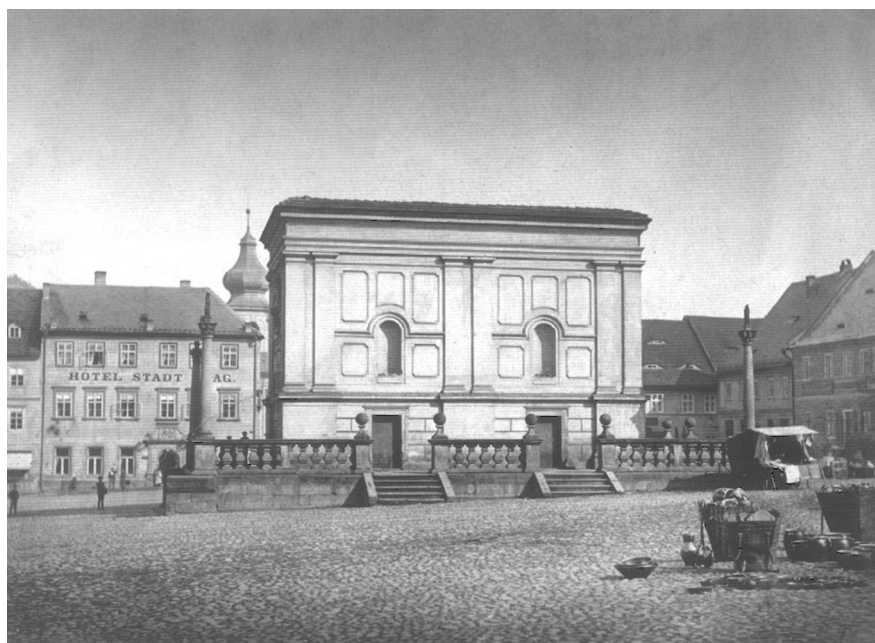
pomoc industrializaci v širokém okolí a zavádění moderních postupů v řízení velkostatku, podpora iniciativy zdejších obyvatel a ústupky činností měšťanů obou měst umožnily zdejšímu kraji změnit se v průběhu 19. století ze zastrčeného místa v moderní, rychle se rozvíjející oblast s křižovatkou dopravy. Dále se Thunové do rázu obou měst podepsali svými vlastními stavbami. Ve sledovaném období se začal vztah obyvatel k vrchnosti měnit. Emancipace různých složek společnosti vedla ke konci patrimoniálního světa, ač činy Františka Antonína věk jistot prodloužily o celá desetiletí.

Thunové symbolizovali v prvních dvou třetinách 19. století pro zdejší kraj modernizaci. Uzavřením se na Děčínsku vyřešil František Antonín svůj nesouhlas s vývojem v Rakousku po napoleonských válkách a ani po změnách v roce 1848 neměl důvod, proč se aktivně angažovat v politice, neboť dle něho nebyla dostatečně liberální. Thunové aktivně podporovali scholarizaci, viděli v ní možnost, jak své poddané (a později sousedy) povznést a přinést tak okolí užitek. Jejich roli v lokální identitě nakonec ukončil proces, který z modernizace vyplynul. Nacionalismus a boj Čechů a Němců nezapadal do šlechtického světa a hrabě (později kníže) František strávil desetiletí svého života snahou usmířit tyto dva zneprátelené tábory. Po jeho smrti se říkalo, že odešel jeden z posledních Rakušanů. František byl přesvědčen, že Češi a Němci se v království českém dohodnout musí a tuto dohodu považoval za své celoživotní poslání.³⁹⁷ Jeho činnost v politice jej často nutila nepobývat na děčínském panství, a tak mohli vnímat zdejší obyvatelé nepřítomnost hraběte v kontrastu s působením jeho děda Františka Antonína.

V místopisech jsou Thunové do 80. let 19. století uváděni jako důležitý aspekt místního světa. V pozdější době jsou však již vnímáni jen jako majitelé zdejší dominanty – zámku. Stejným způsobem k Thunům přistupují průvodce, které nemají potřebu popisovat místní šlechtu. Po vzniku Československa Thunové pro lokální identitu postupně vymizeli. Stáhli se na svůj zámek nad město, odkud pozorovali probíhající změny. Po pozemkové reformě přišli o část svých příjmů a nakonec své sídlo prodali státu, který do zámku umístil armádu.

³⁹⁷ Srv. tamtéž, str. 289.

12.4 Thun-Hohensteinové a jejich činnost ve vyobrazeních

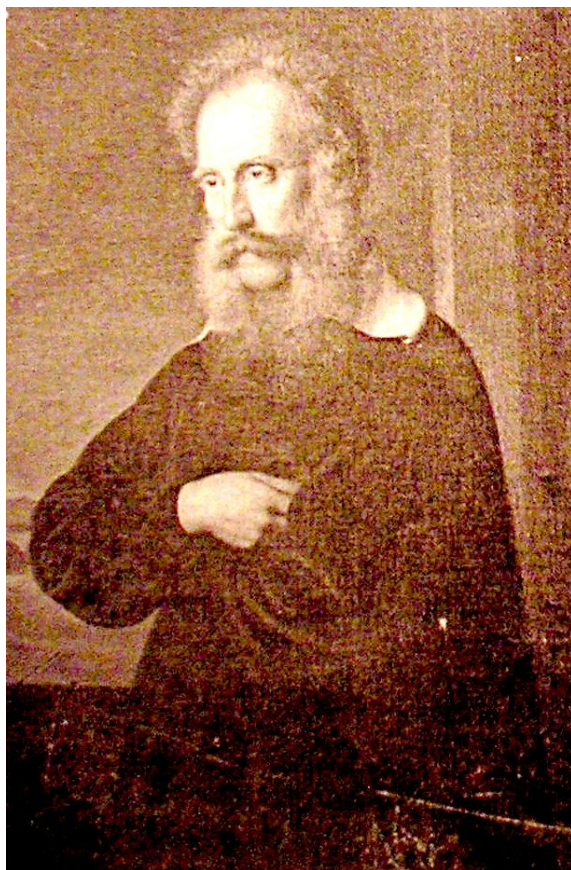
Obr. č. 24 – Loretánská kaple na náměstí kolem roku 1880³⁹⁸

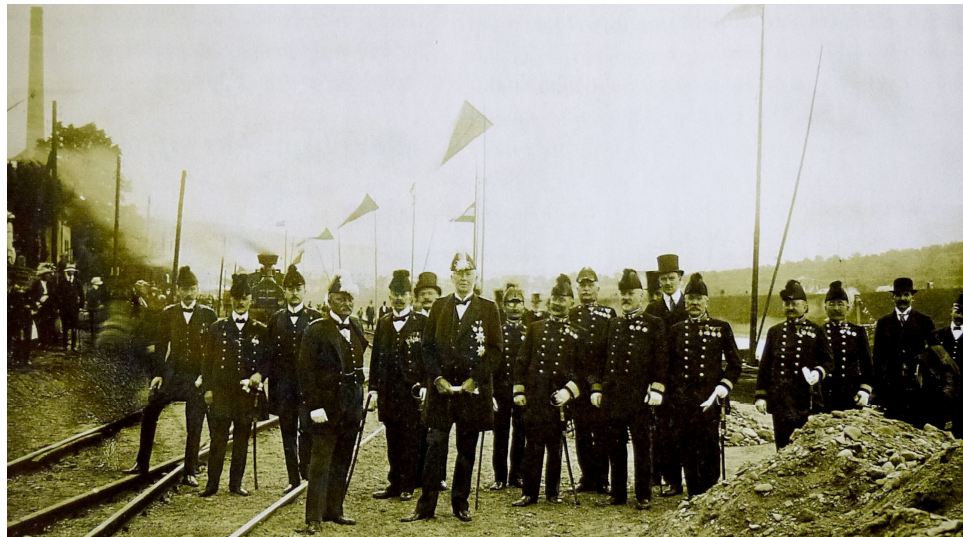
Obr. č. 25 – Loretánská vyhlídka v parku na pohlednici z roku 1904³⁹⁹

³⁹⁸ Zdroj: JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 150.

³⁹⁹ Zdroj: tamtéž, str. 154.

Obr. č. 26 – Hrabě František Antonín Thun Hohenstein⁴⁰⁰

Obr. č. 27 – Český místodržící kníže František Thun-Hohenstein zahajuje provoz nového překladiště v Rozbělesích.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Zdroj: NĚMEC, Jan, Pohřeb hraběte Františka Antonína Thun-Hohensteina v dobové publicistice, DVZ. Ročník XII, Číslo 1/2002, str. 42.

⁴⁰¹ Zdroj: 100 let průmyslu v Podmoklech, Děčín Extrusions 1909–2009. Děčín: Alcan Děčín Extrusions, 2009, str. 41.

Pro podrobné popsání vztahu identity lokální s národní nemáme v této práci dostatek prostoru. Vybrali jsme proto tři okruhy. Provedeme rozbor místopisů a průvodců z hlediska národnostního složení měst. Budeme hledat zmínky o české menšině, neboť předpokládáme, že v nich můžeme najít části konstrukcí o druhém národu. Podíváme se na vývoj vztahů české menšiny s německou většinou ve světle prozkoumaných pramenů v Podmoklech. Pokusíme se získané poznatky shrnout – jak se konstrukce o druhých vyvíjely, které pojmy připadaly autorům důležité a jak česká menšina přistupovala k námi nalezeným pojmům lokální identity.

Nakonec ukážeme pronikání nacionalismu německé většiny do veřejného prostoru na příkladu pomníků v Děčíně a v Podmoklech. Zjistíme, jak se změnil symbolický význam pomníků po vzniku Československa.

13.1 Česká menšina v místopisech a průvodcích

Trochu překvapivě se budeme pohybovat mezi popisem nejvzdálenější minulosti Děčínska a současností autorů průvodců a místopisů. Pro ucelenou komparaci dějin města Děčína a okolních obcí nemáme dostatek místa a v obou oblastech můžeme najít největší třetí plochy.

13.1.1 Česká menšina v německých místopisech a průvodcích

F. Focke ve svém podrobném místopisu nevěnuje existenci Čechů v Podmoklech a Děčíně vůbec žádnou pozornost. Rozdělení aktivit obyvatel podle národnosti ho nezajímá – spolek Beseda v Podmoklech je uveden mezi ostatními spolky s popisem činnosti a s vůdčí osobností. Ovšem bez zmínky o obcovací řeči ve spolku.⁴⁰² Focke věnuje hodně stran díla historii zdejší oblasti. V prastarých dobách dle něho zde žili staří Němci (Urdeutschen) – Markomani, následováni rozličnými Slovany a nakonec se do kraje opět hromadně stěhovali Němci během kolonizace ve středověku. Chvilí přemítá, nakolik příchozí Slované ovlivnili Němce, předpokládá, že

⁴⁰² Srv. FOCKE, Franz. Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens. Eine geachichtliche Durchforachung des Elbe- und Eulau-Thales sammt Umgebung (an der sächsischen Gränze) von frühester Zeit bis in die Gegenwart. Von P. Franz Focke. Pfarrer in Königswald bei Bodenbach, I. svazek, 1879. str 383.

se Slované usídlili v nížinách a němečtí obyvatelé se stáhli do kopců a že spolu oba národy žily pokojně. Celkem tomuto období věnuje necelých padesát stran.⁴⁰³

Julius Schuldes ve svém průvodci z roku 1878 popisuje historii oblasti, kde upozorňuje na existenci německých kmenů Markomanů nebo Hermundurů. Tyto kmeny dle něho uctívaly Růžovský vrch jako Asgard. Slovanské kmeny do oblasti přišly v malém počtu a nemohly tak ovlivnit německé vyznění oblasti.⁴⁰⁴ Jakékoliv menšiny pro něho nejsou zajímavé ani v Podmoklech a okolních obcích⁴⁰⁵ a neuvádí je ani R. Manzer. V úvodu knihy vyzdvihuje přínos německých měst. V hledání počátků Děčínska klade důraz na slovanský kmen Děčanů, který založil na skále nad řekou hrad a pod ním město.⁴⁰⁶

Rotsch ve svém díle z roku 1898 věnuje popisu nejstarších dob sedm stran z celé publikace, která má 38 stran. Říká, že po lidech doby kamenné se na Děčínsku usídlili Bójové a poté předci nynějších Němců –Markomani, které chápe jako vznešený lid, jež žil v souladu s přírodou.⁴⁰⁷ Markomani měli „(...) *bytelnou stavbu těla a velikou sílu. Měli zářivě modré oči a dlouhé světlé vlasy. Náruživě milovali boj a během míru se věnovali vášnivě lovu. (...) Život Markomanů byl jednoduchý a přirozený. Své tělo udržovali tvrdé a odolné, když se otužovali v řekách.*“⁴⁰⁸ K životu Markomanů Rotsch ještě přidává způsob odívání a vysvětluje čtenářům starogermánské pohanství. Po příchodu Slovanů žili Markomané v horách. Upozorňuje, že sice mnoho okolních názvů pochází z češtiny, ale sídla založili před nimi Markomani.⁴⁰⁹ Češi byli podle něho přátelští, pracovití, ale nedůvěřiví. Provozovali zemědělství a mírová řemesla. Radost nacházeli ve zpěvu a tanci.⁴¹⁰

⁴⁰³ Srv. tamtéž, str. 7–56.

⁴⁰⁴ Srv. SCHULDES, Julius. Die böhmische Schweiz: Ein Führer durch das Elbehochland bei Tetschen und Dittersbach. Druck und Verlag von Stopp & Hempel in Tetschen-Bodenbach, 1878, str. 24–25.

⁴⁰⁵ Srv. tamtéž, str. 43 a dále.

⁴⁰⁶ Srv. MANZER, Robert. Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk. Robert Manzer, Direktor der Bürgerschule zu Tetschen. Stopp & Bempel 1875, úvod a strany 1–2.

⁴⁰⁷ Srv. ROTSCH, Fr. Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen. Für die Hand der Schüler bearbeitet von Fr. Rotsch. Herausgegeben vom Freien Lehrer-Vereine des politischen Bezirkes Tetschen. Preis 20 kr. Tetschen, 1898. Verlag von Otto Henckel, str. 32.

⁴⁰⁸ Cit. tamtéž, str. 32–33.

⁴⁰⁹ Srv. tamtéž, str. 35–36.

⁴¹⁰ Srv. tamtéž, str. 36.

Poválečný průvodce od Hermana Henckela se historií příliš nezabývá. Jen připomíná první zmínku o Děčíně z roku 993. Národnostní složení nijak neřeší.⁴¹¹ Mauder ve své kronice Podmokel podává o historii oblasti z představených autorů nejpodrobnější informace. Rozděluje období na dobu kamennou, bronzovou, železnou a období Římské říše, ke kterému však nemá žádné místní hmotné prameny. I pro pozdější období ve své knize ukazuje spíše nalezené předměty, než že by se zabýval národností obyvatel.⁴¹² K současnosti nehovoří přímo o české menšině, ale popisuje české školství v Podmolech.⁴¹³ Jmenuje pak 204 spolků, z nichž je 23 českých. Jde o spolky, které jsou stále činné. Chybí tak například Beseda.⁴¹⁴

13.1.2 Česká menšina v českých průvodcích

Řivnáčův průvodce se k národnostní skladbě obyvatelstva nevyjadřuje. Nerozděluje hotely a hostince na české a německé. Když představuje dějiny města, tak se nejstarším obdobím zcela vyhýbá.⁴¹⁵ Naopak Kafkův průvodce Česko-saským Švýcarskem z roku 1904 se národnostní skladbě věnuje podrobně. V celém průvodci důsledně dodržuje používání českých názvů obcí a míst a to i v Sasku. U obcí Kafka upozorňuje na slovanský původ názvů, případně na sepětí s dějinami Čech.⁴¹⁶ Již v úvodu při seznámení čtenáře s krajem Českosaského Švýcarska říká: „*Ten od přírody nadaný kraj byl druhdy celý půdou českou; Čandov, Veleň, Perno*⁴¹⁷ *ano i Drážďany byly teprve markrabími míšeňskými od koruny české urvány. Brzy po založení Míšeň, podrobivší si lužické Srby, zmocnili se markrabí míšeňští i tohoto kraje, druhdy dle kmene slovanského Nišanskem zvaného. (...) Dnes obývá tu lid*

⁴¹¹ Srv. HENCKEL, Hermann. Führer durch Tetschen a. d. E. und Umgebung. Tetschen a. d. Elbe: Otto Henckel, 1929, str. 1–4.

⁴¹² Srv. MAUDER, Emil. Chronik von Bodenbach. 1. – [9.] Lieferung / Verfasst vom Emil Mauder unter Mitarbeit einiger Heimatforscher, Bodenbach: Stadtgemeinde, 1930-1931, str. 16–40.

⁴¹³ Srv. tamtéž, str. 343–345.

⁴¹⁴ Srv. tamtéž, str. 363–370.

⁴¹⁵ Srv. ŘIVNÁČ, František. Řivnáčův průvodce po království českém, Praha 1882, Nakladatelství Baset Praha 2001, str. 160–170.

⁴¹⁶ Srv. KAFKA, Josef. Česko-saské Švýcarsko. Praha: Grégr, 1903. 85, 3 s. Kafkův Illustrovaný průvodce po král. Českém; I. Například u Hřenska, „*jehož slovanské jméno značí tolik jako pohraniční hospodu, jen násilně se do němčiny překládá.*“ (str. 32). „*Čandov (nikoli Žandov, ani Šandava, něm. Schandau), město s něco více než 3 tis. obyv., jehož původní slovanské jméno odvozuje se od Čandů, skalnatých dolů (...)*“ str. 42.

⁴¹⁷ Bad Schandau, Pirna a Stadt Wehlen.

*německý, jenž nejprve v náhorní plochy zaujal i lid zněmčený v údolích, většinou nuzně prací v lesech a lomech se živící; (...)*⁴¹⁸

Při popisu Podmokel uvádí počet obyvatel 7572, mezi nimi je přes 1800 Čechů. Dále cestovatelům doporučuje: „*Hotel Kný – sídlo České Besedy, Řemesl. Bes., Sokola, míst. od. Ústř. M. Š. a Sev. Jed., dobrá kuchyň a obsluha českých hostí, levný nocleh (60 kr.). Zde přítomno vždy dosti Čechů, kteří dají potřebné informace. U našinců: turistické drobnosti jako fotografie a p. u J. Haufa (knihkupectví a knihařství), obuv u A. Tichého, klobouky u K. Železného, oděv u Jiřího Michálka. (...) Okolní obce: Chrochvice, Bělá, Želenice, Rozbělesy, obydleny velkou částí českého lidu dělného; letní byty však jen u Němců.*“⁴¹⁹ U Děčína uvádí 7299 obyvatel. Přes 800 Čechů, ale české spolky ani závody zde dle něho nejsou. Z hostinců doporučuje jen nanejvýše hotel Ullrich s českou kuchyní, kde dříve sídlila česká Beseda. Jen dodejme, že Hotel Ullrich má v průvodci reklamu jako jediný z Děčína i Podmokel.

Průvodce z roku 1924 uvádí v Podmoklech a Děčíně stav českého školství, kontakt na české bankovní ústavy, lékaře, obchodníky a restaurace a hotely. Na druhém místě pak popisuje i jmenované provozy německé. Centrum českého života, který sestává z 22 spolků, najde návštěvník v Národním domě.⁴²⁰ Průvodce z 30. let 20. století v úvodních slovech vybízí k návštěvě všechny, kdo jsou pravými Čechy. „*Přijďte sem, pojdte s námi všichni! Vy, kteří jste již byli, i Vy, jimž o tom všem vyprávěli Vaši přátelé, nebo časopisy a publikace. Jedni, abyste ty všechny dojmy znovu prožili, vždyť v krásný kraj se každý rád vrací a stále v něm nachází nové krásy. Druzí pak se přijďte přesvědčiti, že nelhali ti, kteří vám o něm vyprávěli. Najdete zde vše tak, jak jste o tom slyšeli nebo četli. Přijď každý, kdo máš rád přírodu a kdo jsi upřímným Čechem. Přijďte a pomozte nám, hrstce dělníků při opravách našeho domu. Potřebuje po těch letech poroby našeho národa mnoho oprav a důkladných. Nejen*

⁴¹⁸ Cit. KAFKA, Josef. Česko-saské Švýcarsko. Praha: Grégr, 1903. 85, 3 s. Kafkův Illustrovaný průvodce po král. Českém; I., str. 9–10.

⁴¹⁹ Cit. tamtéž, str. 24–25.

⁴²⁰ Srv. HONS, Ladislav, ed. České Středohoří, dolní Polabí a Českosaské Švýcarsko: [Lovosicko, Litoměřicko, Ústecko, Teplicko, Podmokelsko, Děčínsko]. Praha: Uher, 1924. Uhrovy cestovní průvodce, 21. Str. 97 až 133.

nového nátěru a malby, ale potřebuje i základy obnoviti. Jen trochu málo odhodlání a času, jen trochu dobré vůle a vše půjde snadno.“⁴²¹

Ve zvláštním oddíle upozorňuje návštěvníky na zostřené kontroly na hranicích, které se prosazují po příliš benevolentním přístupu posledních let. Zůstává sice možnost „malého pohraničního styku“, ale jen pro obyvatele, kteří bydlí v obcích u hranic. Ostatní musí projít při každém překročení hranice celní kontrolou a každé překročení hranic musí být zaznamenáno do pasu.⁴²² U Děčína a Podmokel uvádí počet obyvatel (12 855, 22 658) a počet Čechů (2135 a 3789).⁴²³ Historii Děčína začíná založením hradu kmenem Děčanů. V obou městech popisuje nádraží, české školy a jmenuje služby, které nabízejí Češi (hotely, restaurace, kavárny, lékaři, knihkupectví). Podrobně pak popisuje výlety do okolí, ale žádná trasa nepřekračuje státní hranici.⁴²⁴

13.1.3 Zobrazení českého v místopisech a průvodcích

Hledali jsme, jak autoři zachycují české stopy v lokalitě. V nejstarší minulosti němečtí autoři hledají své předky u germánských kmenů. Slovanské kmeny tak přicházely do obydleného kraje. Někteří pak popisují nepřerušené německé osídlení v okolí. Můžeme sledovat vývoj ve stylu psaní, kdy nejstarší autoři předkládají skutečnosti, zatímco díla z přelomu 19. a 20. století se již svým prapředkům věnují podrobně a se zájmem. Po první světové válce se v případě Maudera vrací k na pramenech založené vědecké práci, nebo nejstarší Dějiny nepopisují. Uvedené závěry se vztahují na námi prozkoumanou literaturu. Cítíme zde potřebu dalšího výzkumu, zvláště v německé literatuře z 20. a 30. let 20. století.

Němečtí autoři většinou českou menšinu ve své době přecházejí mlčením. České průvodce ji naopak neopomenou nikdy zmínit. V českých průvodcích vidíme hospodářský nacionalismus. Zdůrazňují služby, které poskytují ve městech Češi. Historii Češi líčí od dob příchodu Slovanů a zdůrazňují početnost slovanského

⁴²¹ Cit. Českosaským Švýcarskem, průvodce s mapkou značených cest a plánkem měst Děčína – Podmokel. Doporučeno a schváleno ústředním výborem KČST v Praze pod č. j. 6970/35 ze dne 17. dubna 1935. Vydal Odbor Klubu čsl. turistů Děčín-Podmokly, Tiskem Ant. Štrombacha v Lounech. str. 4.

⁴²² Srv. tamtéž, str. 6-7.

⁴²³ Srv. tamtéž, str. 8-20.

⁴²⁴ Srv. tamtéž, str. 24-64.

osídlení. Upozorňují tak na poněmčení obyvatelstva. Některé formulace evokují nárok českého národa na zdejší oblasti.

13.2.1 Česká menšina v Podmoklech – vztahy s německou většinou

Soužití Čechů a Němců přiblížíme na pohledu Čechů. Využívat budeme prameny, které nám zanechaly české spolky Beseda a Řemeslnická beseda,⁴²⁵ případně paměti českých obyvatel.

Pro 60. léta 19. století máme vzpomínky Eduarda Baziky, který zde působil v letech 1860-1865 jako generální ředitel tratě. Bazika navázal s místními Čechy blízké vztahy a tak byl jmenován čestným členem České Besedy, ač ta vznikla až roku 1873. Na soužití Čechů s Němci Bazika vzpomíná: „Život národnostní počínal se již tenkrát vyvinovati, ovšem více u Čechů než u Němců, a spolužití s Němci bylo v porovnání s nynější dobou, ještě snesitelné. Úřednictvo při dráze, u pošty, u celního úřadu a u policie bylo ponejvíce české, a žádný proti nim nežehral. Podobně mělo se to v Děčíně. Okresní hejtman (Strnad), okresní soudce a více úředníků byli Češi a hraběcí úředníci též skoro všichni. V kasíně německém děčínském bylo as 20 Čechů, a poněvadž se členi volili balotáží, jest důkaz, že nebyl žádný zvláštní odpor proti Čechům.“⁴²⁶ Své vzpomínky vztahuje Bazika ke konci 19. století, kdy paměti psal. Musíme se proto zamyslet, zda vzpomínanou dobu nepřikrašluje.

Když se detailně podíváme na zápisy Besedy a Řemeslnické Besedy v Podmoklech, tak zjistíme, že Bazikovy paměti pravděpodobně odpovídají skutečnosti. Spolky se snažily vystupovat nezaujatě, jejich členy se stávali i Němci.⁴²⁷ Spolky se účastnily na počátku 70. let akcí zdejších německých organizací.⁴²⁸ V případě politických projevů svých členů pak neváhalo vedení spolku zasáhnout. V září 1875 bylo vyloučeno několik členů, protože:

„1) že § 1 stanov překročili an při nápěvu německé písně *Wacht am Rhein*, který v tanečním kuse co Trio se objevil, pískáním a sykotem veřejnou politickou demonstraci provolali.

⁴²⁵ Spolky jsme se zabývali v práci PODLUCKÝ, Martin, Společenský život Němců, Čechů a Židů v Podmoklech v letech 1848–1918, Bakalářská práce na FF UK 2008. Vedoucí práce: Jiří Štaif.

⁴²⁶ Cit. dle CHALUPOVÁ, Alice. Ve jménu rodiny a práce: paměti Eduarda Baziky a jejich interpretace. Praha, 2008. Vedoucí práce Milan Hlavačka, str. 104. Balotáž je tajné hlasování.

⁴²⁷ Roku 1877 se stal členem Besedy hostinský Josef Ullrich z Děčína. Beseda v jeho hostinci zasedala.

⁴²⁸ Například v srpnu 1875 vyslala Beseda deputaci na svěcení praporu místního spolku veteránů. Srv. Kniha zápisů ze schůzí, zápis ze srpna 1875. SOKA Děčín. Fond: Beseda Podmokly, Děčín.

2) že spolek *Besedu*, který po celou dobu trvání svého vážnost u veškerého obyvatelstva i německého požíval, tímto výstředním počínáním v nenávist uvedli – a národnost druhou zde ve většině žijící, proti spolku popudili. (...)“⁴²⁹

Spolek se pokusil omezit nebezpečí opakování takové události tím, že zájemci o členství museli být doporučení a alespoň třikrát se přijít ukázat na schůzi. Na druhou stranu byl 16. ledna 1876 vyloučen jeden člen pro drzá a urážlivá slova na adresu české národnosti.⁴³⁰

Spolky se účastnily veřejných aktivit ve městě i na konci 70. let. V kapitole o přírodě jsme referovali o oslavách výročí svatby císaře roku 1879. Oba spolky se účastnily slavnostních průvodů a dalších aktivit. Ovšem zároveň se jim nedařilo na větší zábavy přilákat ostatní obyvatele. Po několika neúspěšných zábavách, které zatížily spolkovou pokladnu, se spolkový život stahoval z veřejnosti. Jednatelská zpráva ke konci roku 1879 k tomu říká: „*Tak se stalo, že spolek jen dvě vlastní zábavy odbýval. Za to ale zúčastnila se Beseda rozličných dobročinných sbírek a slavnosti 25ti letého trvání sňatku Jeho Veličenstva císaře pána. Právě ale tak jak chudl spolek na uspořádání větších zábav, bohatnul zábavami spolkových večerů sobotních. Můžeme říci pánové, že letošní spolkové večery nás úplně za odpadnutí větších zábav odškodnili. Pěstoval se pilně zpěv, hudba a mnohdy trvala čilá zábava déle, než si byli účastníci představovali. Důkaz to, pánové, že netřeba velkolepých, veřejných zábav, ale čilé a soukromé jednání všech členů a působení jich směrem každému přirozeným.*“⁴³¹

Řemeslná beseda poprvé pocítila vážné problémy, když chtěla v roce 1883 uspořádat veřejnou oslavu své činnosti. Do zaměstnání členů přišly anonymní dopisy, kde bylo jejich působení popisováno jako nacionální a nevhodné. Někteří členové byli následně z Podmokel přesazeni. V letech 1878–1884 byl podmokelským starostou Franz Jordan,⁴³² který se snažil národnostní třenice tlumit a Řemeslnické besedě projevoval sympatie. Stal se čestným členem besedy a věnoval jí 100 zlatých. Ovšem to bylo příčinou dalšího napětí. „*Panu Františkovi Jordánovi starostovi obce*

⁴²⁹ Cit. tamtéž, zápis z 18. září 1875. Pro vyloučení hlasovalo 7 z 9 přítomných členů vedení spolku. Původně asi šest, ale šestka je škrtnuta a přepsána na sedmičku.

⁴³⁰ Srv. tamtéž, zápis z 16. ledna 1875.

⁴³¹ Cit. tamtéž, zápis ze 7. prosince 1879.

⁴³² Srv. HERR, Alfred, ed. Heimatkries Tetschen-Bodenbach, Städte und Gemeinden, Heimatverband Kries Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen, 1977, str. 131.

*Podmokly odevzdán čestno-členský diplom. Čestný tento člen věnuje spolku sto zlatých se žádostí, by žádná zmínka o tom do veřejnosti nepřišla, až arci se snadno činiti nedá a v skutku ve velmi krátké době rozepsaly se již listy německé o p. Jordánovi s výtkou, že pro Schulverein není nikdy doma, českým spolkům naopak že velmi přeje. Postačí však poznámka, že pan Jordán rodem ze Saska, není mocen české řeči a jest však úplně nestranný a stal se přítelem Čechů proto, že viděl jejich spravedlivý boj se stranou druhou, se stranou poněmčilou.*⁴³³

Ještě v polovině 80. let se snažila Česká beseda zvát na své zábavy širší okolí – na taneční věneček roku 1885 byli pozváni všichni členové Besedy, ostatní české spolky v Podmoklech působící, někteří jmenovaní Němci a německý spolek Gemütlichkeit. A tento věneček se dle vyjádření v zápisech podařil.⁴³⁴ Kolik bylo účastníků a kolik z řad „jmenovaných Němců“ či spolku Gemütlichkeit, však není možné uvést. Řemeslnická beseda rozhodla až v roce 1888 tisknout pozvánky na své zábavy výlučně v češtině a uzavřít se tak německému okolí.⁴³⁵

Česká Beseda se do 80. let angažovala v propagaci německého Ullrichova hotelu, kde probíhaly besední schůze a menší zábavy. Měly být vytištěny plakáty propagující hotel v českém vnitrozemí. Činnost spolků však mizela z veřejného prostoru. Slavnostní odhalení sochy Josefa II. v Děčíně v srpnu 1885 není v zápisech zmíněno jediným slovem.⁴³⁶ Josef II. se stal symbolem německého nacionalismu, pro Děčín však bylo datum významné i z toho důvodu, že šlo o sté výročí potvrzení městských práv.

Jestliže ještě v roce 1890 zamýšleli členové Besedy pozvat spolek Gemütlichkeit na svou oslavu Silvestra, pak o čtyři roky později právě tento spolek přesvědčil některé hostinské, aby Besedě již nepronajímali prostory k pořádání zábav. V 90. letech nastalo období, kdy měly spolky problém najít místnosti pro odbývání svých schůzí a zábav. Nacionalismus se naplno projevil v dubnu 1897. Po vydání Badeniho jazykových nařízení se začal německý tisk předhánět v příkrosti jejich odsouzení a v radách svým poslancům, jak mají Badenimu znemožnit další vládnutí.

⁴³³ Cit. Památní kniha. SOkA Děčín. Fond: Řemeslnická beseda Podmokly.

⁴³⁴ Srv. zápisy ze schůzí přelom 1884 a 1885. SOkA Děčín. Fond Beseda Podmokly.

⁴³⁵ Srv. Protokol z řádné výborové schůze ze dne 11. ledna 1888, Kniha zápisů ze schůzí (1873-1896). SOkA Děčín. Fond: Řemeslnická beseda Podmokly.

⁴³⁶ Řemeslnická beseda v této době řeší uvítání Čechů, kteří přijíždějí na návštěvu do vlasti z Ameriky. Slavnost plánuje na nádraží s druhou Besedou. Zároveň plánují výlet do Ústí nad Labem za tamní Besedou. Srv. Zápisy ze schůzí rok 1885, tamtéž.

Noviny útočily na mladočechy a později přibyl i nový fenomén, a to „kopání do všeho českého“.⁴³⁷

Častěji také přinášely zprávy o Češích, jež v obcích a městech, kde byla převaha německého obyvatelstva, prováděli výtržnosti a provokovali německé občany. „*Tomu, kdo šel v noci z neděle na pondělí v ulici ve Weiheru (součást Podmokel, pozn. autora), se musela bezpodmínečně vnučovat myšlenka, že právě dorazil do českých luhů kolem Čáslavi. Tři opilí Češi měli uprostřed ulice naladěn jejich „Kde domov můj“ a vřeštěli u toho takovým způsobem, že brzy někteří obyvatelé této čtvrti zvědavě otevírali okna v domnění, že podmokelský statek přivádí nové přírůstky. Kolemjdoucí, kteří tuto skupinku upozorňovali na neslušnost jejich chování, byli ještě titulováni českými nadávkami.*“⁴³⁸

Ve čtvrtek 2. prosince 1897 kolem půl deváté večer se srotil v Podmoklech dav u obchodu Čecha Josefa Haufa (člena Besedy od roku 1870). Byla rozbita výloha a hozenými kameny zraněn jeden zaměstnanec. Lidé se následně vydali městem a přes domluvy starosty vybili okna v restauraci Kny (zde měly české spolky své místnosti). Poté byla zdemolována matiční škola v Chrochvicích.⁴³⁹ Útok na školu popsal J. Zeman: „*Vypáchili dveře, rozbili okna, vnikli dovnitř, rozsekali lavice, tabule a veškerý nábytek, roztrhali a zničili knihy, obrazy, pomůcky, rozbili plot, kůlny, chudé tělocvičné nářadí a všechno naházeli dovnitř, kde se kupily hromady tříště, rumu a kamenů až 8 kg těžkých. Při tom byl pobodán a na životě ohrožován český učitel.*“⁴⁴⁰ Situaci uklidnili až vojáci povolání z Terezína.

Do první světové války zůstala situace napjatá. Nedošlo sice již k tak razantnímu výbuchu násilí, ale i každodenní život mohl přinášet nebezpečné situace. „*Jednou jsme si udělali v kroji výlet do Hřenska. Bylo to tuším v r. 1898. V kroji jsme se však nesměli na ulicích ukázat. Měli jsme všichni pláštěnky a na hlavách obyč. klobouky a čepice. Pořád to šlo, ale jak jsme přišli na parník, byli jsme ohrožováni cestou tam i zpět Němci. Byl s námi br. Valenta od jízdy /velký frajer a komik/, dobrý zpěvák, který celou cestu zpíval a tak Němce trochu zabavil. Při zpáteční cestě to bylo*

⁴³⁷ Srv. Šolc, Radim, Ohlas Badeniho jazykových nařízení v německém tisku Děčína a Varnsdorfska, DVZ. Ročník XI, číslo 2, Děčín 2001, s. 23.

⁴³⁸ Cit. tamtéž, str. 27–28.

⁴³⁹ Srv. Tetschen Bodenbach Zeitung, 4. 12. 1897, str. 3.

⁴⁴⁰ Cit. Zeman, J., Zápas o českou školu v Podmoklech, 1927, strojopis, str. 5. SOKA Děčín. Fond: Česká obecná škola Podmokly.

horší. Při vystupování z lodi byli jsme již na nebezpečí upozorněni. Tak jsme se museli rozprchnout na všechny strany a až na několik boulí, jsme se dostali všichni šťastně domů.“⁴⁴¹

Česká menšina musela po roce 1897 řešit také vypovídání z bytů, nechuť ze strany Němců zaměstnávat Čechy, problémy při hledání místností pro spolkové zábavy a stále napjatou atmosféru v obci. Většinu sil české spolky napjaly ke stavbě národního domu. Bylo založeno stavební družstvo a odkoupen pozemek. Dům byl nakonec postaven pro průtahy podmokelských úřadů v roce 1906. Otevření národního domu se Češi pokusili spojit s ovládnutím veřejného prostoru, ovšem neúspěšně.

„V neděli ráno skutečně čekaly zástupy Němců, většinou přespolečných, před nádražím. Následkem toho jen nemnoho českých výletníků odvážilo se do Podmokel, velická většina ujížděla saskou drahou i parníky dál. Přesto přepadeno i stlučeno bylo několik českých lidí. Potom přitáhl zástup k Nár. domu, před ním stáli již úředníci hejtmanství s hejtmánem v čele. V přepadávání jednotlivců i menších společností bylo pokračováno. Stlučen byl i Němec, obchodník Till, jemuž bylo vytýkáno, že koupí stavebního místa Čechům sprostředkoval. Obuvník p. Tichý vyveden byl s celou rodinou z kavárny Rösollovy, ač německy se tam bavila má rodinu německou. Stlučen byl krejčovský pomocník p. Němec, finanční dozorce Petřík, učitel Morávek a jiní. I dámy byly inzultovány, ježto se Němci domnívali, že pestrá stuha na jejich kloboucích je v barvách českých.“⁴⁴²

K vývoji po první světové válce nemáme paradoxně dostatek pramenů, kde bychom mohli zachytit vývoj očima aktérů. Zápisy České besedy končí před válkou, Řemeslnická beseda fungovala sice dále, ale počet členů klesl pod 30 a zápisy se týkaly již jen provozních problémů spolku.

13.2.2 Lokální identita v českých pramenech

Námi sledované pojmy – hlavní prvky lokální identity – v zápisech českých spolků prakticky nejsou. Železnice představovala pro mnoho členů živobytí a byla tím

⁴⁴¹ Cit. Záznamy pamětníků o dějinách jednoty 1899–1945, Jaroslav Rožek. SOkA Děčín. Fond: Tělocvičná jednota Sokol Děčín – Podmokly.

⁴⁴² Cit. Zvláštní zápis ke zbudování Národního domu v Podmoklech n. L. mezi zápisem z 22. května 1906 a 30. června 1906. Kniha zápisů ze schůzí (1905–1910) pobočka SOkA Děčín. Fond: Řemeslnická beseda Podmokly.

důležitá, ale členové spolku ji nemají potřebu chápat za charakteristický rys lokality. Spolky začaly fungovat až po dokončení železničního uzlu, a tak se nemohly účastnit slavnostního zahájení provozu. V zápisech každopádně chybí i jakékoliv zmínky o oslavách provozu na železnici. Labe a život na řece pro členy spolků též nepředstavovaly hodnoty, které by zapisující nějak vyzdvihovali. Vedle faktu že povolání spojená s řekou mělo méně členů spolku, si musíme uvědomit, že do zápisů se dostaly spíše aktuální problémy, například s rostoucím nacionalismem.

Příroda se v zápisech objevuje častěji, ale jen jako místo, kam může spolek vyrazit na výlet. Sledujeme zároveň, že organizované výlety se nekonaly na místech, která jsme popisovali v kapitole o přírodě. Kvádrberk, vyhlídku Bohemia v Děčíně, Pastýřskou stěnu v Podmoklech ani značené trasy v okolí měst se v zápisech neobjevují. Výlet většinou probíhal tak, že se společnost vydala pěšky, vlakem, lodí do nějaké obce v okolí, kde byl zamluvený hostinec či přichystané venkovní posezení a hudba. Můžeme však jen spekulovat, proč tomu tak bylo. Thun-Hohensteinové jsou v zápisech uváděni jen při úmrtích – spolky se účastnily pohřbů, případně vysílaly deputace.

Neříkáme, že česká menšina námi zkoumané prvky ze slovníků nepovažovala za charakteristické pro okolní oblast, ale vnímala je s postupem času odlišně od německé většiny. V českých pramenech najdeme jiné prvky lokální identity – české. Čechům se podařilo spojit síly a vybudovat roku 1906 národní dům, který zmiňují všechny české průvodce s patřičnou dávkou pýchy. O vzniku domu byla napsána samostatná kniha, stejně tak o dlouhém snažení o postavení české školy.⁴⁴³ Od roku 1892 zde působila škola Ústřední matice školské. Žádost o českou veřejnou školu byla podána sice už v roce 1904, byla ale otevřena až po dlouhých průtazích ze strany vedení města v roce 1911.⁴⁴⁴

Škola i národní dům se staly **uzlovými body** české menšiny a po vzniku Československa působily jako připomínka vítězného boje za českou věc. Stejně mohla vnímat česká populace učitele Jana Charváta. Mimořádně se zasloužil o společenský život a vybudování české školy v Podmoklech. Jeho pohřeb pak byl manifestací

⁴⁴³ Zeman, J., Zápas o českou školu v Podmoklech, 1927 s. 5., strojopis. SOkA Děčín. Fond: Česká obecná škola Podmokly.

⁴⁴⁴ Srv. tamtéž, str. 4–9.

českého živlu ve městě.⁴⁴⁵ Pravděpodobně před sebou máme místa paměti, s kterými mohla zdejší menšina dále pracovat. Ale k tomu nikdy nedošlo. Pro rychlost změn ve 20. století a kvůli roztrhání veškerých vazeb mezi lidmi a jejich prostředím v období kolem druhé světové války.⁴⁴⁶

13.2.3 Proměna identity etnické v národní v zápisech českých spolků

Při průzkumu zápisů českých spolků můžeme sledovat proces změny identity v Podmoklech a v Děčíně žijících Čechů. Pokud uvažujeme v pojmech, jak jsme je definovali na začátku, tak v 60. a 70. letech 19. století vidíme, že členové spolku mají identitu skupinovou (příslušnost ke spolku, k profesi) a identitu etnickou (rozlišení dle používaného jazyka). Mají samozřejmě i další identity.

Někdy na přelomu 70. a 80. let se začíná etnická identita prosazovat na úkor ostatních, až se z ní v 80. letech vyvine identita národní. Změna spočívá v tom, že dochází k intenzivnější komunikaci uvnitř skupiny Čechů. Nejen mezi česky mluvícími lidmi v Podmoklech a Děčíně, ale i v rámci výletů za ostatními českými besedami v okolí. A díky návštěvám Čechů z vnitrozemí. Skupina začíná chápat svou příslušnost k širšímu společenství, které popisuje jako český národ. Ke změně jsou Češi tlačeni okolím – německá většina nechodí na jejich zábavy. Aktivita Čechů však vyvolává reakce na straně německé většiny a ty opět rezonují u Čechů. Národní identita je naplno rozvinuta v 90. letech v souvislosti s bouřemi kolem roku 1897. Nejdůležitější funkcí národní identity je, že poskytuje ucelený návod k určení místa jedince ve světě tím, že definuje jeho příslušnost ke „kolektivní osobnosti“, respektive nabízí ztotožnění se s takovou osobností. Jinými slovy je člověk primárně posuzován podle příslušnosti k národu.

⁴⁴⁵ Jeho životu a pohřbu je například v pamětní knize pro zbudování spolkového domu věnováno 7 stran. Srv. Pamětní kniha pro zbudování spolkového domu, rok 1906, SOkA Děčín. Fond: Řemeslnická beseda Podmokly.

⁴⁴⁶ Budova Národního domu byla v 60. letech 20. století radikálně přestavěna na žákovskou jídelnu. Jeho význam upomíná jen deska věnovaná čtyřem podmokelským legionářům umučeným nacisty. Jan Charvát nemá v Děčíně žádnou ulici.

13.3 Vstup národní identity do veřejného prostoru

Na následujících řádcích budeme sledovat, jak je lokální identita záměrně kombinována s novými prvky, aby vyhovovala rostoucí identitě národní. Proces uvidíme na osudech dvou pomníků v Děčíně. Pomník nemůžeme vnímat jen jako artefakt, ale jako symbol. V 19. a 20. století měl pomník reprezentovat městskou společnost a usnadnit obyvatelům orientaci v dějinách. Mohl potvrdit současníkům už zakořeněné tradice a potomkům je předat k následování. Jak uvidíme, tak pomocí pomníků bylo možné si přivlastnit cizí minulost.⁴⁴⁷

Pomníky kvůli událostem kolem první světové války získaly nové významy. Důležité je vědět, že po vzniku Československa se ocitly pomníky habsburské monarchie v nemilosti českých obyvatel. V českých oblastech však takových pomníků mnoho nebylo. Odlišná situace panovala v místech s německou většinou. Zde městské rady neuvažovaly o změnách názvů ulic a odstranění pomníků upomínajících na členy habsburského domu. Oblasti s německou většinou však byly obsazeny českými vojenskými oddíly.

Do Podmokel a Děčína dorazily vojenské jednotky 13. prosince 1918.⁴⁴⁸ Oddíly sestávaly z bývalých rakousko-uherských vojáků a legionářů. Většina legionářů prošla dlouhými boji na frontě, přičemž jejich nepřítel bojoval právě pod zástavou s dvouhlavým orlem a ve jménu habsburské monarchie. Vojáci tak cítili potřebu vypořádat se s rakouskými symboly a obecně se vším německým.⁴⁴⁹

13.3.1 Pomník Josefa II. v Děčíně

Již v roce 1880 a opět v roce 1882 se v děčínských novinách objevila výzva ke stavbě pomníku Josefa II. v Děčíně. Město však bylo finančně vyčerpáno stavbou vodovodu, kanalizace a nových ulic. Na konci roku 1883 byl utvořen provizorní výbor, který si dal za cíl postavit v Děčíně josefský pomník. Akce se setkala se silnou podporou obyvatel města a okolí. V prosinci 1883 proběhlo v hotelu Praha na náměstí

⁴⁴⁷ Srv. POKORNÝ, Jiří a Zdeněk HOJDA. Pomníky a zapomínky. 2. vyd. Praha: Paseka, 1997, ©1996, str. 16.

⁴⁴⁸ Srv. SMETANA, Jan. Rok 1918 na Děčínsku. Děčín: Kult. správa ONV, 1968. 22 s. Zajímavosti Děčínska; Sv. 4, str. 18.

⁴⁴⁹ Srv. JOZA, Petr. Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách. 3. část. DVZ. Ročník X, Číslo 1/2000, str. 6.

slavnostní shromáždění, na kterém se sešli zástupci všech větších obcí soudního okresu Děčín. Byl zvolen výbor, jehož čestným prezidentem se stal děčínský liberální poslanec JUDr. Rudolf von Klier. Počátkem následujícího roku byla zahájena veřejná sbírka ve prospěch pomníku, jejíž výtěžek obnášel v dubnu již 3600 zlatých. Celkem bylo vybráno sbírkami a doprovodnými akcemi (prodej fotografií sochy) téměř 10 000 zlatých.⁴⁵⁰

Za nejvhodnější místo zvolil výbor školní náměstí, před budovou chlapeckých a dívčích obecných a měšťanských škol, od roku 1899 gymnázia. Náměstí doplnily stavby státní řemeslnické školy roku 1893 a dívčí školy roku 1900. Na náměstí byla vystavěna také pseudobarokní budova děčínské spořitelny, která se výrazně podílela na různých projektech ve městě.⁴⁵¹ Sochu vytvořil drážďanský sochař Oskar Rassau. Zpodobnil císaře v 41. roce života se svinutou listinou (tolerančním patentem) v ruce. Jedním z rozhodujících kritérií byla vedle uměleckého dojmu i cena. Rakouské firmy se snažily využít zájmu o josefské pomníky a své nabídky předražovaly. Také odlití sochy bylo proto svěřeno říšskoněmecké firmě.⁴⁵²

Položení základního kamene proběhlo v roce 1885. Byl do něho vložen válcový pergamenový tubus s pamětní listinou, novinami a mincemi. Následně byl postavem třímetrovy syenitový podstavec se žulovými schody. Slavnostní odhalení sochy proběhlo 9. srpna 1885, v den stého potvrzení městských práv císařem Josefem II. Událost provázely mohutné oslavy. Slavnostní hosté a delegace mnoha spolků utvořili průvod, který prošel městem k radnici a následoval banket v sále severozápadního nádraží.⁴⁵³ U příležitosti odhalení josefské sochy vyšlo zvláštní číslo děčínských novin.⁴⁵⁴ Oslavy organizovali místní němečtí liberálové v protikatolickém a nacionálním duchu. V souvislosti s odhalením pomníku proběhla přednáška o starokatolickém náboženství, která vedla ke spontánnímu založení starokatolického

⁴⁵⁰ Srv. JOZA, Petr, Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách. 2. část. DVZ, Ročník IX, Číslo 4/1999, str. 18–19.

⁴⁵¹ Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana, Děčínská zastavení. Historický průvodce městem, Děčín 1997, str. 104–105.

⁴⁵² Srv. JOZA, Petr, Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách, 2. část. DVZ. Ročník IX, Číslo 4/1999, str. 20.

⁴⁵³ Srv. tamtéž, str. 21–22.

⁴⁵⁴ Srv. Tetschen-Bodenbacher Zeitung z 9. 8. 1885 a z 12. 8. 1885.

spolku.⁴⁵⁵ Odhalení pomníku pro obyvatele symbolizovalo německví města a pro část i odklon od katolické církve.

Po vzniku Československa a obsazení Děčína československým vojskem musela radnice začít řešit, co si s pomníkem Josefa II počne. V jiných obcích vojáci začali pomníky ničit a někdy se boření pomníků následně nebezpečně zvrhlo, když proti počínání vojáků a legionářů protestovali místní občané. V říjnu roku 1919 se na městské radě rokovalo, zda pomník zakrýt bedněním. Návrh byl však většinou německých nacionálů zamítnut s tím, že pokud chtějí Češi pomník zničit, ať to udělají. Jeho trosky pak budou uchovány v muzeu, kde budou dokumentovat českou kulturní ostudu pro příští generace.⁴⁵⁶

V den výročí upálení Jana Husa 6. července 1920 se u pomníku shromáždilo asi 60 až 80 československých vojáků a 40 až 50 civilistů. Vojáci omotali kolem sochy lano a strhli ji z podstavce na zem. Celé události přihlíželo také několik náhodných německých chodců a bezmocný strážmistr Kratzman. Jeden z přihlížejících pronesl nahlas na adresu odcházejících vojáků: *Das ist eine Gemeinheit* (to je sprostárna). Po tomto výroku se vojáci obrátili na okolostojící a několik jich ztloukli. Dalším násilností se podařilo Kratzmanovi s několika přihlížejícími Čechy zabránit. Vojáci odešli do budovy Střelnice, kde byli ubytováni. Socha byla přenesena do budovy školy a na místě se začalo scházet obyvatelstvo ve smutečních oblecích a s květinami. Večer se ale v ulicích objevily silné vojenské patroly a před českým národním domem byl instalován těžký kulomet. Po této demonstraci síly se obyvatelé začali rozcházet.⁴⁵⁷

Pomník následně nahradil pamětní jehlan, který na podstavec bez dovolení radnice přidali místní Češi na památku vyhlášení československé samostatnosti. Zároveň u pomníku 28. října 1928 uspořádali vojenskou přehlídku a shromáždění. Jehlan byl poté odstraněn a v roce 1928 jej nahradila plastika mladého muže, na podstavci doplněná o věnování: „Der Jugend gewidmet“ (Věnováno mládeži) a text:

⁴⁵⁵ Srv. . JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 255.

⁴⁵⁶ Srv. JOZA, Petr. Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách. 3. část. DVZ. Ročník X, Číslo 1/2000, str. 9.

⁴⁵⁷ Srv. HÜBEL, Karl, Trei da Hejmt 63/1951.

„Stähle den Körper, sterbe nach Wahrheit, schütze die Heimat“ (Posiluj tělo, usiluj o pravdu, ochraňuj vlast).⁴⁵⁸ Socha byla zrekvírována během druhé světové války.

13.3.2 Jubilejní pomník Františka Josefa

Při výstavbě činžovních domů v Děčíně směrem ke Střelnici vznikl v pravidelném uspořádání bloků trojúhelníkový prostor. Nové ulice podél něho se měly stát ozdobou města a nesly názvy po panovnickém páru – Kaiser-Franz-Josef-Strasse a Kaiserin-Elisabeth-Strasse. Vedení zkrášlovacího spolku se roku 1902 usneslo, že zde zřídí park. Do projektu následně vstoupil jeden z členů výboru zkrášlovacího spolku Wenzel Gröschl, který byl ředitelem děčínské spořitelny. Rozhodl se, že celý park bude vystavěn v režii spořitelny a nechal jej v letech 1904–1905 osadit vzácnými dřevinami.⁴⁵⁹ Park byl pojmenován po císařovně Alžbětě.⁴⁶⁰

Uprostřed parku nechal Gröschl po dohodě s městskou radou umístit Jubilejní pomník (Jubiläumsdenkmal) upomínající na 75. výročí narození císaře Františka Josefa I. Vedení spořitelny jednalo v této době s vídeňským architektem profesorem Rudolfem Weyrem ohledně stavby kašny na náměstí a rozhodlo se ho oslovit i se stavbou pomníku. Weyr souhlasil a vytvořil pro Děčín pomník. Monument tvořil polokruhovou kamennou lavicí, z níž ve střední části vystupoval čtyřboký obelisk. Byl zdobený reliéfem s vyobrazením císařského páru a císařskou korunou na vrcholu. Celkové náklady přesáhly 31 tisíc korun. Slavnostní odhalení proběhlo v srpnu 1905.⁴⁶¹ Přední stranu zdobil nápis: „Zur Erinnerung an die Vollendung des 75. Lebensjahres Franz Josef I. Stadtgemeinde und Sparkassa Tetschen“.⁴⁶²

O nový park začal pečovat zkrášlovací spolek. Problémy přišly s konce první světové války. Po útocích československých vojáků na podobné pomníky v jiných městech se děčínská radnice rozhodla Jubilejní pomník zabetonovat a nechala z něj

⁴⁵⁸ Srv. JOZA, Petr. Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách. 3. část. DVZ. Ročník X, Číslo 1/2000, str. 11.

⁴⁵⁹ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 163–164

⁴⁶⁰ Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Děčínská zastavení, Historický průvodce městem. Děčín 1997, str. 90.

⁴⁶¹ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 164

⁴⁶² Překlad: Na paměť dovršení 75. roku života Františka Josefa I. Městská obec a spořitelna Děčín. Srv. tamtéž, str. 165.

odstranit reliéf i císařskou korunu. Přesto byl pomník roku 1920 napaden legionáři,⁴⁶³ kteří následně zničili pomník Josefa II. na blízkém Školním náměstí.⁴⁶⁴ Torzo pomníku bylo rozebráno v roce 1924, kdy na jeho místě začal vznikat pomník nový, který upomínal na děčínské občany padlé v první světové válce. Nový památník v podobě pyramidy s bronzovou sochou klečícího vojáka s mečem byl odhalen téhož roku.⁴⁶⁵ Park dostal zároveň nové jméno – Hrdinů. Pomník byl zničen v roce 1948.⁴⁶⁶

Rozebrané zbytky Jubilejního pomníku byly dopraveny do městského parku, kde měl být znovu postaven. Zkrášlovací spolek z něj plánoval udělat připomínku 50. výročí své existence, ale nakonec bylo rozhodnuto, za přímluvy děčínského pěveckého sboru, pomník přetvořit na upomínku hudebního skladatele Franze Schuberta. Jeho písně patřily léta do repertoáru pěveckého spolku a jeho Německá mše z roku 1826 se pravidelně hrála v kostele při nejdůležitějších církevních svátcích. Slavnostní odhalení proběhlo v září 1928. Náklady na pomník byly 30 tisíc Kč. Část uhradila opět děčínská spořitelna, část zkrášlovací spolek. Až do druhé světové války byl Schubertův pomník oblíbeným místem vycházek a zároveň kulisou pro skupinové fotografie děčínských školáků.⁴⁶⁷

Pomník Josefa II. a Jubilejní pomník Františka Josefa získaly po první světové válce pro německou většinu další význam. Symbolizovaly němectví města. Obyvatelé přispěli na jejich postavení vlastní prostředky a těžce nesli jejich zničení. Pomníky se staly symbolem německé národní identity a místem paměti. Při odhalení pomníku Franze Schuberta měl projev starosta Děčína Friedrich Leinweber. Dlouze v něm nostalgicky vzpomínal na odstraněné pomníky habsburské monarchie. Jeho proslov

⁴⁶³ V den výročí upálení Jana Husa 6. července 1920 si patrolující strážník všiml skupiny asi pěti československých vojáků u pomníku. Když chtěl zjistit, co u pomníku dělají, tak mu zahradili cestu a jeden jej udeřil do helmy. Vydal se tedy pro posily a stačil si ještě všimnout, že vojáci začínají z pomníku strhávat bednění. Srv. JOZA, Petr, Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách, 3. část. DVZ. Ročník X, Číslo 1/2000, str. 11.

⁴⁶⁴ Viz výše.

⁴⁶⁵ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 165.

⁴⁶⁶ V roce 1964 zde byla na krátko instalovaná socha Dr. M. Tyrše, v letech 1974–1990 tady stála bronzová plastika V. I. Lenina. Srv. SLAVÍČKOVÁ, Hana. Děčínská zastavení, Historický průvodce městem. Děčín 1997, str. 90–91.

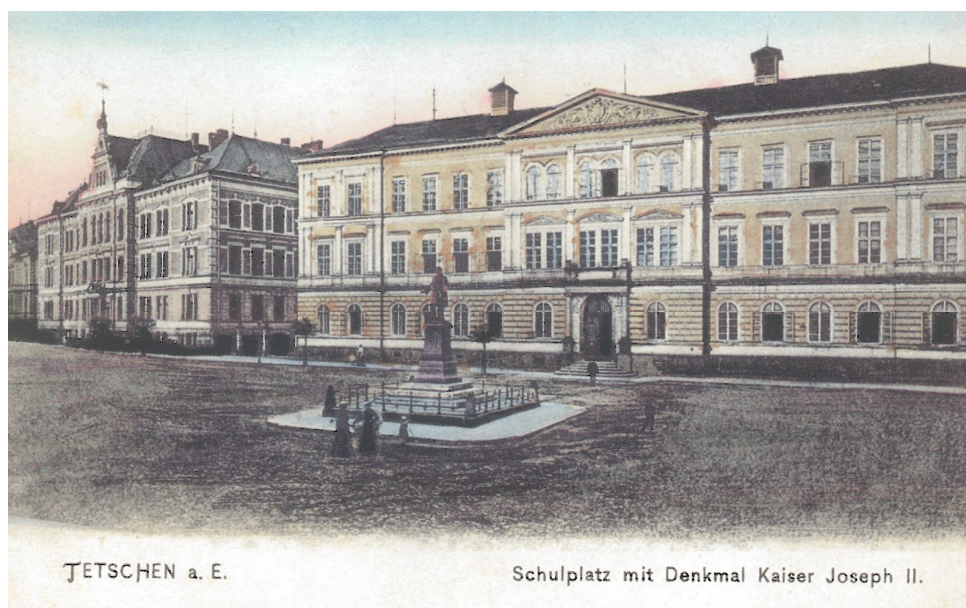
⁴⁶⁷ Srv. JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 166–167.

otiskly místní noviny⁴⁶⁸ a můžeme předpokládat, že německé obyvatelstvo se cítilo rozhořčeně a poníženo.

13.3 Vyobrazení k identitě a nacionalismu

Obr. č. 28 – Česká škola, spolkový a národní dům a dům stavebního družstva⁴⁶⁹

Obr. č. 29 – Školní náměstí s pomníkem Josefa II.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Srv. Nordböhmisches Tagblatt č. 218 z 22. 9. 1928, str. 6; č. 220 z 25. 9. 1928, str. 6; č. 222 z 27. 9. 1928, str. 7.

⁴⁶⁹ Zdroj: JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín - Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.

⁴⁷⁰ Zdroj: tamtéž.

Obr. č. 30 – Jubilejní pomník Františka Josefa⁴⁷¹

Obr. č. 31 – pomník Franze Schuberta⁴⁷²

⁴⁷¹ Zdroj: JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009, str. 165.

⁴⁷² Zdroj: tamtéž, str. 167.

Obr. č. 32 – pomník padlým na místě Jubilejního pomníku⁴⁷³

⁴⁷³ Zdroj: tamtéž, str. 166.

Identita a paměť jsou v poslední době často používané pojmy nejen v historickém bádání. Důvodem je zrychlení našeho okolí. V měnícím se světě ztrácí lidé jistoty. Musejí se znovu ptát na to, kým jsou, a hledat svoji identitu. Může jim pomoci paměť, ať už jejich vlastní nebo lidí z okolí. Paměť ostatních naše vzpomínky zasazuje do rámce a dává jim tak další smysl. Stejně tak při tvorbě identity nejsme nikdy sami. Ovlivňují nás lidé, s kterými sdílíme okamžiky života a chceme s nimi vidět svět stejným způsobem. Důležití jsou i lidé, proti kterým se potřebujeme vymezovat. Může nás utěšit, že nejsme první, kdo musí čelit změnám, a obtíže s hledáním identity také nejsou nové.

V době vzniku moderní společnosti, když se rozpadal svět starých pořádků, se lidé museli potýkat s podobnými problémy. Museli hledat vlastní identitu, identitu skupin, kam patřili, a míst, kde žili. Naše práce se zabývala lokální identitou v době procesu modernizace. Zkoumali jsme lokální identitu dvou měst na severní hranici Čech: Děčína a Podmokel v letech 1870–1920. Proces modernizace dle nás zahrnoval rozsáhlé změny. Pro účely naší práce jsme vysvětlili, jak změny chápeme a na které pojmy jsme chtěli klást důraz. Rozebrali jsme liberalizaci, scholarizaci a urbanizaci. Dále pak národ a nacionalismus, identitu a paměť. Důležité pro nás bylo definování lokální identity jako představy skupiny osob o charakteristických rysech místa.

Položili jsme si následující otázky:

- 1) Jaké pojmy formovaly povědomí široké veřejnosti o městech?
- 2) Jak k těmto pojmům přistupovali lokální autoři místopisů a jak s nimi pracovaly průvodce?
- 3) Jak se pojmy měnily v průběhu času?
- 4) Jak pojmy viděli samotní obyvatelé?
- 5) Jak do pojmů lokální identity vstupoval nacionalismus?

Pro nalezení charakteristických pojmů jsme se rozhodli jako výchozího bodu použít pramenů s vysokou společenskou relevancí. Tedy těch, které mohly ovlivnit nejširší okruh veřejnosti. Prozkoumali jsme všeobecné encyklopedie, z kterých jsme získali základní uzlové body představ široké veřejnosti pro Děčín a Podmokly. Nalezli jsme zde: významnou **Železnici**, plavbu po řece **Labe** a stavbu lodí, **Přírodu** v okolí měst a místní vrchnost **Thun-Hohensteiny**.

Uvedené pojmy jsme prozkoumali ve vybraných místopisech a průvodcích. Pokusili jsme se zjistit, co pro místní obyvatele znamenaly a jak se ve sledovaném období měnily. **Železnice** byla symbolem pokroku a modernizace. Zažívala zlaté období a autoři v ní vidí důvod rozkvětu obou měst. Plavení po **Labi** a stavba lodí byly tradičními pracovními odvětvími zdejších obyvatel. Ve sledovaném období se však obě řemesla začínají vytrácet a řeku ovládají parníky velkých společností. Práce na Labi tak v identitě zůstává v jiném významu. Se zdejší **přírodou** přicházeli do styku obyvatelé od nepaměti, ale v průběhu modernizace se z ní stalo ekonomicky výnosné odvětví. Proměnil se vztah lidí k ní. Příroda si zasluhovala úpravy a zvláštní péči ve městech i v okolí. **Thun-Hohensteinové** se z místopisů a průvodců postupně vytrácejí. Svou činností se sice zapsali hluboce do zdejší oblasti, ale do lokální identity začátku 20. století již nepatřili.

Na vybraných místech jsme se podívali, jak vybrané pojmy fungují v každodenním životě obyvatel a jak na ně nahlízejí návštěvníci měst. Shledali jsme, že obyvatelé je považují za samozřejmé. Všímají si jich až v okamžiku, kdy se význam pojmů mění. Když si obyvatelé uvědomí, že došlo k výrazné změně, tak přistupují ke vzpomínání na původní význam. Návštěvníci si naopak ihned všímají stejných charakteristických uzlových bodů, které mohla najít široká veřejnost ve všeobecných encyklopediích.

Na příkladu vývoje české menšiny v Podmoklech a vzniku dvou pomníků v Děčíně jsme představili, jak se ve zkoumaném období vedle identity lokální objevila identita národní. Měli jsme možnost vidět, odkdy národní identita u Čechů převládá. Na stavbě dvou pomníků jsme sledovali, jak byla státní identita německé většiny pohlcována identitou národní. A jak vývoj po první světové válce mohl u obyvatelstva přinést jiný způsob chápání pomníků, které nově symbolizovaly německé většiny stavitelů.

Práce se pokusila aplikovat koncept lokální identity a kolektivní paměti na prostředí dvou blízkých měst. Přinesla zmapování hlavních bodů lokální identity Děčína a Podmokel díky studiu průvodců a místopisů. V oblasti národní identity odhalila za pomoci dostupných pramenů proměny identit české menšiny. U německé většiny zpravovala vznik národní identity na příkladu výstavby a osudu dvou pomníků.

Výsledky práce mohou využít další badatelé. Pro studium lokální a národní identity se nabízí rozvedení problematiky německé většiny v období mezi první a druhou světovou válkou. Výzkum by se mohl zaměřit nejen na tvorbu identit, ale i na vzpomínání na ně po druhé světové válce. Z hlediska uměle konstruované identity a paměti ve 20. století může být zajímavý vznik identity u nově příchozích obyvatel po druhé světové válce.

15 Seznam použité literatury

- 100 let průmyslu v Podmoklech, Děčín Extrusions 1909-2009. Děčín: Alcan Děčín Extrusions, 2009.
- ANDERSON, Benedict. Představy společenství, Úvahy o původu a šíření nacionalismu, 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2008.
- BENZA, Alban, ed. Politika paměti: antologie francouzských společenských věd. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998. Cahiers du CEFRES; no. 13.
- Bodenbach an der Elbe, fremdenverkehrs=Sektion der Stadt Bodenbach a. E. Druck von R. Bretschneider in Bodenchach a. E.
- BRIX, Emil, Ernst BRUCKMÜLLER a Hannes STECKL. Memoria Austriae. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 2004.
- Cohen, Gary B. Němci v Praze 1861-1914. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2000.
- Českosaským Švýcarskem, průvodce s mapkou značených cest a plánek měst Děčína – Podmokel. Doporučeno a schváleno ústředním výborem KČST v Praze pod č. j. 6970/35 ze dne 17. dubna 1935. Vydal Odbor Klubu čsl. turistů Děčín-Podmokly, Tiskem Ant. Štrombacha v Lounech.
- Der große Brockhaus: Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden. 15., völlig neubearb. Aufl. von Brockhaus' Konversations-Lexikon. Leipzig: Brockhaus, 1928-1935, 21 sv.
- DVOŘÁČEK, Jan. Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha: Československý kompas, 1926.
- FASORA, Lukáš, ed., HANUŠ, Jiří, ed. a MALÍŘ, Jiří, ed. Občanské elity a obecní samospráva 1848-1948. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006.
- FASORA, Lukáš. Svobodný občan ve svobodné obci?: občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914. Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2007. 381 s. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 6.
- FERENCOVÁ, Michaela et al. Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. – 21. století. Vyd. 1. Brno. Etnologický ústav akademie věd České republiky, pracoviště Brno, 2009.
- FOCKE, Franz. Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens. Eine geachichtliche Durchforachung des Elbe- und Eulau-Thales sammt Umgebung (an der sächsischen Gränze) von frühester Zeit bis in die Gegenwart. Von P. Franz Focke. Pfarrer in Königswald bei Bodenbach, tři svazky vydané v letech 1879-1889, Druck von Ambr. Opitz in Warnsdorf.
- FRANÇOIS, Etienne. Místa paměti, Lieux de mémoire. Erinnerungsorte. In: Český časopis historický = The Czech Historical Review. Praha: Academia, 2009. Roč. 107, č. 3.
- FRANÇOIS, Etienne a Hagen SCHULZE. Deutsche Erinnerungsorte. München: Beck [BRD], 2001.

- GALANDAUER, Jan. František kníže Thun: místodržící Českého království. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2007, Historická paměť. Velká řada; sv. 15.
- GEIST, Bohumil. Psychologický slovník. 2. vyd. Praha: Vodnář.
- GELLNER, Ernest André. Nacionalismus. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003.
- GRÜNWALD, Carl Friedrich. Wanderungen auf der Herrschaft Tetschen: ein Taschenbuch für Freunde der schönen Natur. Prag: M. J. Landau, 1828.
- HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard, ed. a JAISSE, Marie, ed. Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, Klas: Klasická sociologická tradice; sv. 5.
- HENCKEL, Hermann. Führer durch Tetschen a. d. E. und Umgebung. Tetschen a. d. Elbe: Otto Henckel, 1929.
- HONS, Ladislav, ed. České Středohoří, dolní Polabí a Českosaské Švýcarsko: [Lovosicko, Litoměřicko, Ústecko, Teplicko, Podmokelsko, Děčínsko]. Praha: Uher, 1924. Uhrovy cestovní průvodce; 21.
- HORSKÁ, Pavla, Jiří MUSIL a Eduard MAUR. Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa. Praha: Paseka, 2002.
- HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. Velký psychologický slovník, Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010.
- HERR, Alfred, ed. Heimatkries Tetschen-Bodenbach, Städte und Gemeinden, Heimatverband Kries Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen, 1977.
- HLAVÁČKA, Milan. Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913. Praha: Libri, 2006.
- HLAVÁČKA, Milan, MAREŠ, Antoine, POKORNÁ, Magdaléna, Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace. Praha: Historický ústav, 2011. Práce historického ústavu AV ČR, v. v. i. Opera instituti Historici Pragae. Řada A, svazek 38.
- HROCH, Miroslav. Národy nejsou dílem náhody, Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009.
- HROCH, Miroslav (ed.). Pohledy na národy a nacionalismus, čítanka textů, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003.
- Hroch, Miroslav. V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- HUBERT, Miroslav. Dějiny plavby v Čechách. Díl I., Plavba veslová, plachetní, samotížní a vlekem živou silou. 1. vyd. Děčín: Okresní muzeum, 1996.
- HUBERT, Miroslav. Dějiny plavby v Čechách, Díl II, Plavba strojním pohonem, 1. vyd. Děčín: Okresní muzeum Děčín, 1997.
- JANDOUREK, Jan. Sociologický slovník, Vyd. 1. Praha: Portál, 2001.
- JOZA, Petr. Josef Stegl: osud děčínského malíře = Schicksal eines Tetschner Malers. 1. vyd. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2011.

- JOZA, Petr. Kvádrberk = Quaderberg: malá děčínská vlastivěda. Vyd. 1. Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2009.
- JOZA, Petr. Pohled do historie. Děčín - Podmokly a okolí. Ústí nad Labem: Foto-Grafika-OHV, 1998.
- KAFKA, Josef. Česko-saské Švýcarsko. Praha: Grégr, 1903. 85, 3 s. Kafkův Illustrovaný průvodce po král. Českém; I.
- KÄS, Ludwig. Die Stadt Tetschen: eine gedrängte historische und statistische Skizze über die Entwicklung der Stadt Tetschen und deren Verwaltung. Tetschen a/Elbe: L. Käs, 1888.
- KELLER, Jan. Dějiny klasické sociologie, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004.
- KELLER, Jan. Teorie modernizace, Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007.
- KLABOUCH, Jiří. Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1968.
- Kladiwa, Pavel. Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. I. díl, Vývoj legislativy. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2007.
- Kladiwa, Pavel, Pokludová, Andrea a Kafková, Renata. Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek, Muži z radnice. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2008.
- Kladiwa, Pavel, Pokludová, Andrea a Kafková, Renata. Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 2. svazek, Finance a infrastruktura. Vyd. 1. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2009.
- KLADIWA, Pavel, Obecní výbor v Moravské Ostravě 1850-1913: komunální samospráva průmyslového města a její představitelé. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2004, Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity; 152/2004.
- KLADIWA, Pavel ed. a ZÁŘICKÝ, Aleš ed. Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918, 2009. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě: Výstup z vědeckého semináře „Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918“, pořádaného katedrou historie a Centrem pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky v Praze ve dnech 6. a 7. listopadu 2008 v prostorách auly Ostravské univerzity.
- KLUTSCHAK, Franz. Böhmische Adelssitze als Centralpunkte volkswirtschaftlicher und humanitärer Bestrebungen. Erstes Heft, Schloss Tetschen. Prag: F.A. Credner & Kleinbub, 1855.
- KOHN, Hans. The idea of nationalism: a study in its origins and background, 1st ed. New York: Collier Books, 1967.
- KREJČÍŘÍK, Mojmír a kol. 150 let dráhy z Prahy do Drážďan: 1851-2001. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství dopravy a turistiky, 2001.
- Ledvinka, Václav a Pešek, Jiří. Praha. Dějiny českých měst. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2000.

- LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti: život v 19. století. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009.
- LIPUS, Radovan, VÁVRA. David, Šumná města, Druhá kniha, Nakladatelství Petrov v Brně, 2003
- MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002.
- MANZER, Robert. Geschichtliche Mittheilungen für den Tetschner Amtsbezirk, Robert Manzer, Direktor der Bürgerschule zu Tetschen, Stopp & Bempel 1875.
- MAUDER, Emil. Chronik von Bodenbach. 1. – [9.] Lieferung / Verfasst vom Emil Mauder unter Mitarbeit einiger Heimatforscher, Bodenbach: Stadtgemeinde, 1930–1931.
- NÁHLÍK, Ferdinand. Führer durch die böhmische Schweiz als Anschluss an die sächsische Schweiz. Böhm.-Kamnitz: Julius Reinhold, 1864.
- NERUDA, Jan. Menší cesty. 1. vyd. Praha: SNKLHU, 1961. Neruda, Jan: Spisy; Sv. 9. Knihovna klasiků.
- NĚMEC, Bohumil. Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Praha: Novina, 1937.
- NĚMEC, Jan. Děčín: železniční křižovatka českého severu, Děčín: Iniciativa pro děčínský zámek, 2007.
- Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, Praha : J. Otto, 1888-1909.
- PALAZZOLO, Lex, Historische Brücken- und Tunnelbauten in den Elbstädten Tetschen und Bodenbach, Hernsbach 1995.
- PAUDLER, Amand. Ein deutsches Buch aus Böhmen, III. Band, Leipa 1895.
- PFOHL, Ernst. Orientierungs-Lexikon der Tschecho-slowakischen Republik: oro-, hydro- und topographisches statistisches und wirtschaftskundliches Nachschlagewerk, Auskunfts-buch über jeden Ort der Republik, die verschiedensprachigen Namen, Lage, Einwohner, Denkwürdigkeiten, Bedeutung, Post- und Eisenbahnstation, kommerziell-industrielle Tätigkeit nach verlässlichen amtlichen Daten. Reichenberg: Gebrüder Stiepel, 1922.
- Pohlednice historického Děčína – sada 1, Děčínská zastavení, vydala tiskárna BFHM Libouchec.
- POKORNÝ, Jiří a Zdeněk HOJDA. Pomníky a zapomněnky. 2. vyd. Praha: Paseka, 1997, ©1996.
- RÁDL, Emanuel a Zdeněk Václav TOBOLKA. Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha: Československý kompas, 1925-1933, 7 sv.
- Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970: počet obyvatelů a domů podle obcí a částí obcí podle správního členění k 1. lednu 1972 a abecední přehled obcí a část obcí v letech 1850–1970. Praha: SEVT, 1978. 4 sv.
- RIEGER, František Ladislav a Jakub MALÝ. Slovník naučný. V Praze: Kober a Markgraf, 1860-1874, 12 sv.

- ROTSCH, Fr. Heimatskunde des Schulbezirkes Tetschen. Für die Hand der Schüler bearbeitet von Fr. Rotsch. Herausgegeben vom Freien Lehrer=Vereine des politischen Bezirkes Tetschen. Preis 20 kr. Tetschen, 1898. Verlag von Otto Henckel.
- RUMPLER, Helmut a Peter URBANITSCH. Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000.
- ŘIVNÁČ, František. Řivnáčův průvodce po království českém. Praha 1882, Nakladatelství Baset Praha 2001.
- SCHEUFLEER, Pavel a JOZA, Petr. České Švýcarsko: České Švýcarsko na nejstarších fotografiích. Vyd. 1. Praha: Baset, 2006.
- SCHULDES, Julius. Die böhmische Schweiz: Ein Führer durch das Elbehochland bei Tetschen und Dittersbach. Druck und Verlag von Stopp & Hempel in Tetschen-Bodenbach, 1878.
- SLAVÍČKOVÁ, Hana a JOZA, Petr. Děčín. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2005.
- SLAVÍČKOVÁ, Hana, Děčínská zastavení, Historický průvodce městem, 1. vyd. Děčín: Amici Decini, 1997.
- SLAVÍČKOVÁ, Hana. Hřensko, jinak Hernskreczem: průvodce minulostí Hřenska a okolí do roku 1945: Janov, Labská Stráň, Kamenická Stráň, Mezná, Hřensko, Vysoká Lípa. 1. vyd. Děčín: Pro Obecní úřad Hřensko Grafatisk Děčín, 1992.
- SLAVÍČKOVÁ, Hana. Portrétní galerie Thun-Hohensteinů: katalog výstavy v Okresním muzeu Děčín, červen - září 1998. Děčín: Okresní muzeum Děčín, 1998.
- SMETANA, Jan. Rok 1918 na Děčínsku. Děčín: Kult. správa ONV, 1968. 22 s. Zajímavosti Děčínska; Sv. 4.
- ŠTASTNÁ, Jarmila, ed., ROBEK, Antonín, ed. a MORAVCOVÁ, Mirjam, ed. Stará dělnická Praha: život a kultura pražských dělníků 1848-1939. Vyd. 1. Praha: Academia, 1981.
- ŠUBRT, Jiří, ed. Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum. Vyd. 1. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. Historická sociologie.
- TOMEK, Václav, Vladivoj. Paměti z mého života. Díl I., Praha 1904.
- URBANITSCH, Peter a Hannes STEKL. Kleinstadtbürgertum der Habsburgermonarchie 1862-1914. Wien: Böhlau, 2000.
- VELÍMSKÝ, Tomáš, František CVRK, Hana SLAVÍČKOVÁ a František ŠMAHEL. Historický atlas měst České republiky. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998, 1 trojl., 12 dvojl., 16 l.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1996.
- Z minulosti Děčínska a Českolipska: [Sborník. Sv.] 3. 1977. 1. vyd. [Ústí nad Labem]: Severočeské nakladatelství, 1977.

Diplomové a bakalářské práce

- BERNÁŠEK, Bohumír. Písek - proměna lokální identity během procesu modernizace (1861-1914). Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2012. Vedoucí práce Jiří Štaif.

- CHALUPOVÁ, Alice. Ve jménu rodiny a práce: paměti Eduarda Baziky a jejich interpretace. Praha, 2008. Vedoucí práce Milan Hlavačka. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/8001007602>, citováno 20. 6. 2013
- NĚMEC, Jan. Keramická manufaktura Schiller & Gerbing v Podmoklech a pronikání saských podnikatelů do severních Čech do roku 1850, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústav humanitních studií. Bakalářská práce. Vedoucí práce: Doc. PhDr. Kristina Kaiserová, CSc., 2006.
- KUČEROVÁ, Hana. Stavební vývoj Kolína jako prostředek realizace ambic městských elit v letech 1918-1939 na příkladu staveb spořitelny, divadla, obchodní akademie a sboru Církve československé. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. Vedoucí práce Jiří Štaif.
- LANGEROVÁ, Jana. Antonín Emanuel Komers ve službách Thunů [online]. 2010 [cit. 2013-07-20]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Malý. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/146109/ff_m_a2/.
- PODLUCKÝ, Martin. Společenský život Němců, Čechů a Židů v Podmoklech v letech 1848–1918, Bakalářská práce na FF UK 2008. Vedoucí práce: Jiří Štaif.
- VOBORIL, Jan. Komunální elity v Libni v letech 1880-1901. Praha, 2006. Vedoucí práce Jiří Štaif.

Děčínské vlastivědné zprávy

- CVRK, František, Děčínské přístavy a přístaviště do roku 1871. DVZ. Ročník XI, číslo 3/1995.
- CVRK, František. Elbeverein – Labský spolek. DVZ. Ročník IV, číslo 1/1993.
- DÖRRE, Rudolf. Stavba dřevěných lodí v okrese Děčín (překlad s poznámkami Roman Laube), článek „Der Holzschiffbau im Kreise Tetschen“ původně vycházel v časopise Beitrage zur Heimatskunde des Elbetals v letech 1939–1940, Překlad s komentáři uveden v Děčínských vlastivědných zprávách. Ročník XIII, číslo 1/1996.
- Hieke Václav. 120. výročí založení Klubu českých turistů a Děčínsko. DVZ. Ročník XVIII, číslo 2/2008.
- HLAVAČKA, Milan, Labská cla a obchod v první polovině 19. století. DVZ, Ročník XIII, číslo 1/1996.
- JOZA, Petr. Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách. 2. část. DVZ. Ročník IX, Číslo 4/1999.
- JOZA, Petr. Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách. 3. část. DVZ. Ročník X, Číslo 1/2000.
- NĚMEC, Jan. Pohřeb hraběte Františka Antonína Thun-Hohensteina v dobové publicistice. DVZ. Ročník XII, číslo 1/2002.
- JOZOVÁ, Ingrid, DOUSKOVÁ, Irena. Židovská obec v Děčíně – Podmoklech. DVZ. Ročník XII, číslo 3/2002.
- Pražské noviny Bohemia č. 209 z 31. 7. 1892 str. 17. Citováno dle Trhová plavba a stavba lodí v Čechách, překlad ing. M. Hubert. DVZ. Ročník XI, číslo 3/1995.

- ŠOLC, Radim, Ohlas Badeniho jazykových nařízení v německém tisku Děčínska a Varnsdorfska. DVZ. Ročník XI, číslo 2/2001.

16 Seznam pramenů

Prameny ze Státního okresního archivu Litoměřice, pobočka Děčín.

Periodika:

- Tetschen-Bodenbacher Zeitung
- Nordböhmisches Tagblatt

Inventáře:

- Inventář č. 51, Informace ke spolkům na Děčínsku

Fondy:

- Řemeslnická beseda Podmokly
- Beseda Podmokly
- Česká obecná škola Podmokly
- Tělocvičná jednota Sokol Děčín – Podmokly
- Okrašlovací spolek Děčín
- Slavnostní list vydaný u příležitosti slavnosti odevzdání praporce Hraničářského praporu 1., v Děčíně 1930. Dostupné pod signaturou R 748.

Prameny ze Státního oblastního archivu Litoměřice, pobočka Děčín.

Periodika:

- Trei da Hejmt

Vyobrazení

Obr. č. 1 – Nejstarší fotografie nádraží v Pomoklech z roku 1853	81
Obr. č. 2 – Nádraží v Pomoklech, nyní slouží jako Děčín hlavní nádraží	81
Obr. č. 3 – Celní prohlídka na podmokelském nádraží kolem roku 1880	82
Obr. č. 4 – Nádraží v Děčíně – náležející k české severní dráze	82
Obr. č. 5 – Nádraží severozápadní dráhy	83
Obr. č. 6 – stavba železničního mostu přes Labe pro Českou severní dráhu v roce 1868	83
Obr. č. 7 – Prohlubování přístavu v Rozbělesích za pomoci bagru	105
Obr. č. 8 – Síla ledů v přístavu v Rozbělesích v roce 1905	105
Obr. č. 9 – Kotviště parníků v Podmoklech	106
Obr. č. 10 – Překladiště v Děčíně	106
Obr. č. 11 – Havárie člunu u přístavu v Rozběleních	107
Obr. č. 12 – Přístav v Loubí s druhým železničním mostem	107
Obr. č. 13 a 14 – Stavba dřevěných člunů v první polovině 20. století	108
Obr. č. 15 – Pracovníci loděnice z Boletic nad Labem	108
Obr. č. 16 – Děčín s řetězovým mostem	124
Obr. č. 17 a 18 – Pastýřská stěna a stavba restaurace	125
Obr. č. 19 – Hostinec na Kvádrberku a Císařská vyhlídka	126
Obr. č. 20 – Pohled na Děčín z Kvádrberku	126
Obr. č. 21 – Pohled na Děčín na obrazu Josefa Stegla	127
Obr. č. 22 – Labské údolí u Těchlovic na obrazu Josefa Stegla	127
Obr. č. 23 – Labské údolí u Čertovy vody	128
Obr. č. 24 – Loretánská kaple na náměstí kolem roku 1880	141
Obr. č. 25 – Loretánská vyhlídka v parku na pohlednici z roku 1904	141
Obr. č. 26 – Hrabě František Antonín Thun Hohenstein	142
Obr. č. 27 – Český místodržící kníže František Thun-Hohenstein zahajuje provoz nového překladiště v Rozběleních	142
Obr. č. 28 – Česká škola, spolkový a národní dům a dům stavebního družstva	160
Obr. č. 29 – Školní náměstí s pomníkem Josefa II.	160
Obr. č. 30 – Jubilejní pomník Františka Josefa	161

Obr. č. 31 – pomník Franze Schuberta	161
Obr. č. 32 – pomník padlým na místě Jubilejního pomníku	162

Tabulky

Tabulka č. 1 - Whelerova deskriptivní dichotomie tradiční a moderní společnosti ¹⁵	
Tabulka č. 2 – Počet obyvatel na levém a pravém břehu Labe	46
Tabulka č. 3 – Počet obyvatel ve městech	46
Tabulka č. 4 – Počet Domů v Děčíně a v Podmoklech	47

Grafy

Graf č. 1 – Poměr obyvatelstva Děčína a okolních obcí	46
Graf č. 2 – Poměr obyvatelstva Podmokel a okolních obcí	47
Graf č. 3 – Počet obyvatel Děčína a vybraných měst	47
Graf č. 4 – Počet obyvatel v obcích v okolí Děčína a Podmokel	48
Tabulka č. 5 – Evangelická obec	49

Mapy

Mapa č. 1 – Děčín mezi léty 1842 a 1849 s vyznačenou trasou železnice	51
Mapa č. 2 – Podmokly před rokem 1869	52
Mapa č. 3 – Podmokly v roce 1893	52
Mapa č. 4 – Podmokly roku 1938	53
Mapa č. 5 – Děčín před rokem 1869	54
Mapa č. 6 – Děčín v roce 1893	55
Mapa č. 7 – Děčín roku 1927	56